

OSMANLI BELGELERİ IŞIĞINDA HAMMER*

Tuğba İSMAİLOĞLU KACIR**

Özet

Alman oryantalistinin kurucularından ve temsilcilerinden biri olan Baron Joseph von Hammer-Purgstall, ilmi ve edebi faaliyetlerinin yanında bir bürokrat olarak da Osmanlı ve Avusturya devletleri arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Hammer, 1800-1806 yılları arasında, Londra ve Viyana'da geçirdiği bir yıl dışında, Osmanlı topraklarında ve çoğunlukla İstanbul'da bulunarak çalışma sahasını yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Hammer, hem Osmanlı Devleti ile hem de çağdaşı Türk âlimler ve ilim kurumları ile mektuplaşmak suretiyle ilişki kurmuştur. Hammer'in sürdürdüğü bu ilişkinin izlerini Osmanlı arşivlerinden takip etmek mümkündür. Bu çalışma mevcut belgeler yardımıyla Hammer'in hayatının ve çalışmalarının izini sürmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Baron Joseph von Hammer-Purgstall, Oryantalizm, Osmanlı-Habsburg İlişkileri.

Abstract

Hammer in the Light of the Ottoman Documents

Baron Joseph von Hammer-Purgstall, who is one of the pioneers and representatives of the German orientalists, besides his scientific and literary activities as a bureaucrat acted as a bridge between the Ottomans and Austrians. Hammer had the opportunity to become familiar with his field when he was in the Ottoman Empire, and mostly in Istanbul between 1800 and 1806, except a year that he spent in London and Vienna. He had relationships both with the Ottoman State and with the contemporary Turkish scholars as well as scientific institutions by correspondence. It is possible to follow this relationship in the Ottoman archival documents. This study aims to follow up Hammer's life and works with the help of these documents.

Keywords: Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, Orientalism, Ottoman-Habsburg Relations.

---

* Bu uzun soluklu çalışmada büyük bir sabırla yardım ve himayelerini esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Bilgin Aydın'a teşekkürlerimi sunuyorum.

** Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, tugba.kacir@medeniyet.edu.tr

Giriş

Çok yönlülüğüyle diğer tarihçilerden ayrılan Hammer, ardında bıraktığı kaynaklaşmış eserlerle hem Osmanlı tarihinde, hem de Alman oryantalizminde önemli bir yer edinmiştir. Henüz eserleri kültür tarihimiz açısından yeterince ele alınmayan Hammer'e ilişkin Osmanlı arşiv belgeleri de incelenmeyi bekleyen önemli kayıtlardandır. Çoğunluğu Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde olmakla birlikte, Topkapı Sarayı ve Atatürk Kitaplığı'nda da Hammer'e ilişkin çeşitli belgeler bulunmaktadır. Dönemin resmî gazetesi Takvim-i Vekâyi'de de Hammer ile ilgili haberler yapılmıştır. Ayrıca elimizde bizzat Hammer'in kaleminden çıkan Türkçe mektuplar mevcuttur. Bugüne değin Hammer'le alakalı Osmanlı arşivlerinde bulunan belgeler kullanılarak bazı çalışmalar yapılmıştır. İlk olarak Şerafettin Turan 1953 yılında¹ Hammer'in "Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi" adlı eserini Sultan II. Mahmud'a sunmasıyla alakalı üç belgeyi², ardından 1958'de³ Hammer'in Farsça'ya tercüme ettiği Marcus Aurelius'un *Les Pensées* (Tefekkürât) adlı eserini Sultan'a takdim etmek üzere yazdığı mektubu yayımlamıştır⁴. Cemal Tukin, 1968'de yayımladığı "Osmanlı Devleti ve Yabancı Bilginler"⁵ adlı makalesinde Osmanlı arşiv belgeleri yardımıyla birkaç yabancı bilginin bilimsel çalışmalarından dolayı Osmanlı hükümdarları tarafından nasıl ödüllendirildiklerine dair kapsamlı bir inceleme yapmıştır. Hammer'in Osmanlı Devleti ile olan yazışmaları bu çalışmanın büyük kısmını oluşturarak yabancı bilginler ile içinde bulunulan ilişkiler hakkında fikir vermeleri açısından bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Tukin kullandığı belgeleri⁶ neşretmemiş olmakla birlikte belgeleri derinlemesine incelemiş, ayrıca Viyana

---

¹ Şerafettin Turan, "Başvekalet Arşivinde Hammer'e Ait Vesikalar", **DTCFD**, c. I, Ankara 1953, s. 157-160.

² **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, **Hatt-ı Hümayun (HAT)**, 1197/47034, (29.Z.1252/6.4.1837); **HAT**, 1205/47279-G, (29.Z.1252/6.4.1837); **HAT**, 1204/47275-D, (29.Z.1254/15.3.1839).

³ Şerafettin Turan, "Marcus Aurelius Tercümesi Hakkında Hammer'in II. Mahmud'a Bir Mektubu", **DTCFD**, c. III-IV, Ankara 1958, s. 79-82.

⁴ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan bu mektubun orijinali elimizde olmadığı için Şerafettin Turan'ın yapmış olduğu transkripsiyon ekler bölümüne alınmıştır. Ayrıntılar için bkz. dipnot 117. Bkz: Turan, "Marcus Aurelius Tercümesi Hakkında Hammer'in II. Mahmud'a Bir Mektubu", s. 81-82.

⁵ Cemal Tukin, "Osmanlı Devleti ve Yabancı Bilginler", **Necati Lugal Armağanı**, Ankara 1968, s. 711-733.

⁶ Cemal Tukin bu çalışmasında Şerafettin Turan'ın 1953'de neşrettiği, yukarıda adı geçen üç belgenin yanında şu belgelerden de faydalanmıştır: **HAT**, 835/37696, (27.L.1254/ 13.I.1839);

elçisi Rıfat Bey'in Hammer'in azline dair yollamış olduğu şifreli tahriratu çözümlenmiştir. Alman tarihçi Christoph Neumann ise 1998'de⁷ Hammer ile Ahmet Cevdet Paşa'nın ilişkileri ve tarihçilikleri üzerine yazdığı makalesinde Encümen-i Dâniş tarafından Hammer'e yazılan bir mektup⁸ ile Hammer'in Cevdet Paşa'ya yazdığı bir diğer mektubu⁹ neşretmiştir. Daha önce 6 adedi yayımlanmış bu belgelerle birlikte Hammer'in hayatının bazı dönemlerine şahitlik eden 31 belge bu çalışmada kullanılmış ve ekler bölümünde bu belgelerin transkripsiyon ve asıllarına da yer verilmiştir.

Osmanlı belgeleri Hammer'in hayatının sadece bazı dönemlerini aydınlattığı için bu çalışmada Hammer'in hayatıyla ilgili ayrıntıya girilmemiştir. Belgelerin kronolojik akışını tamamlamak üzere "Osmanlı Belgeleri Işığında Hammer'in Hayatı" bölümünde ana kaynak olarak Hammer'in Hatıratı'nın Avusturya Bilimler Akademisi'nde¹⁰ bulunan daktilo nüshası kullanılmış¹¹ şüphe uyandıran yerlerde el yazması nüshaya başvurulmuştur¹². Hatıratın kıymetinin ve öneminin anlaşılması için hatıratın yazılış sürecine ve muhteviyatına kısaca değinilecektir.

Hammer *Osmanlı Devleti Tarihi*'nin son cildini yazmayı bitirdikten sonra pek çok arkadaşı ve kadim dostu Kontes Purgstall¹³ onu hatıratını yazması için ikna etmeye

---

HAT, 1202/47190, (29.Z.1254/15.3.1839); **HAT**, 738/34975-H, (14.N.1254/2.10.1838); **HAT**, 738/34975-D, (15.N.1254/3.10.1838); **HAT**, 737/34965-E, (27.Za.1254/11.2.1839); **HAT**, 1197/47023-A, (20.Za.1254/4.2.1839).

⁷ Christoph K. Neumann, "Primärquelle und Sekundärliteratur im Dialog. Zu den Beziehungen zwischen Ahmed Cevdet und Joseph von Hammer-Purgstall nebst einigen Überlegungen zum Verhältnis der Turkologen zu den Produzenten ihrer Texte", **Turkologie heute - Tradition und Perspektive**, Wiesbaden 1998, s. 211-224.

⁸ **Atatürk Kitaplığı (AK), Cevdet Paşa Evrakı (CP)**, defter 36, belge 36.

⁹ **Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.)**, 36/121, (20.C.1272/27.2.1856).

¹⁰ Österreichische Akademie der Wissenschaften (ÖAW).

¹¹ Bu noktada Avusturya Bilimler Akademisi Arşiv Sorumlusu Dr. Stefan Sienell Mas'a arşivdeki yardımları ve Hammer Hatıratı'nın mikrofilmlerden dijitalle aktarılmış formatını tarafıma verdiği için çok teşekkür ediyorum.

¹² 2011 yılında Walter Höflechner'in başkanlığında Graz Üniversitesi'nin bir projesi olarak "Joseph von Hammer-Purgstall. Erinnerungen und Briefe" başlığı altında Hammer ile ilgili büyük bir çalışma yapılmıştır. Amacı Hammer'in mirasını ulaştırılabilir kılmak olan bu çalışmada şu ana kadar Hammer'in 1819 yılına kadar olan mektupları yayımlanmıştır. İnternet üzerinden erişime açık olan bu proje sayfasına geçtiğimiz sene Hammer'in hatıratının el yazması ve daktilo nüshaları da eklenmiştir. (Walter Höflechner-Alexandra Wagner (ed.), **Joseph von Hammer-Purgstall. Erinnerungen und Briefe**, Version 1 201107: Briefe von 1790 bis Ende 1819, 3 C., Graz 2011. <http://gams.uni-graz.at/context:hp>)

¹³ Johanna Anna Gräfin von Purgstall, doğum Cranstoun, (Ö. 1835)

çalıştıklarında Hammer, “eğer Tanrı izin verirse, ilerleyen yıllarda bunun gündeme gelebileceğini” söylüyordu. Ancak onu kendisinininkinden ziyade büyük İslam âlimlerinin biyografileri daha çok ilgilendiriyordu ve vaktini bilimsel çalışmalarına adamaya devam etti.¹⁴ Hammer, Kontes Purgstall’ın vefatının ardından varisi olarak Hainfeld Şatosu’nu mülk edindikten sonra her yaz altı haftasını işlerinden ve kitaplarından uzak, doğa ile başbaşa geçirmeye başlamasıyla birlikte artık bu “uzun ve çileli” olarak tasvir ettiği hayatı yazmaya karar verdi.¹⁵ 12 Eylül 1841 günü yazmaya başladı¹⁶ ve 11 yıl boyunca her yaz 6 haftasını bu işe ayırarak onikinci yıl el yazısı ile 5904¹⁷ sayfayı bulan hatıratını tamamladı.

Hammer hatıratını yazmaya başlamadan önce, arkadaşı ünlü oryantalist Gustav Flügel kendisine biyografisini yazmayı teklif etmiş, ancak Hammer bu teklifi teşekkür ederek geri çevirmişti. Bunun sebebi olarak hatıratında “kendisinden başka kimsenin çalışmalarını, yaşadıklarını daha iyi yazamayacağını ve yıllardır süregelmekte olan mektuplaşmalarına başvurulmadan hatıratının eksik olacağını” yazıyordu.¹⁸ Gerçekten de Hammer hatıratında olayları anlattıktan sonra evrakında bulunan mektupların şahitliğine sık sık başvurmuştur. Hammer’in hatıratını yazışında etken olan pek çok sebep vardır. Bunların ilki edebi, siyasi ve toplumsal kariyerinin yazımını sonraki biyografi yazarlarına bırakmak istememesi, bilakis “hakikati kendisinin dillendirmek istemesidir”. Ayrıca Hammer’in hatıratını yazmaya başladığı dönem, Saray tercümanlığındaki işine son verilmesinin hemen akabine denk geldiğinden uğradığını düşündüğü haksızlığı özgürce ifade etmek için bu hatıratı bir fırsat olarak görmüştür.¹⁹ Siyasi duruşunu ve Metternich ile aralarındaki anlaşmazlıkları bizzat kendisi anlatmak istemiştir.²⁰ Hatta bu yüzden hatıratta dönüp dolaşıp sözü bu konuya, yaşadığını düşündüğü haksızlıklara, getirdiği için sürekli tekrarlarla karşılaşılır. Hammer hatıratını yazmaya başlarken “bu hatıratı ne

---

¹⁴ AÖAW [Archiv der Österreichischen Akademie der Wissenschaften] Hammer-Purgstall, **Lebenserinnerungen, [Hammer, Erinnerung (Hatırat)]**, defter 1, s. 1.

¹⁵ Hammer, **Erinnerung**, defter 1, s. 5.

¹⁶ Hammer, **Erinnerung**, defter 166, s. 19.

¹⁷ Höflechner-Wagner, **Joseph von Hammer-Purgstall**, c. I., s. 24.

¹⁸ Hammer, **Erinnerung**, defter 1, s. 6-7.

¹⁹ Hammer, **Erinnerung**, defter 176, s. 2.

²⁰ Harald Heppner, “Hammer Purgstall und österreichische Innenpolitik”, **Domus Austriae. Eine Festgabe für Hermann Wiesflecker zum 70. Geburtstag**, (edt. Walter Höflechner; vb.), Graz 1983, s. 210.

yaşayanlar, ne de Avusturya sansürü için yazıyorum.”²¹ demektir. Niyeti tarihe tanıklık edenlerin onu tüm gerçekliğiyle, Metternich’in hiçbir müdahalesine maruz kalmadan tanınmasıdır. Zaten hatıratını yaşadığı sürece yayımlamayı da düşünmemiştir.

Hammer, hatıratını tarih yazıcıları ve edebiyat tarihçileri için bir hazine olarak görmektedir. Hatıratında gençliğinden itibaren herşeyi titizlikle kaydettiği, edebiyat ve tarih alanında söz söyleyebileceği her konuda görüş belirttiği görülür.²² Kendi beyanıyla “ilerleyen yaşı ve yazılacak başka önemli konu kalmaması sebebiyle”²³ 78 yaşında hatıratını yazmayı tamamladığında 24 sayfalık formlardan oluşan 246 defter doldurmuştur. Bu hatıratın kapsamı dahi Hammer’in yazma arzusunun bir göstergesidir. Ölümünün ardından kendisi ile ilgili çıkan haberlerin bazılarında “son gününe kadar kendi elyazısıyla hatıratını yazmaya devam ettiği”²⁴ yazılmış olsa da bu bilgi yanlıştır. Hammer hatıratını yazmayı vefatından dört sene önce tamamlamış ve yazarken kâtip yardımı almıştır. Hatırat, Hammer’in karmaşık el yazısıyla başlar, ancak sonrasında daha nizami minyon bir yazıyla devam eder. Walter Höflechner’e göre²⁵ bu yazı Hammer’in kızına ait olabilir. Hayatını ritüeller üzerine kuran Hammer’in bu alışkanlığını hatıratında da açıkça görürüz. Hatıratını yazmaya “Bismillah”²⁶ ile başlar ve “Elhamdulillâh temme bi-inâyetillâh”²⁷ diyerek tamamlar.

Hammer’in hayatını bu kadar ayrıntılı yazışı ve mektuplarını tasnif ederek bir arşiv haline getirmesi gelecek nesiller için bir malzeme bırakma çabası olarak görülebilir. Zira kendisi bir tarihçi olarak tarihi malzemeye çok kıymet vermiş, hayatını kaynak arayışıyla geçirmiştir. Vefatından önce hatıratını ve mektuplarını ihtiva eden evrakını

---

²¹ Hammer, **Erinnerung**, defter 1, s. 8.

²² Hammer, **Erinnerung**, defter 228, s. 24.

²³ Hammer, **Erinnerung**, defter 226, s. 17.

²⁴ **Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde**, no. 99, Viyana 10.12.1856; **Die Presse**, no. 278, Viyana; Brno 02.12.1856.

²⁵ Höflechner-Wagner, **Joseph von Hammer-Purgstall**, c. I., s. 24.

²⁶ Urschrift der “Erinnerungen aus meinem Leben” [Hammer Hatıratı’nın el yazması], bölüm 1, s. 1. <http://gams.uni-graz.at/o:hpe-1>, [erişim tarihi: 01.08.2016]. (Hammer Hatıratı’nın bu ilk sayfası için bkz. ekler.)

²⁷ Urschrift der “Erinnerungen aus meinem Leben, bölüm 26, s. 292. http://gams.uni-graz.at/archive/objects/o:hpe-26/datastreams/IMG_586/content [erişim tarihi: 01.08.2016]. (Hammer Hatıratı’nın bu son sayfası için bkz. ekler.)

Devlet Matbaası direktörü Hofrat Alois Ritter von Auer'e (1813-1869) bırakmıştır²⁸. Dönemin medyasında “İki dünyanın ve iki yüzyılın önemli karakterleriyle iletişim halindeydi. Dolayısıyla Hammer'in bıraktıkları gerek siyasi tarih, gerek kültür tarihi için inanılmaz bir zenginlik sağlayacaktır.”²⁹ denilerek Hammer'in hatıratının ve mektuplarının yayımlanmasının önemi vurgulanmıştır. Ancak Auer'in tüm çabasına rağmen Hammer'in hatıratı vefatının hemen ardından yayımlanamadı. İlk olarak Reinhard Bachofen-Echt'in (1877-1947) Hammer'in hatıratını daktilo etmesi (1934³⁰) ve hatıratı yaptıği bir seçmenin 1940 yılında Avusturya Bilimler Akademisi'nin “Fontes rerum austriacarum” serisinden yayımlanmasıyla hatırat kısmen de olsa ulaşılabilir hale geldi. Yukarıda belirttiğimiz üzere Hammer'in detay düşkünlüğü ve tekrarları yüzünden metin bir kısaltmaya muhtaçtı, ancak Bachofen-Echt'in orijinal metnin altında birine tekabül eden edisyonu çokça eleştirildi. Çünkü: “Metnin okunabilirliği kaybolmuş, bazı yerlerde konunun bağlamı kopmuş, metin tutarlılıktan yoksun hale gelmişti.”³¹ Ayrıca Bachofen-Echt oryantalist olmadığı için özellikle Doğu'ya ait yer ve şahıs isimlerini okurken pek çok okuma ve yazma hatası yaptığundan iki yıl sonra yine Akademi tarafından düzeltmeleri içeren bir ek³² daha yayımlandı.

1972 yılında yine Avusturya Bilimler Akademisi'nin talebiyle Walter Höflechner, Hammer hatıratının mikrofilmlere aktarılması sürecini organize etti. Bu dönemde üretilen mikrofilmlerden iki kopya mevcut olup, bunların birisi Avusturya Bilimler Akademisi Arşivi'nde, diğeri ise Graz Karl-Franzens Üniversitesi Bilim Tarihi Merkezi'nde bulunmaktadır. Hatıratın orijinali ise Hainfeld Şatosu'nda Hammer'in kişisel arşivindedir.³³ Aşağıda Osmanlı belgeleri ışığında Hammer'in hayatı incelenirken

---

²⁸ **Die Presse**, 2.12.1856.

²⁹ **Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde**, 10.12.1856.

³⁰ Reinhart Bachofen von Echt hatıratın tarihine dair yazdığı bölümün sonuna “Schloss Murstaetten im Januar 1934” (Murstaetten Sarayı Ocak 1934) yazmıştır. (Hammer, **Erinnerung**, defter 68a, s. 3)

³¹ Sibylle Wentker, “Joseph von Hammer-Purgstalls erste Reise nach Istanbul im Spiegel seiner ‘Erinnerungen aus meinem Leben’ ”, **Osmanlı Araştırmaları**, c. XXV, İstanbul 2005, s. 229-230.

³² Adelheid Popek, **Nachträge zu Josef Freiherrn von Hammer-Purgstalls Erinnerungen aus meinem Leben 1774-1852**, Viyana Leipzig 1942.

³³ Bkz: Höflechner-Wagner, **Joseph von Hammer-Purgstall**, s. 26; Ingeborg Hildegard Solbrig, **Hammer-Purgstall und Goethe. Dem Zaubermeister das Werkzeug**, Bern vb. 1973, s. 17-18.

biyografîyi tamamlayıcı ana kaynak olarak bu hatırat kullanılmış ve Hammerle ilgili Türkçe çalışmalara da atıfta bulunulmuştur.

Osmanlı Belgeleri Işığında Hammer'in Hayatı

Baron Joseph von Hammer-Purgstall, 9 Haziran 1774'de Graz'da Avusturyalı bir devlet memurunun oğlu olarak dünyaya geldi ve ilköğrenimini burada tamamladıktan sonra eğitim için babası tarafından Viyana'ya getirildi. Babasının Viyana'daki bağlantıları sayesinde Şark Akademisi'nde eğitimine devam etmesi kararlaştırıldı. Ancak Habsburg bürokratlarını yetiştirmek amacıyla kurulmuş Orientalische Akademie (Şark Akademisi)'ne kabul edilmek için asalet veya iyi referanslar yeterli değildi. Ön kabul alan öğrenciler son derece ağır bir müfredata sahip bir yıllık hazırlık okulunu başarıyla tamamlayarak bilhassa dil öğrenmeye karşı olan yeteneklerini ispatlamak zorundaydılar. Tarih, coğrafya ve dile ilgi duyan genç Hammer, bu aşamayı başarıyla geçtikten sonra 15 yaşında, "Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinin yanında çeşitli batı dillerinde ve müzikten matematiğe, mantıktan fiziğe, coğrafyadan tarihe"³⁴ kadar pek çok dalda eğitim veren Akademi'deki öğrenimine başladı.

Şark Akademisi, Maria Theresia (1740-1780) döneminden beri bilhassa Doğu ile olan ilişkileri yürütmek amacıyla, iyi eğitilmiş, dinine ve Habsburg taassubuna sadık devlet adamları yetiştirmek üzere hizmet veriyordu. Akademi'de Osmanlı Devleti ile olan coğrafi ve siyasi yakınlıktan dolayı Türkçe eğitiminin üzerinde özellikle duruluyordu. Habsburg Katolik ideolojisinin öğrencilere tam olarak benimsetilebilmesi için başkanlığını her zaman bir rahibin yaptığı Şark Akademisi, bilhassa Hammer'in eğitim aldığı dönemlerde³⁵ Fransız İhtilali'yle (1789) birlikte Avrupa'ya yayılmakta olan aydınlanmacı, liberal düşüncelerden öğrencilerini korumaya çalışıyordu. Çok uluslu, krallıkla yönetilen bir devlet olan Habsburg İmparatorluğu için büyük tehlike arz eden bu

---

³⁴ Bkz. Solbrig, **Hammer-Purgstall und Goethe**, s. 46; Herbert Duda, "Josef Freiherr von Hammer-Purgstall", **Tausend Jahre Österreich: Eine biographische Chronik Jugend und Volk**, c. II. Vom Biedermeier bis zur Gründung der modernen Parteien, Viyana; Münih 1975, s. 19-20.

³⁵ Hammer bir yıllık hazırlık okulunun ardından 1789'da Şark Akademisi'ne eğitime başlamıştır. Yani Hammer'in eğitimine başlaması tam Fransız İhtilali'ne denk gelmektedir. Süregelen yıllarda İhtilalin fikirleri tüm Avrupa ile birlikte Habsburg İmparatorluğu topraklarında da yayılmış ve bilhassa bu düşünceler gençler üzerinde çok etkili olmuştur. (Hammer Hatıratı'nın 2. Nolu defteri Hammer'in Akademi'de geçirdiği on yılı anlatmaktadır.)

akımlardan bilhassa devletin geleceğinin teslim edileceği gençler korunmalıydılar. Bu sebeple din derslerinin yanı sıra, öğrenciler gün içinde pek çok ayin ve duaya iştirak ettiriliyorlardı. Ancak tüm bu önlemler Hammer'in Fransız İhtilali'nin rüzgârından etkilenmesinin önüne geçememiş, büyük bir merakla Fransız gazetelerini takip eden genç, zamanın ruhunu benimsemiş ve Cizvitlerin Habsburg yönetimindeki nüfuzlarından duyduğu rahatsızlıkla daha da perçinlenen düşünceleri, iki dünya arasında sıkışıp kalmıştı. Hammer'in dilemması bu yıllarda başlar ve tüm yaşamı, bilhassa siyasi kariyeri, bu aykırılıkları yüzünden hiçbir zaman arzu ettiği şekilde ilerlemez. Ancak o, ilk gençlik yıllarından itibaren siyasi olayları takip etmeye ve ilerleyen yıllarda elinden geldiğince devlet politikasına müdahil olmaya çalışır, lakin Metternich sisteminde liberal düşünceleri ve çabuk parlayan yapısıyla çok sevilen bir bürokrat olamayacaktır.³⁶

Normalde Şark Akademisi'nde eğitim dört yıl sürerken Hammer Akademi'de on yıl geçirmiştir. O dönemler eğitimini tamamlayan gençler dil oğlanı olarak İstanbul'da görevlendirilmekteydiler, ancak Hammer'in mezun olduğu zamanda İstanbul'da uygun bir pozisyon olmadığı için mezuniyetinin ardından Hammer, Viyana'da kalmaya devam etmiş ve ilmî çalışmalarını sürdürmüştür.³⁷ Devlet Ofisi'nde yardımcı olarak çalışmaya devam ederken, kendisine Akademi yönetiminden Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'undan belirli konularda özet çıkarma ve tercüme yapma görevi verilmiştir. Böyle bir sözlüğü detaylıca inceleme fırsatı edebî ve ilmî çalışmaları için çok iyi bir zemin oluşmasını sağlamıştır. Bu dönemde Devlet Ofisi'nde İsviçreli ünlü tarihçi Johannes von Müller (1752-1809) ile tanışması ve birlikte çalışma imkânı bulması ufkunu genişletmiş ve dikkatinin tarihe daha da yönelmesine sebep olmuştur. Hammer'in ilk Türkçe şiir tercümesi de bu tarihlerde *Teutsche Merkur*'de³⁸ yayımlanmıştır. Böttiger³⁹ Wieland'a⁴⁰

---

³⁶ Hammer ile Metternich arasındaki anlaşmazlıklar Hammer için büyük problem olduğundan hatıratında pek çok kez bu konuya değinir. Birkaç örnek için Bkz: Hammer, **Erinnerung**, defter 92, s. 2; defter 119, s. 14; defter 132, s. 9; defter 236, s. 7.

³⁷ Hammer, **Erinnerung**, defter 9, s.1-2.

³⁸ "Neuen Teutschen Merkur" 1773-1789 yılları arasında Christoph Martin Wieland tarafından edebiyat ve kritik dergisi olarak Weimar'da yayınlandı. Hammer'in şiiri için bkz. 1796 Temmuz Sayısı.

³⁹ Karl August Böttiger (1760-1835) döneminin yön veren kişiliklerinden birisi olan meşhur yazar ve gazeteci.

⁴⁰ Christoph Martin Wieland (1733-1813), aydınlanmanın önemli şairlerinden ve "Neuen Teutschen Merkur"ün yayıncısı.

bir mektupta “*Şark’ın bahçelerinden gelen egzotik ve hoş çiçekler ve kokular gibi edebî hazinelerini Alman edebiyatına kazandıran bu genç yetenek umarım vatanımız için yeni bir ümit yeşertecek.*”⁴¹ diye yazmıştır. Bu vasıtayla Herder⁴² ve Goethe (1749-1832) de henüz o yıllarda genç Hammer’den haberdar olmuşlardır.

Hammer’in eserlerinden ve hatıratından asıl rüyasının İran’a gitmek olduğunu öğreniyoruz, ancak siyasi kaderi planladığı şekilde ilerlemediği için İran’a giden yol Hammer’e hiçbir zaman açılmadı. Akademi’deki son yılında ileride gerçekleştirmeyi umduğu İran yolculuğuna hazırlanmak için Hafız⁴³ okumaları yapmaya başladı. Bu çalışması, sonraki yıllarda yayımladığı Hafız tercümesinin temelini oluşturdu⁴⁴.

1797 Haziran’ında saray müfettişi (Hofkommissär) Baron Jenisch’in⁴⁵ yardımcısı olarak görevlendirildi ve bir sonraki yıl onunla birlikte Trieste, Venedik, Tirol ve Salzburg’u kapsayan bir geziye çıktı. Bu gezinin ardından 1799 yılında İstanbul Sefareti’nde memur olarak görevlendirilmesiyle birlikte hayalini kurduğu Şark’ın kapıları sonunda gerçek anlamda kendisine açılmış oldu. 6 Temmuz 1799 günü⁴⁶ İstanbul’a ulaşan Hammer, Büyükdere’de Avusturya elçisi Herbert-Rathkeal⁴⁷ ile tanıştı ve Hammer’e elçilik yazışmalarında kâtip yardımcılığı görevi tevdi edildi, ancak “çok kötü olan el yazısı yüzünden” kısa sürede bu işten alınarak Pera’daki elçilik sarayına gönderildi⁴⁸. Burada “Boğaz’ın tüm ihtişamını yakından hisseden” Hammer, vaktinin çoğunu İstanbullularla, pazarlarda kitap arayarak ve Abdülhamid Kütüphanesi’nde

---

⁴¹ Christoph Martin Wieland (ed.), **Neuer Teutscher Merkur**, c. II., Weimar 1796, s. 382.

⁴² Johann Gottfried Herder (1744-1803), Wieland gibi aydınlanmanın önemli şairlerinden ve ayrıca sanat ve edebiyat teorisyeni.

⁴³ Hâfız-ı Şîrâzî, Hâce Şemseddin Muhammed (1320-1389).

⁴⁴ Wilhelm Baum, “Josef von Hammer-Purgstall. Ein österreichischer Pionier der Orientalistik”, **Zwischen Euphrat und Tigris. Österreichische Forschungen zum Alten Orient**, (ed. Friedrich Schipper), Viyana 2004, s. 4; **Hammer-Purgstall und Goethe**, s. 49.

⁴⁵ Baron Bernhard von Jenisch (1734-1807). 1756-1769 yılları arasında Doğu’da Avusturya Devleti diplomatı olarak farklı görevlerde bulunduktan sonra Avusturya’ya dönerek yüksek görevlerde hizmet etmiş Avusturyalı devlet adamı. Ayrıca Doğu edebiyatı ve dil bilimi ile de ilginlemiştir. Meninsky’nin Arapça, Farsça, Türkçe sözlüğünü ikinci kez yayıma hazırlamıştır ve bu esnada Hammer de kendisine yardım etmiştir. Bu çalışma sonucunda sözlük, 1780–1802 yıllarında dört cilt olarak Viyana’da tekrardan basılmıştır. (**Allgemeine Deutsche Biographie**, c. XIII, 1881, s. 768).

⁴⁶ Hammer, **Erinnerung**, defter 11, s. 19-20.

⁴⁷ Peter Philipp Herbert Freiherr von Rathkeal (1735-1802) Avusturyalı diplomat.

⁴⁸ Hammer, **Erinnerung**, defter 12, s. 1.

çalışmalar yaparak geçirdi. Hatıratında daha sonra bulunduğu hiçbir kütüphanede böylesine eserler görmediğini ve buradaki huzuru yakalayamadığını yazmaktadır.⁴⁹

Hammer, 24 Ocak 1800'de Türkler, Fransızlar ve İngilizler arasında imzalanan el-Ariş Antlaşması'nın ardından Mısır'daki Avusturya konsolosunu denetlemek üzere görevlendirildi. Bu görevin Doğu'nun şehirlerini görmek için fırsat kollayan Hammer'i oldukça heyecanlandığını görüyoruz. Hammer, bu seyahat esnasında uzun müddet Ege ve Akdeniz kıyılarında seyahat etme ve çoğu zaman çatışmalar yüzünden mahsur kalarak da olsa çeşitli Osmanlı şehirlerini görme imkânı buldu. Bu uzun Akdeniz gezisinin ardından Londra'ya gelerek orada altı ay geçirdikten sonra Viyana'ya çağrıldı ve tekrardan, 1802 yılının Ağustos ayında, elçilik sekreteri olarak İstanbul'a gönderildi.

Ancak bu seferki İstanbul görevinin diğeri kadar keyifli geçmediğini yine kendisinden öğreniyoruz. Çünkü Hammer'e göre yeni Sefir Stürmer⁵⁰ ondan hazzetmiyor ve mümkün olduğunca ona zorluk çıkarmaya çalışıyor, sefaret hiyerarşisinde üçüncü sırada olmasına rağmen, ikisi arasındaki gerilim arttıkça, onu devlet işlerinden iyice soyutluyordu.⁵¹

Hammer'in iş hayatı burada başladığı gibi devam edecekti. Mütemediyen üstleriyle fikir ayrılığına düşen Hammer, diplomatik işlerden uzaklaştırılacak ve böylelikle gittikçe edebî ve ilmî faaliyetlere eğilecekti. Sabah 4'de yüzmeyle başlayan İstanbul günleri⁵² büro saatlerinin haricinde oldukça yoğun geçiyordu. Hammer, Mısır yolculuğunda⁵³ taraflar arasında İngiliz General Sir Sidney Smith'in (1764-1840) tercümanı olarak görev yaptığı için, Sadrazam Kör Yusuf Ziyaettin Paşa ve Kaptan-ı

---

⁴⁹ Hammer, **Erinnerung**, defter 14, s. 1-3. Hammer hayatı boyunca henüz Şark koleksiyonları tasnif edilmemiş pek çok kütüphanede çalışmalar yapmıştır. Örneğin: Viyana, Berlin, Dresden, Paris, Bologna, Venedig, Roma ve Londra.

⁵⁰ Ignaz Lorenz Baron von Stürmer (1752-1829).

⁵¹ Hammer, **Erinnerung**, defter 48, s. 1-7, 15.

⁵² Hammer, **Erinnerung**, defter 49, s. 3-6.

⁵³ Hammer 1800 yılı Şubat ayında Mısır'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılır, denizlerdeki mücadele yüzünden uzun süre Ege adalarında kalır. 22 Nisan 1800'de Sir Sidney Smith komutasındaki İngiliz savaş gemisine geçer. Savaşın seyrine göre çeşitli limanlara uğrayarak Mısır'a çıkarlar. Hammer, 1801 sonbaharının sonlarında Sir Sidney Smith'in yanında İngiltere'ye doğru denize açılır. (Hatıratın 15-18 numaralı defterlerin bu Mısır seyahatini ayrıntılı olarak anlatmaktadır.)

Derya Küçük Hüseyin Paşa ile o günlerden tanışıyordu. Hatta 1 Kasım 1802’de Sultan’ın verdiği bir kutlamaya bile davet edilmişti.⁵⁴

Şark Akademisi’nde öğrenci iken bir Türk elçilik grubunun ziyareti esnasında karşılaştığı Muradcan Tosunyan⁵⁵ ile İstanbul’da tekrar karşılaştı ve bu sefer müzik üzerine uzunca sohbet ettiler. İstanbul’daki dostlarıyla civar yerlere at gezileri düzenleyerek sosyal çevresini ve coğrafya bilgisini arttırdı. 1804 yılı Mayıs ayı sonlarında Üsküdar’a yaptığı bir gezide Bulgurlu’daki evinde Vakanüvis Ahmet Vâsıf Efendi (ö. 1806)’yi ziyaret etti⁵⁶. *Osmanlı Devleti Tarihi*’ni⁵⁷ yazma fikri bu dönemlerde ortaya çıktı ve Hammer İstanbul’da bulunduğu tüm zamanı kaynak eser aramak ve toplamakla geçirdi. Düzenli olarak kitap pazarlarını dolaştı ve kitapçılarla dostluklar kurdu.

Hammer’in ilmi açıdan verimli olarak tasvir ettiği bu İstanbul günleri 1806’nın ortalarında Yaş’a sürülene değin devam etti. Hammer ile amiri konumundaki Stürmer arasındaki sorunlar tolere edilemeyecek kadar büyümüş ve Hammer, Osmanlı’nın merkezinden bir sınır kasabası olan Yaş’a sürülmüştü. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Hammer’in Yaş yolculuğundan bahseden bir belge⁵⁸ bulunmaktadır. Avusturya Orta elçisi Baron Stürmer tarafından düzenlenmiş bu dilekçede, Hammer’in Varna üzerinden Yaş’a yapacağı yolculukta ona bir yasakçı ile iki hizmetkârın refakat edeceği ve ahidname şartları gereğince yol boyunca himaye edilmesi talep edilmektedir.

Hammer bu yolculukla “manevi anavatanım“ dediği Asya topraklarından bir daha dönmek üzere ayrılmış olduğunu bilmiyordu. Kısa süren Yaş görevinin ardından Viyana’ya çağrıldı ve hayatı boyunca İstanbul sefiri olma hayalini kurmasına rağmen bir daha geri dönemedi. Bu durum Hammer’in devlet ideolojisinden ayrı düşmesinin ve Şark siyaseti hususunda Metternich ile uyuşamamasının bir sonucuydu. Ancak bunların

---

⁵⁴ Hammer, **Erinnerung**, defter 50, s. 5; 13.

⁵⁵ Hammer, **Erinnerung**, defter 7, s. 18. Muradcan Tosunyan ile ilgili olarak bkz: Kemal Beydilli, “İgnatius Mouradgea d’Ohsson (Muradcan Tosunyan): Ailesi Hakkında Kayıtlar, Nizam- Cedid’e Dair Layihası ve Osmanlı İmparatorluğundaki Siyasi Hayatı”, **Tarih Dergisi**, c. XXXIV, İstanbul 1984 s. 247-314.

⁵⁶ Hammer, **Erinnerung**, defter 57, s. 21; 24.

⁵⁷ Joseph von Hammer, **Geschichte des Osmanischen Reiches**, 1. Baskı, I-X Cilt, Hartleben 1827-33; yenilenmiş 2. Baskı, IV Cilt, Pest 1834-35.

⁵⁸ **BOA, Cevdet Hariciye (CH.)**, 135/6745, (14.R.1221/01.07.1806).

yanında Hammer yaratılış olarak siyasete uygun değildi, fevri davranır, sonucunu düşünmeden hareket eder ve sözünü sakınmazdı. Bu karakteri hayatı boyunca uğradığını düşündüğü haksızlıkların gizli bir sebebiydi.⁵⁹ Ancak Şansölye Metternich, Hammer'in ilmi ve edebî faaliyetlerine değer veriyor, onu bu alanlarda destekliyordu.⁶⁰ Metternich'in Hammer'i siyasetten dışlamasının bir sonucu olarak Hammer tüm gücünü ilmi çalışmalarına sarf edebilmiş ve bu kadar çok eser bırakabilmiştir. Zira Hammer, makamlarına özendiği çağdaşı pek çok devlet adamından çok daha kalıcı işler yapmıştır ve bugün diğerlerinin isimleri tarihin sayfalarında kalırken o eserleriyle yaşamaya devam etmektedir. 1809 yılı yazında Hammer'in Polonyalı Kont Rzewuski'ye şark araştırmaları için bir dergi çıkarma önerisinde bulunmasıyla *Fundgruben des Orients – Şark'ın Hazineseri* fikri ortaya çıkmıştır. Böylelikle ilk ciddi Almanca şarkiyat dergisi bir sene sonra yayın hayatına başlamıştır. Kont Rzewuski'nin maddi himayesinde çıkan dergide tüm Avrupa dillerinde makaleler yayınlanmakla birlikte ağırlığı Viyana oryantalistlerinin Almanca yayınları⁶¹ oluşturmaktaydı. Hammer *Şark'ın Hazineseri*'nde bilimsel makalelerin yanında Şark'ın güncel gelişmeleri ve durumu hakkında bilgi veren mektupları da yayımlıyordu⁶². Kemal Beydilli *Şark'ın Hazineseri* hakkında oldukça kapsamlı bir makale⁶³ kaleme almış ve bu çalışmasında derginin tüm sayılarının içeriklerini derinlemesine analiz etmiştir.

Hammer 1807'de Viyana'ya döndükten sonra 1839 yılında Metternich ile yaşadığı bir tatsızlık üzerine görevden alınmasına değin Dışişleri'nde tercüman olarak çalışmış,

⁵⁹ Hammer'in karakterinin siyasi yaşamı üzerindeki etkilerini hatıratındaki pek çok olayda takip etmek mümkün olduğu gibi bu konuda ayrıca bkz: Heppner 1983, s. 210-211; Harald Heppner, "Hammer-Purgstall und die Orientfrage", *ÖOH*, c. XXI., 1979. Viyana-Zürich, s. 89; Karl Ludwig Weber, "Hammer Purgstalls Leben und Werk", (edt. Erwin Mehl), **Hammer-Purgstall in Klosterneuburg-Weidling. Ein Führer durch die Hammer-Purgstall-Gedenkstätten in Klosterneuburg**, Klosterneuburg 1959, s. 5-10. Karl Ludwig Weber (edt.), **Joseph von Hammer-Purgstall, An der Schwelle zum Orient**, Graz-Viyana 1957.

⁶⁰ Hammer, **Erinnerung**, defter 102, s. 22-25.

⁶¹ Johann Fück, **Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts**, Leipzig 1955, s. 160.

⁶² Wolfdieter Bihl, **Orientalistik an der Universität Wien. Forschungen zwischen Maghreb und Ost- und Südasien. Die Professoren und Dozenten**, Viyana vb. 2009, s. 15.

⁶³ Kemal Beydilli, "Joseph Von Hammer-Purgstall (1774-1856) ve Fundgruben des Orients (Şark'ın Hazineseri) Dergisi", **Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal'a Armağan**, (edt. Hatice Aynur, Bilgin Aydın, Mustafa Birol Ülker), c. I, İstanbul 2014, s. 129-277.

ancak hep âtil pozisyonlarda kalmış ve önemli yazışmaları görme fırsatı bile bulamamıştır. Hammer'ın görevinden alınması Osmanlı diplomatik misyonunun da önem verdiği bir durum olmalı ki Hammer'ın azliyle ilgili olarak Viyana Sefiri Rıfat Bey İstanbul'u bilgilendirmiştir⁶⁴.

Hammer 1836-38 yılları arasında yayımladığı dört ciltlik *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*⁶⁵ (*Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi*) adlı eserini Sultan II. Mahmud'a ithaf etmiştir. Hammer bu eseri Sultan'a ithaf etmeye müsaade almak için kendi el yazısıyla Türkçe bir mektup⁶⁶ yazmıştır. Bu mektup ile bu hususta Viyana Sefiri Rıfat Bey'den gelen takrir ve Sultan'ın müsaadesini bildiren belgeler⁶⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mevcuttur. Bu eserinde Hammer, 1300-1838 yılları arasında yaşamış 2.200 Türk, Arap ve İranlı şairin hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermiş ve şiirlerinden tercüme yapmıştır. Hammer'ın bu eserin takdîmi üzerine Nişân-ı İftihâr⁶⁸ ile ödüllendirildiğini yine Osmanlı arşiv belgelerinden öğreniyoruz⁶⁹. Hammer eserin ikinci cildini yine kendi el yazısı ile yazdığı başka bir mektupla sunarken bu nişan için teşekkür eder⁷⁰. Hammer'ın Osmanlı Devleti ile olan bu yazışmaları *Takvim-i Vekâyi*'de⁷¹ ve onun üzerinden Avusturya gazetelerinde⁷² de yayımlanır. Hammer bu nişanı almaktan duyduğu onuru hatıratında dile getirir⁷³. Ayrıca bu ithaf için altın bir kutu da kendisine ihsan edilir⁷⁴. Hammer'ın bu eseri bir ilk olması ve çok sayıda şairi bir araya toplaması

⁶⁴ HAT, 1197/47023-A, (20.Za.1254/4.2.1839).

⁶⁵ Joseph von Hammer, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit. Mit einer Blütenlese aus zweitausend zweihundert Dichtern*, IV c., Pest 1836-1838.

⁶⁶ HAT, 1205/47279-G, (29.Z.1252/6.4.1837). (Bu belge daha önce Şerafettin Turan tarafından yayımlanmıştır. Bkz: Turan, "Başvekalet Arşivinde Hammer'e Ait Vesikalar", s. 157-160.)

⁶⁷ HAT, 1197/47034, (29.Z.1252/6.4.1837) (Bu belge daha önce Şerafettin Turan yayımlamıştır. Bkz: Turan, "Başvekalet Arşivinde Hammer'e Ait Vesikalar", s. 157-160.); HAT, 1202/47215, (29.Z.1252/6.4.1837).

⁶⁸ Sultan II. Mahmud döneminde dağıtmaya başlayan Nişân-ı İftihâr altın veya gümüşten yapılır ve pırlanta ile süslenirdi. 1851 yılında Mecidi Nişân'ının ardından lağvedildi. (İbrahim Artuk, "Nişan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA.)*, c. XXXIII, s. 154-155.)

⁶⁹ HAT, 1202/47190, (29.Z.1254/15.3.1839).

⁷⁰ HAT, 1415/57837, (29.Z.1256/22.2.1841).

⁷¹ *Takvim-i Vekâyi*, no. 79, Funûn kısmı, (30.L.1249/12.3.1834); no. 96, (23.L.1250/22.2.1835); no. 143. (13.Za.1252/19.2.1837).

⁷² Bkz: *Österreichischer Beobachter*, 15.3.1837.

⁷³ Hammer, *Erinnerung*, defter 153, s. 21.

⁷⁴ Hammer, *Erinnerung*, defter 51, s. 4; HAT, 835/37696, (27.L.1254/13.1.1839).

hasebiyle Batı'da büyük ilgi görmüş⁷⁵ ve 1900 yılında Gibb (1857-1901) *History of Ottoman Poetry*⁷⁶ (*Osmanlı Şiiri Tarihi*) adlı eserini yazana kadar bu konuda yazılmış tek eser olarak kalmıştır. Gibb her ne kadar Hammer'in çalışmasını tarihten çok bir sözlüğe benzetse de ondan faydalanır ve "anıtısal bir eser"⁷⁷ olarak betimler. Bu çalışma Türkçe'ye çevrilmediği için Türkiye'de pek tanınmamaktadır.

Hammer'in tarihçi olarak adını bütün Avrupa'ya duyuran eseri *Osmanlı Devleti Tarihi* de Sultan'a sunulmuştur. Bu büyük eser Osmanlı'ya dönemin hâkim dili olan Fransızca tercümesi üzerinden ulaşılmıştır. Eseri Fransızcaya tercüme eden Hellert, ilk altı cildi çevirdikten sonra 1838'de Sultan II. Mahmud'a takdim eder. Hammer'in tarihinin Batılıların Osmanlı tarihi hakkında ne tür fikirlere sahip olduklarını görmek hususunda faydalı olacağı düşünülerek tercüme edilmesi kararlaştırılır⁷⁸. 1840 tarihli bir belgede ise Hellert'in talebi üzerine *Hammer Tarihi*'nin on takımının biner kuruşa satın alınması uygun görülür⁷⁹.

Hammer Tarihi'nin Sultan II. Mahmud'a sunulduktan sonra tercüme edilmek üzere Tercüme Odası'na, Mekâtib-i Harbiye'ye⁸⁰, Peç, Paris ve Londra elçiliklerine⁸¹ gönderilmesinin emredildiğini görüyoruz. Ancak eser 20. yüzyılın başlarına değin tercüme edilememiştir. Bu süre zarfında sadece Fransızca bilen Osmanlılar tarafından okunabilmiştir. Erzurum İstinâf mahkemesi reisi Aziz Efendi'ye ait bir *Hammer Tarihi*'nin 1889'da gümrükten geçmesine izin verilmesi hususundaki belge⁸² bu konuya örnek teşkil etmektedir. Ayrıca Tercüme Odası kütüphane kayıtları da mütercimlerin

---

⁷⁵ Franz Babinger, "Joseph v. Hammers Verdienste und die morgenländischen Studien", **Hammer-Purgstall in Klosterneuburg-Weidling. Ein Führer durch die Hammer-Purgstall-Gedenkstätten in Klosterneuburg**, (edt. Erwin Mehl), Klosterneuburg 1959, s. 29.

⁷⁶ Elias John Wilkinson Gibb, **History of Ottoman Poetry**, VI vol., Londra 1900-1909.

⁷⁷ Gibb, **History of Ottoman Poetry**, c. I, s. VII.

⁷⁸ Hammer Tarihi'nin Türkçe'ye çeviri faaliyetleri için bkz: Tuğba İsmailoğlu Kacı, "Hammer Tarihi'nin Türkçe'ye Çeviri Teşebbüsleri ve Çevirisi Üzerine", **Vakanüvis**, c. I/1, Mart 2016, s. 262-279.

⁷⁹ **HAT**, 1194/46909-E, (27.Z.1255/4.3.1840).

⁸⁰ **HAT**, 1189/46837, (29.Z.1253/26.3.1838).

⁸¹ **HAT**, 955/40962/A, (29.Z.1253/26.3.1838).

⁸² **Mektubi Kalemi (MF.MKT)**, 114/68, (15.RA.1307/10.10.1889).

Hammer Tarihi'ni okuduklarını göstermektedir⁸³. 1893 tarihli bir belgede⁸⁴ Sakız Adası Kütüphanesi'ne hediye edilmiş olan *Hammer Tarihi*'nin Fransızca tercümesinin zararlı görülen bazı kısımlarından dolayı iade edilmesi hususunun tartışıldığını, mevzunun Encümen'e danışıldığını ve Encümen'in eserin zararlı olmadığı, muhafaza edilebileceği yönünde görüş bildirdiğini görüyoruz. Lakin *Hammer Tarihi* 1900'lerden sonra zararlı kitaplar listesine girmiştir. 1903'te kitap, yurda girişi ve neşredilmesi yasaklı kitaplar arasında⁸⁵ zikredilmektedir. Ancak, Esad Câbir'in, bu belgeden sadece beş yıl sonra *Hammer Tarihi*'nin ilk cildinin Türkçe tercümesini yayınladığı⁸⁶ göz önünde bulundurulursa bu yasağın çok da uygulanmadığını ve uzun süre devam etmediğini varsaymak mümkündür. Ayrıca ne Esad Câbir'in, ne de Mehmed Ata'nın böyle bir sorundan bahsetmemiş olmamaları bu hükmü kuvvetlendirmektedir. Belgelerde ise eserin hangi açılardan zararlı görüldüğüne dair bir ibare bulunmamaktadır.

Hammer Osmanlı Devleti Tarihi'ni diplomatik yeterliliğini kanıtlamak amacıyla siyasi bir eser olarak yazmıştır. Sıradışı çalışma azmi sayesinde 25 yıl sabırla topladığı ana kaynakları kullanarak bu “büyük eseri” ortaya çıkarmıştır. Eserde yanlış bilgiler ve hatalı tespitler olmakla beraber eser bugün bizzat klasik bir kaynağa dönüşmüş olup Osmanlı araştırmalarının hala başlıca kaynaklarından biridir.

Fakat günümüzde özellikle de Türkiye'deki Osmanlı tarih araştırmalarında *Hammer Tarihi*'nin Türkçe tercümesi kullanılmakta ve bu da ciddi hatalara sebebiyet vermektedir. Mehmed Ata'nın tercümesi Fransızca'dan yapıldığı ve Fransız tercüman Hellert esere müdahale ederek pek çok yeri tahrip ettiği için Türkçe tercüme pek çok hata ve yanlışın yanında Hammer'in kaleminden çıkmamış eklemeleri de barındırmaktadır. Dolayısıyla eserin Türkçesinden yapılan atıflar tetkike muhtaçtır. Örneğin İslam Ansiklopedisi maddelerinde *Hammer Tarihi*'nin Türkçesine yüzlerce atıf bulunmaktadır.

---

⁸³ Sezai Balcı, “Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası”, **Ankara Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Tarih (Yakınçağ Tarihi ABD. Basılmamış Doktora Tezi)**, Ankara 2006, s. 132-138.

⁸⁴ MF.MKT, 181/26, (7.RA.1311/17.9.1893).

⁸⁵ MF.MKT, 692/66, (30.Z.1320/29.3.1903).

⁸⁶ Hammer, **Tarih-i Devlet-i Osmaniyye**. (trc. Esad Cabir), I c., Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, İstanbul (1324/1908).

Asıl metin ile Türkçe tercüme arasındaki tutarsızlıklar o kadar çoktur ki atıf yapılan bilgilerin gerçekten Hammer'e ait olduğunu ya da Hellert'in müdahalesine maruz kalıp kalmadığını tespit etmek güçtür.⁸⁷

Hammer'in Sultan'a sunduğu bir diğer eseri ise Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz*⁸⁸ adlı Farsça mesnevisinin Almanca tercümesidir. Hammer padişahın doğum gününü kutlama vesilesiyle yine kendi el yazısı ile yazdığı bir mektupla⁸⁹ bu çalışmasını takdim eder. Viyana Sefiri Rıfat Bey de bu hususta Hammer'e bir kutu hediye edilmesini öneren bir takrir göndermiştir.⁹⁰ Ancak sonrasında kayıtlardan anlaşıldığına göre Hammer'e daha öncesinde, hizmetlerinden dolayı zaten nişan verildiği ve bir de kutu hediye edildiği için bu sefer hediyeye gerek olmadığı ve kendisine “mahzûziyyet-i şâhâneyi mûcib olduğu”nun bildirilmesinin yeterli olduğu belirtilmiştir.⁹¹ Zaten Rıfat Bey de bir sonraki mektubunda görüşünü değiştirmiş artık hediye verilmesine gerek olmadığını bildirmiştir.⁹² Rıfat Bey'in bir sonraki mektubunun Hammer'in görevden alınmasının ardından yazılmış olması Hammer'e verilen hediyelerin resmi görevi ile de ilişkili

⁸⁷ Ancak elbette Hammer Tarihi'ni orijinalinden kullanan Türk tarihçiler de vardır. Bunların başında Halil İnalçık, Kemal Beydilli ve İlber Ortaylı gelmektedir. İnalçık çalışmalarında Hammer'in sadece *Osmanlı Devleti Tarihi*'ni değil, ayrıca *İstanbul'dan Bursa'ya Seyahat Notları* (*Umblick auf einer Reise von Konstantinopel nach Brussa und dem Olympos und von da zurück über Nicäa und Nikomedien*, Pest 1818), *Kırım Hanları Tarihi* (*Geschichte der Chane der Krim unter osmanischer Herrschaft vom 15. Jahrhundert bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. Als Anhang zur Geschichte des Osmanischen Reichs, zusammengetragen aus Türkischen Quellen. Mit Literatur-Übersetzungen und den Anmerkungen, mit der Zugabe eines Gasels von Schahingerai, Türkisch und Deutsch*, Viyana 1856) ve *Osmanlı Devlet Yapısı* (*Des Osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung. Dargestellt aus den Quellen seiner Grundgesetze*, I-II cilt, Viyana 1815) eserlerini de kullanmıştır. Hammer'in eserlerinin orijinallerini kullanan bir diğer önemli isim Kemal Beydilli ise Hammer'in 1835 yılında yayımladığı Zıstovi Antlaşması ile ilgili bir makalesini (“Der Friedensschluss von Sistov”, *Österreichische Zeitschrift für Geschichte und Staatskunde*, I. Yıl, Viyana 1835) de kullanmıştır (Kemal Beydilli, “Zıstovi Antlaşması”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (DİA.), c. XLIV, s. 467-472). Burada ayrıca belirtmek faydalı olacaktır. Hammer'in *Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi* adlı eseri de Türkçe'ye tercüme edilmemiş olmasına rağmen edebiyat tarihi çalışmalarında sıklıkla kullanılan bir diğer kaynaktır.

⁸⁸ **Mahmud Schebisteri's Rosenflor des Geheimnisses**, Persisch und Deutsch herausgegeben von Hammer-Purgstall. Mit zwey Ansichten: des Dorfes Schebister und der Grabstätte von Tebris. Hartleben; Pest; Leipzig 1838.

⁸⁹ HAT, 738/34975-H, (14.N.1254/2.10.1838).

⁹⁰ HAT, 738/34975-D, (15.N.1254/3.10.1838).

⁹¹ HAT, 835/37696, (27.L.1254/13.1.1839).

⁹² HAT, 737/34965-E, (27.Za.1254/11.2.1839).

olabileceğini düşündürebilir, ancak bu fikri destekleyecek elimizde bir kayıt bulunmamaktadır.

Hammer zorunlu olarak emekliliğe ayrıldıktan sonra 1810 yılından beri öncülüğünü yaptığı⁹³ Avusturya Bilimler Akademisi'nin kurulması çabalarına daha çok vakit ayırma fırsatı bulmuştur. 1837'den itibaren pek çok çağdaşı entelektüel ile Prens Metternich'i imparatorluk himayesinde bir akademi kurulması hususunda ikna etmeye çalışmıştır. Başarısız olan pek çok girişimin ardından, sonunda 1847 Mayıs'ında Avusturya Bilimler Akademisi kurulmuş ve yapılan oylamanın ardından Hammer başkan seçilmiştir.⁹⁴ Hammer, Akademi'nin yapısı ve işlevi hakkında bilgi veren bir makaleyi *Takvim-i Vekâyi*'de yayınlanmak üzere İstanbul'a göndermiş ve alınan müsaadenin ardından⁹⁵ bu makale gazetede⁹⁶ yayımlanmıştır.

Hammer, İstanbul'da bulunduğu süre zarfında çok sayıda dostluk kurmuştu. Viyana'ya döndükten sonra mektuplaşarak bu dostlukları devam ettirmiştir. Çoğu zaman ilmi içerikli olan bu mektuplaşmalarla, İstanbul'da çıkan yeni yayınları takip etmiş, eserlerini yazarken elinde bulunmayan kaynakların teminini sağlamış, hatta bazen çözümleyemediği şifreli metinler hususunda yardım istemiştir. Hammer'in evrakı arasında Melekpaşazâde Abdulkâdir Bey (ö. 1846)⁹⁷'den gelen, Hammer'in ilmi sorularını cevaplayan iki mektup bulunmaktadır⁹⁸. Hammer hatıratında bu mektupların

---

⁹³ Richard Meister, "Ein bisher unbekanntes Projekt zur Gründung einer österreichischen Akademie der Wissenschaften. Vorgelegt in der Sitzung vom 21. November 1951", **Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-historische Klasse Historische Kommission. Archiv für österreichische Geschichte**, c. CXIX, Viyana 1952, s. 6.

⁹⁴ **Der Humorist** 2.7.1847; **Sonntagsblätter** 4.7.1847; **Deutsche Allgemeine Zeitung** 5.7.1847; Hammer, **Erinnerung**, defter 193, s. 12.

⁹⁵ **BOA, Mektubi Kalemi (HR. MKT)**, 19/70, (2.R.1264/08.03.1848).

⁹⁶ **Takvim-i Vekâyi**, no 370, (5.Ra.1264/11.3.1848).

⁹⁷ Sadrazam Melek Mehmed Paşa'nın oğludur. Müderris, 1808'de Galata mollası, 1815'de Edirne, 1819'da Mekke mollası, 1822/23'de İstanbul pâyesi oldu. 1825/26'da Manisa'ya gönderildi. 1827/28'de dönüp o sene İstanbul kadısı, 1828/29'da Anadolu pâyesi, 1834'de Anadolu kazaskeri, 1840'da Meclis-i Vâlâ azası ve 1843'de reisülulema oldu. 27 Ekim 1846'da vefat etti. (Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmani**, (çev. Seyit Ali Kahraman; edt. Nuri Akbayar), c. I, İstanbul 1996, s. 115.)

⁹⁸ Höflechner-Wagner, **Joseph von Hammer-Purgstall**, s. 1601. (http://gams.uni-graz.at/hp/pdf/35_Brieflisten.pdf) [erişim tarihi: 06.08.2016] Hammer tarafından tutulmuş mektup kayıtlarının bu iki mektubun kaydını gösteren sayfası *Ekler II* bölümünde görülebilir. Mektuplara henüz erişim sağlanmadığı için mektupların halen var oldukları teyid edilememiş ve bu nedenle bu çalışmaya dahil edilmemiştir. Ancak, Hammer'in arşivi üzerinde çalışmalarına devam eden,

içeriğinden bahsetmese de bu mektuplardan birisinin konusunu Hammer'in *Halifelik Altında Devlet İdaresi*⁹⁹ adlı eserinden öğreniyoruz. Hammer bu eseri yazarken *Vasıf Tarihi*'nde yer alan "Farsça Muhasebe defterlerinden" kısaltılmış olarak aktarılan bir yazıyı çözemez. Halifelik idaresi altındaki toprakların gelirlerine toplu bir bakış sunan bu kısmı çözmek için Hammer büyük çaba sarf eder. Ancak kendisi başarılı olamayınca İstanbul'daki arkadaşlarından yardım istemeyi uygun görür ve Abdulkâdir Bey ve vakanüvis ve Takvim-i Vekâyi nazırı Esad Efendi'ye (1789-1848) mektup yazarak metni çözmelerini rica eder. Ancak her ikisinden ne kendilerinin ne de İstanbul'da yardım istedikleri kişilerin bu işte muvaffak olamadıkları cevabı gelir.¹⁰⁰ Hammer Abdulkâdir Bey'in yanısıra Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) ile de mektuplaşmaktadır¹⁰¹. Encümen-i Dâniş'in sekreterliğini de yürüten Cevdet Paşa ile Hammer'in ilişkisi muhtemelen Hammer'in 1851'de Encümen-i Dâniş hârici üyesi olarak seçilmesiyle¹⁰² ivme kazanmış olmalıdır. Hammer'in Cevdet Paşa'ya yazdığı mektuplardan birisi¹⁰³ Osmanlı Arşivi'nde mevcuttur, ancak günümüzde Hammer'in evrakı arasında Cevdet Paşa'nın mektupları bulunmamaktadır. Cevdet Paşa'ya yazdığı mektubunda Hammer, çeşitli ilmi sorular sorup cevaplarını talep etmekte ve hatta Halim Giray'ın *Gülbün-i Hânân*¹⁰⁴ adlı tarihini bir aylığına ödünç istemektedir. Bu mektupta dikkat çeken başka bir husus ise Hammer'in *Târih-i Cevdet*'in, "*Zeyl-i Tevârih-i Âli Osmân*" olarak tanımlamasıdır. Hammer,

---

"Erinnerungen und Briefe" Projesi'nin yürütücü Prof. Walter Höflechner ile bu konuda görüşmeler devam etmektedir.

⁹⁹ Joseph von Hammer, *Über die Länderverwaltung unter dem Chalifate*, Berlin 1835.

¹⁰⁰ Hammer, *Länderverwaltung* 1835, s. VI-VII.

¹⁰¹ Hammer'in Ahmet Cevdet Paşa ve Abdulkâdir Bey ile mektuplaşmalarının mevcut olmadığına dair görüşler bulunmaktadır. Metnin ekler kısmında görüleceği üzere Hammer'in Ahmet Cevdet Paşa'ya yazdığı bir mektup (Belge 28) ve Cevdet Paşa'nın Encümen-i Dâniş adına Hammer'e yazdığı ikinci bir mektup (Belge 29) mevcuttur. Abdulkâdir Bey ile mektuplaşmalarına dair kayıtlar ise Hammer Hatıratı'nın ekler bölümünde bulunmaktadır. (Belge 34) Abdulkâdir Bey'in Hammer'e yazdığı mektuplar henüz elimizde olmasa da Hammer'in kaleminden çıkan ve yukarıda zikrettiğimiz iki kaynak Hammer'in bizzat Abdulkâdir Bey ile yazıştığını ispat etmektedirler. Dolayısıyla Hammer'in bu iki isimle mektuplaşmadığı görüşünün tashihi gerekmektedir. Bkz: Kemal Beydilli, "Joseph von Hammer-Purgstall (1774-1856) ve Fundgruben des Orients (Şark'ın Hazineleri) Dergisi"

¹⁰² *Takvim-i Vekâyi*, no. 449, (01.B.1267/1.6.1851).

¹⁰³ *Y.EE*, 36/121, (20.C.1272/27.2.1856). (Belge daha önce Christoph Neumann tarafından yayımlanmıştır. Bkz: Neumann, "Primärquelle und Sekundärliteratur im Dialog...", s. 211-224.)

¹⁰⁴ Halim Giray'ın (ö. 1823) Kırım hanlarının biyografilerine dair eseri. (Muzaffer Ürekli, "Gülbün-i Hânân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA.)*, c. XIV, s. 235.) Bu eser, Hammer'in *Kırım Hanları Tarihi*'nin ana kaynaklarından birisidir.

Cevdet'in 12 ciltlik *Osmanlı Tarihi*'nin ilk iki cildi üzerine yazdığı övgü dolu değerlendirmede¹⁰⁵ ve *Kırım Hanları Tarihi*'nde¹⁰⁶ *Cevdet Tarihi*'ni kendi *Osmanlı Tarihi*'nin devamı olarak tanımlar. Bunda *Târih-i Cevdet*'in, *Hammer Tarihi*'nin bittiği tarih olan 1774'den başlaması ve elbette Hammer'in Cevdet Paşa'nın eserine duyduğu beğeni etkili olmuştur. Aslında Cevdet Paşa eserini, Encümen-i Dâniş'in teklifiyle Vâsıf ve *Üss-i Zafer*'in yazarı Mehmed Esad Efendi'nin tarihleri arasındaki boşluğu (1774-1826) kapatmak amacıyla, bu dönemi kapsayacak şekilde yazmıştır¹⁰⁷. Ancak Cevdet Paşa, Hammer'in bu iddiasına itiraz etmez ve bazı Türk kaynaklarında Cevdet Paşa'nın tarihini Hammer'in bıraktığı yerden yazmaya başladığı tekrarlanır¹⁰⁸. Elbette Cevdet Paşa için Hammer'in bir örnek teşkil ettiği aşikârdır.

Cevdet Paşa evrakının muhafaza edildiği Atatürk Kitaplığı'nda Encümen-i Dâniş¹⁰⁹ adına Hammer'e yazılmış başka bir mektup daha bulunmaktadır. Bu belgede ilginç olan ise mektupta Hammer'e daha önce yazılmış Fransızca bir mektup için açıklama yapılmasıdır. Anlaşılan Hammer, bir önceki mektubunda Encümen'in kendisine Fransızca yazmasına içerlemiş, bunun Türkçe'ye hâkim olmadığı düşünülerek yapıldığını sandığı için sitem etmiştir. Cevdet Paşa da bunu kişisel olarak algılamaması gerektiğini, Fransızca'nın yazışma dili olarak kullanıldığını izah etmektedir.

¹⁰⁵ Bu değerlendirme ilk olarak **Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften**, XVIII/1, Viyana 1855-56, s. 3-16; XIX/3 (1856), s. 375-398'de, ardından müstakil bir kitapçık olarak yayımlanmıştır. Joseph von Hammer-Purgstall, **Bericht über die Fortsetzung des Druckes der Osmanischen Reichsgeschichte zu Konstantinopel**, Viyana 1856.

¹⁰⁶ Ayrıca Bkz: Joseph von Hammer-Purgstall, **Geschichte der Chane der Krim unter Osmanischer Herrschaft vom 15. Jahrhundert bis zum Ende des 18. Jahrhundert. Als Anhang zur Geschichte des Osmanischen Reichs zusammengetragen aus Türkischen Quellen. Mit Literatur-Übersetzungen und der Anmerkungen, mit der Zugabe eines Gasels von Schahingerai, Türkisch und Deutsch**, Viyana 1856, s. 67, 70, 71, 78, 128, 157, 243 vb.

¹⁰⁷ Bkz: Bekir Kütükoğlu, "Vakanüvis", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA.)**, c. XLII, İstanbul 2012, s. 457-461.

¹⁰⁸ Birkaç örnek için Bkz: Zeki Arıkan, "Cevdet Paşa'nın Tarihinde Kullandığı Yabancı Kaynaklar ve Terimler", **Ahmet Cevdet Paşa Semineri, 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler**, s. 174. 173-197; Edip Uzundal, "19. Yüzyıl Tarih Yazıcılığı ve Ahmed Cevdet Paşa", **Turkish History Education Journal**, c. II/2, 2013, s. 108-128, 117-118.

¹⁰⁹ **AK, CP**, defter 36, belge 36. (Belge daha önce Christoph Neumann tarafından yayımlanmıştır. Bkz: Neumann, "Primärliteratur und Sekundärliteratur im Dialog...", s. 211-224).

Hammer vefatından bir sene önce, 1855 yılında, Sultan I. Abdulmecid'den “*mecidiye nişân-ı zîşânı*”¹¹⁰ alır. Batı tarzında ilk nişan olan “Nişân-ı Mecîdi” 1852 yılından itibaren beş derecede verilmekteydi. En üst seviye olan birinci dereceden verilen nişandan sadece 50 adet hazırlanmışken beşinci dereceden altı bin adet basılmıştır. Yabancılara verilen nişanlar bu sayılara dâhil değildir¹¹¹, ancak nişanın derecesinin önemini tayin etmek için adetler fikir vermektedir. Hammer kendisine ikinci dereceden Nişân-ı Mecîdi¹¹² ihsan edildiğinde buna hazırlıklı değildir, çünkü Sultan’a ne bir eser sunmuş ne de ithafta bulunmuştur¹¹³. Arşiv belgelerinde de herhangi bir sebep belirtilmiş olmaması Hammer’in bu nişana Şark edebiyatına ve tarihine yaptığı katkılardan dolayı layık görüldüğünü düşündürmektedir.

Sonuç

Baron Hammer-Purgstall’ın uzun bir hayatı olmuş ve o, bu hayatın her anını değerlendirerek adından geriye renkli izler bırakmıştır. Hammer’i bir devlet adamı, tercüman, tarihçi, edebiyatçı olarak bu alanların hepsinde ayrı ayrı incelemek mümkündür. Tüm başarı ve başarısızlıklarına rağmen Hammer, bu alanların hepsinde hizmet etmiş, yeni kapılar aralamış, kendi imzasını atmıştır. Hammer, kimi zaman dönemin şansölyesinin karşısına geçerek hatalarını sivri bir dille söylemekten çekinmeyen bir devlet adamı, kimi zaman da Yunan İsyanı’nda devlet politikasını eleştiren yazılar yayınlayan bir politikacı olarak karşımıza çıkar. Çoğu zaman birkaç eser üzerine eşzamanlı çalışan, yeterli olmayan ışık altında Osmanlı belgelerini okumakla geçen bir ömrün ardından görme yetisini kaybetmeye başlamasına rağmen seksenli yaşlarında dahî kalemi elden bırakmayan bu büyük alimi, kimi zaman da kendisi hakkında söylenmiş küçük bir söz üzerine dertlenirken bulmak mümkündür. Hammer’de her zaman, yürüdüğü yolda ilk olmaktan kaynaklanan bir ego ve otoritesini koruma arzusundan kaynaklanan zaaf lar paralellik gösterir, ancak o ilimden ayrılmaz. Kötü bir şair olsa da şiir yazmaya, tercümelemleri eleştirilse de tercüme yapmaya, çalışmaları özensiz

---

¹¹⁰ HR. MKT, 108/86, (28.Ş.1271/16.5.1855).

¹¹¹ Bkz: Artuk, “Nişan”, s. 154-155; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1971, c. II., s. 695.

¹¹² BOA, **Âmedî Kalemi (A. AMD)**, 59/99, (1271/1855).

¹¹³ **Die Presse**, no. 146, Viyana; Brno 27.06.1855.

bulunsa da kitap yayınlamaya devam ederek ardında büyük bir miras bırakır. Bugün dahi niteliği hala tartışılmaya devam edilen Hammer'in mirası aslında gücünü tam da bu zayıflığından alır. Onun bitmek tükenmek bilmeyen çalışma arzusu sayesinde ardında bıraktığı yüzlerce eser alanlarının en iyisi olmasalar da hepsinin öne çıkan bir yönü vardır. Çoğu alanında ilk ve hatta kimi tektir. Bazıları konu hakkında yazılmış en kapsamlı eserlerdir ve bizzat kendileri birer kaynağa dönüşmüşlerdir.

Hammer'e Dair Osmanlı Belgelerinin Transkripsiyonu

Belge 1

Hammer'in Yaş yolculuğu için verilen yol emri¹¹⁴

Ber mûtad bir kıt'a yol emri verilmek buyuruldu

Fî 14.R.1221

Devletlü saâdetlü sultânım hazretleri sağ olsun.

Roma İmparatoruna tâbî Nemçe bezgâdelerinden Hammer nâm Begzâde bu def'a Âsitâne-i saâdetten Varna tarikiyle bir nefer yasakçı ve iki nefer müste'men hizmetkârıyla Boğdan memleketinde vâki Yaş Kasabası'na azîmet merâm itmekle esnâ-yı râhda ve bir mahalde hîn-i meks ve tevakkufunda hilâf-ı şurût rencide ve remîde olunmayıp ber-mûcib-i ahidnâme-i hümâyûn himâyet ve sıyânet olunmak bâbında ber-mu'tad bir kıt'a yol hükmü î'tâsı mercûdur.

Ed-dâ'î kavâliyer de İstürmer murahhas-ı Orta elçi-i Devlet-i Nemçe

Belge 2

Hammer'in sunduğu eserlere dair *Takvim-i Vekâyi* haberi¹¹⁵

Mülûk-ı hikmet-sülûkden meşhûr Markus Antonîn nâm filozofun mevzû'u mutlakan hikmetden olan te'lifini bundan akdem lisân-ı Farisî'ye terceme ve *İş'a-i Efânin der-Vesâyâ-yı Markus Antonîn* ile tesmiye ve Nemçe Devleti'nde hurûfât-ı ta'lik ile tab' ettirip * ve men azze an külli'l-enâmi makâmehû * fe-ahsene mâ yehdî ileyhi kitâbun * tarikinden vükelâ-i devlet-i ebed-müddet birer nüshâsını devlet-i müşârün-ileyhânın der-Aliyye'de mukîm seffri vâsıtasıyla takdîm etmiş olan hâlâ Avusturya Devleti tercümânî terzebân-âşinâ ibn-i Hammer ile mükennâ olan hüner-mend bu def'a dahî mebhas-ı aşk-ı hakîkîde cennet-mekân Sultân Süleyman Hân tâbe-serâhu hazretleri asrı şu'arâsından olup dokuz yüz yetmiş bir senesinde Kütahya'da Bâb-ı İmâret'de kâtib-i dîvân iken vefât iden Fazlî nâm şâir-i mâhirin *Gül ü Bülbül* isminde zîb-i ser-şîşe-i nazm u inşâ ve şâh-ârâ-yı nutk u imlâ kıldığı mesnevîsini Nemçe lisânına nazmen bi'n-nakl ve't-terceme asl-ı latîfü'l-faslını yine bâ-reviş-i hatt-ı tâ'lik tab' ettirüp kezâlik birer nüshâsını seffir-i

¹¹⁴ CH, 135/6745, (14.R.1221/01.07.1806).

¹¹⁵ *Takvim-i Vekâyi*, no. 79, Funûn kısmı, (30.L.1249/12.3.1834),

mûmâ-ileyh ma'rifetiyle erkân-ı devlete ve bir kıt'asını dahî Takvîm-i Vekâyi'hâne-i Âmire tarafına takdîm ve ihdâ eylediğinden başka Devlet-i Aliyye-i Müeyyede-i Osmânî'ye dâmet bi-devâm-ı sultânine'l-a'zam ilâ yevmi'l-kıyâme ma'at-tevfikâtî's-Samedâniyyenin âfitâb-ı âtâb-ı zuhurundan berü ser-zede-i sâha-i Bürûz olup Arabî ve Farisî ve Türkî lisânlarıyla nakş-ı harîr-i tahrîr olan melâhim ve âsâr ve ahvâli hâvî kütüb-i kesîre-i tevârihi cem' ve istishâb ile Nemçe lisânında on mücellad-i kebîrden ve talyan [İtalyan] zebânında kırk mücellad-i sağırdan ibâret Devlet-i Aliyye'ye dâir bir târih-i kebîr te'lif edüb tab'ına şürû' ve hitâmında nüshâsını takdîm edeceğini Şu'arâ-yı Devlet-i Aliyye'nin terâcimini muhtevî bir Tezkiretü's-Şu'arâ tahrîrine dahî âgâz eylediğini ve bu vecihle medîha-i gûy-i saltanat-ı seniyye olduğunu bi'l-iftihâr tahrîrâtında inhâ etmekle fi'l-hakîka cevher-i hüner ve ma'rifetin nezd-i Der-aliyye'de kadr ü kıymeti revâc-dâde ve der-i dâniş ve haysiyet-karîn-i irtifa' olduğu de'b-i dirîn-i Devlet-i Aliyye-i mekârim-mu'tâde olmakla tercümân-ı terzebân-ı mûmâ-ileyhin işbu hizmeti resmî takrîze riâ'yeten matlab-ı fûnûna tab' u temsil olunmuştur.

Belge 3

Hammer'in Farsça'ya tercüme ettiği Marcus Aurelius'un *Les Pensées (Tefekkürât)* adlı eserini Sultan'a takdîm etmek üzere yazdığı mektup¹¹⁶

Şevketlü haşmetlü şehâmetlü kerâmetlü mehâbetlü mürevvetlü merhâmetlü Pâdişâh-ı a'âlfî-câh şehinşâh-ı 'alem-penâh sultânü'l-berreyn ve'l-bahreyn hâmiü'l-Harameyni's-şerifeyn kayserü'l-ekâsire ve's-selâtin Hâlifetü'l-kayâsire ve'l-havakîn kami'-i perde-i fânus-ı fesâd câmi'-i kanûn-nâme-i nâmûs u cihâd Sultân ibni's-sultân Sultân Mahmûdu's-sâni, a'nî Mahmûdu'l-Gaznevîyi'ssânî, e'aze'llâhu te'âla ke'mislu seb'î'l-mesâni dâver-i kerem-perver dâver-i ni'met ....? server-i 'ilm ü hüner rehber-i hâver u bâver cihân-gîr ü cihân-dâr cihân-sitân u cihân-şî'âr husrev-i Mahmûd-hısâl hıdvî-i cünûd-ı deryâ-misâl veliyyü'n-ni'am kerîmü's-şîyem sultânım hazretleri:

¹¹⁶ TSMA, E 3198, (29.Z.1249/9.4.1834). Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan bu mektup müze arşivinden talep edilmiş, ancak arşiv idaresi tarafından mektubun onarımda olan belgeler arasında bulunduğu bildirilmiş ve belge verilmemiştir. Bu sebepten çalışmanın bütünlüğünü sağlamak amacıyla mektubun Şerafettin Turan tarafından yapılmış transkripsiyonunun kullanılması uygun görülmüştür. Şerafettin Turan'ın transkripsiyon yöntemi değiştirilmemiş, olduğu gibi alıntılanmıştır. Bkz: Turan, "Marcus Aurelius Tercümesi Hakkında Hammer'in II. Mahmud'a Bir Mektubu", s. 81-82.

Hâkipây-i serîr ümem-masîr-i husrevânelerine ‘arz-ı hâl-i çâker-i sadakat-kusterleridir ki: Bu bende-i ‘ubûdiyyet-beste otuz seneden beru sarf-ı sa’y-i tamm ve bezl-i cehd-i mâlâ-keîâm ile vekâyî’-nüvisân-ı Devlet-i ‘Aliyye ve sâ’ir müverrihân-ı Devlet-i ‘Osmâniyye kütübünden ve Defter-hânehây-ı Venedik ve Bec’de mahfûz olan tahrîrât ve mekâtîbât ve ka’imât ve mu’ahedâtтан te’lif ve tasnif olunan lisân-ı Alaman’da dokuz cild-i kebîr ve Venedik’de tab’ olunan terceme-i İtalyan’da otuz altı cild-i sağırden mücessem olan “Târîh-i Âl-i Osmân”ı el-hamdu’lil-meliki’l-‘allâm resîde-i hayr-encâm itdikten sonra hâtır-ı fâtır-ı bendegâneye hutûr ve ‘ubûr itdi ki: Hükemây-i Yunânîyûn ve ülemây-i Rûmîyûn musannifât-ı fetânet-simâtlarının ba’zısı eyyâm-ı meymenet-irtisâm-ı hılâfet-i Hârûn ve Me’ûmûn da ve sonra “Resâ’ilu İhvânî’s-sadâ” da lugât-ı Rum ve Sürÿân’dan lugât-ı ‘Arabî’ye terceme olunmuş ise de ol zamandan beru der-in-hılâl elf sâl düstûr-ı edeb ü riyâzet ve düstûr-ı hikmet ü riyâset olan erbâb-ı ülü-l-bâbın tasnif-gerde itdikleri külliyyât ve cüz’iyâtdan hiç birisinin tercemesi elsine-i maşrikiyyede cilve-ger-i manassa-i zuhur itmediğinden nâşî, o makûle bir kitâb-ı müstetâbın tercemesi sevâb-dîde-i erbâb-ı re’y ü ‘irfân ve pesen-dîde-i eshâb-ı îkan u îz’ân olmak melhûzile, İmparator-ı Romiyân Markos Antonîn, meşhur-terîn-i kayâsire-i eşhere-i mütesâbıkın ve bihterîn-i felâsefe-i revâkiye-i mütekaddimîn, vâhid-i ‘allâme-i ‘ülemây-i mütedakkıkın ve ferîd-i fehhâme-i ‘urefây-ı mütebahhirin olup, kitâb-ı vesâsây-ı bî-misâl ve suhenân-ı bî-zevâllerinin mazmun-ı humâyûnu ahlâk-ârâ ve âdâb-pîrâ bir kitâb-ı hikmet-intihâ ve tehzîb-i ahlâk ve tertîb-i sülûk-ı revâk, kanûn-ı pâdişâhân-ı mütekaddimin ve kaide-i şehriyârân-ı müte’ahhirîn, hamâ’il-i guzât-ı devlet ü din ve bâzû-bend-i şâhid-i siyâset-i ‘ilm ü yakîn olup, ol mevâ’iz-i nefise Avrupa milellerinde ke’mislu Ahkâmî’s-Sultâniyye ve Risâle-i Suhreverdiyye ve Mukaddime-i Haldûniyye, nasîhat-nâme-i mülûk ve kanûn-nâme-i sülûk mertebesinde olan bu kitâb-ı müstetâbın levâyih-ı vâridât-ı nesâiyih-i seniyyesi vird-i zebân-ı kelîm ü sultân ve sezâvâr-ı gûş-ı fehîm ü hâkân olan bir gûş-vâr-ı bî-kerân, ma’ûmûre-i cihânda gûyâ kut-ı revân ve misl-i susde zebân-ı firengistânın elsine-i mu’teberesinde, a’ni İngiliz ve Fransız ve Portegiz ve Hispan ve Alman ve İsveç ve Leh ve Rus ve Felemeng lisânlarında terceme olunmuş bulunmağla, bu şîrîn-güzîn vesâyây-ı Markos Antonîn’i şebistân-ı asliy-i lisân-ı Yunânîden cümle-i elsine-i maşrikiyyeden lisân-ı Alaman ile en karîb ve hısm olan zebân-ı Derî sadr-ı soffasına iclâl ve sarây-ı elsine-i garbiyyeden Has-oday-ı elsine-i maşrikiyyeye idhâl olunup, bu kâ’be-

i mestûre-i vesâyây-i hikmiyye ve edebiyye sa'y-yı mebrûr ve nakd-i mevîr sarf olunarak kisve-i nev-terâşîde-i nesta'lik-i hvâb-ı îcâde ile mestur olduğu cumhûr-ı erbâb-ı 'ulûm ve eshâb-ı umûr u rûsûm nezdinde bir hıdmet-i meşkûr olduğundan ma'ada, bu terceme-i bendegâne, mevlûd-ı devlet-mevcûdları sâhib-i devrân u 'asr olan bir sâhib-kırân-ı a'âlîşân zamân-ı saâdet-iktirânlarına müsâdif ve müterâdif ve zât-ı Mahmûd sıfatları, be-meâl-ı hâtıme-i terceme "el-mahmûd fi külli hâl", bir pâdişâh-ı fetânet-âgâh ve şehinşâh-ı şevket-câygâh olduğu hasebiyle, işbu 'arz-ı hâl'ı 'ubûdiyyet-hısâl imlâ ve tastîr ve terceme-i mezkûreden bir nüsha pâ-yi serîr-i devlet-masîrlere bâ-huzû' ve huşû' takdîmine ictirâ' ve teccîr kılınup hamden-sümme-hamden, bu zamân-ı yümn-iktirânda çarh-ı devvâr resîde-i menzil-i bahâr ve tesâvîy-i leyl ü nehâr be-dîdâr olup, be-takrîb-i rûz-ı saâdet-bürûz-ı hazret-i Hızır ki müferrih-i mevâlid-i ecsâm, müfettih-i mekalîd-i tebâyi'-i enâm, müceddid-i kisve-i eşcâr ve müverrih-i müşeyyed-i kaide-i aktâr u burûcdur, be-fazl-ı fehvây-ı garrây-ı fazlî: "Hızır himmet idüb olup bekârî-İtdi gûy-i murada irşâdı", bu rûz-ı firûz tebriki için, terceme-i kitâb-ı garrâ, misl-i varaka-i hazrâ, be-mazmûn-ı goftegî: "Pay-i milhî-râ pîş-i taht-ı Süleymân âvurden 'ayb est ve likin hüner est der-mûr", bu tuhfe-i pür-kusûr bir âvurde-i huzur-ı lâmi'ü'n-nûr vâcibü's-sürûr-ı şehinşâhî kılındı. Allâhu sünhâne ve te'âlâ, şevketlü haşmetlü kerâmetlü Pâdişâh-ı melek-sipâh ve hünkâr-ı felek-destgâh hazretlerinin menba'-ı cûd olan vücûd-ı hayr-endûdların âfât-ı gûnâgûn-ı dehrden ve belây-ı bukalemûn-ı 'asrdan masûn ve "ke'l-Mısra 'an âfeti fira'ûn" müberrâ ve mahsûn eyliye. Âmîn, bi'hürmeti Rabbi'l-mürselin. Fi medine-i Viyen, reşk-endâz-ı Sirâz ve Kazvîn: yevm-i tâsi' ve 'işrîn sene tis'a ve erba'în ve mi'eteyn ve elf.

Bende

Yosef Hammer

Müsteşâr-ı Saltanat-ı İmparatoriyye

Ser-tercümân-ı Devlet-i Nemse

Sâhib-i hamse-i nişânhây-i düvel-i mu'tebere

Hem-nişîn-i Medâris-i selâsin-i Mağribiyye ve Maşrikiyye

Belge 4

Fazlî'nin *Gül ve Bülbül*'ünün ve Zemaşerî'nin *Etvâkû'z-Zeheb*'inin tercümelerini takdimi dolayısıyla Hammer'e enfiye kutusu hediye edilmesine dair *Takvim-i Vekâyi* haberi¹¹⁷

Şu'arâ-yı Devlet-i Aliyye-i kâbilperverden Fazlî mahlas şâ'ir-i belâğat-muhtassın *Gül ü Bülbül* nâm manzûme-i matbûa'sını hâlen Devlet-i fahîme-i Avusturya'da tercümân bulunan ibn-i Hammer ile şehîr ü mükennâ bir ma'rifet-mend zebân-âşinâ Nemçe lisânına nazmen nakl ve terceme birle asıl ve tercemesini Der-saâdet'e takdîm eylediği yetmiş dokuzuncu def'a tab' olunan *Takvim-i Vekâyi* nüshâsında ilhâk-ı hurûf-ı fûnûn-ı takrîz-i zurûf olmuştur. Bu def'a dahî sâhibü't-te'lifâti'l-celîle allâme-i Zemaşerî'nin fenn-i latîf-i muhâzarâtından meyâne-ârâ-yı şâhid-i ma'nâ kıldığı *Etvâkû'z-Zeheb* nâm müellef-i belîğ-i mühezzebini tercümân-ı ter-zebân-ı mûmâ-ileyh yine lisân-ı mezkûre nakl ve asıl ve tercümesiyle tab' ettirdiği nüshâyı sefâret vâsitâsıyla ma'ruz-ı nekâh-ı kadr-âgâhı saltanat kılmakla manzûr-ı nazar kîmyâ-yı eser-i şehinşâhi olduğunu müş'ir mütercim-i mûmâ-ileyhe gönderilmek üzere cânib-i saltanattan ihsân buyurulan murassa' ve mücevher bir adet enfiye kutusu makâm-ı riyâsetten sefâret tarafına i'tâ olunmuştur.

Belge 5

Osmanlı Şiir Sanatı'nın ikinci cildinin sunulmasına dair *Takvim-i Vekâyi* haberi¹¹⁸

Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'de şimdiye kadar gûzarân iden şu'arâ ve erbâb-ı sühanın esâmî ve ahvâlî ve ba'zı âsârını mübeyyin Beç'te Nemçe Devleti tercümânı müsteşâr Baron dö Hammer Purgstall hüner ü sühan-âşinâ olduğundan büleğâ-yı Devlet-i Aliyye'nin te'lif eyledikleri Tezkiretü's-Şu'arâlarından ve ehl-i tettebbu'dan ahz birle nâm-ı nâmi-i Hazret-i Şehinşâhî ile zibâyeş-efzâ-yı dibâce-i tastîr olarak Nemçe lîsânınca te'lif eylediği *Tezkiretü's-Şu'arâ*'sının mukaddemâ cild-i evvelini atabe-i ulyâ-yı saltanat-ı seniyyeye irsâl ve takdîm etmiş ve tercümân-ı mûmâ-ileyh hüner-ver ve Nemçe Devleti nezdinde mü'teber olduğundan kendüsine mukaddemâ bir kıt'a nişân-ı âlî î'tâ ve isrâ olunmuş ve bu def'a ibrâz-ı teşekkür ile berâber kitâb-ı mezkûrun cild-i sânisini dahî takdîm eylemiş ve bu vecihle izhâr-ı teşekkürü nezd-i âlîde mahzûzîyeti mücib olmuştur.

¹¹⁷ *Takvim-i Vekâyi*, no. 96, (23.L.1250/22.02.1835).

¹¹⁸ *Takvim-i Vekâyi*, no. 143, (13.Za.1252 /19.2.1837).

Belge 6

Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi'nin I. cildinin Sultan'a takdimi için Hammer'in yazdığı mektup¹¹⁹

Sâhib-i zeyl-i sakaleyn-i mülk ve şîr-i melik-i zülkarneyn-i hâtemü'l-karnî's-sânî aşar ve fâtiḥ-i karnî's-sâlis aşar şâh-ı nizâm-penâh ve pâdişâh-ı kanûn-iktinâh hazretleri sağ olsun.

Hâk-i pây-yı kâmûs-nümâ-yı nâmûs-iktidâ-yı fânûs ihtivâ-yı nâ'ûs ilticâ-yı pâdişâhî ve pâye-i semâ-vâye-i serîr-i keyhân-masîr-i şehinşâhîlerine arz-ı hâl-i dirâ'at-meal-i bende-i mürüvvet-harîdeleridir ki taraf-ı bâhirü's-şeref-i südde-i seniyyeden i'tâ olunan takrîrin mefhûmunda şeref-rîz-i sünûh ve sudûr buyurulan düstûr-ı mekârim-mevfûr-ı dâd-râneleri mücibince tuğrâ-yı garrâ-yı adlî ile zînet-efzâ-yı sahrâ-yı zuhûr olan ve dört cildten ibâret olarak inşâ-Allâhu te'âlâ iki sene mürûrunda resîde-i encâm olacak Mecmu'â-i Tezkirehâ-yı Şu'arâ-yı Devlet-i Âl-i Osmân[m] evvelki cildinin nüshâsı takdîm-birle tezkire-i mezkûre mukaddimesinin hülâsa-i tercümesi hayât-bahşâ-yı lem'â-i iktidâr ve dirahş-efzâ-yı eş'a-i iftihâr olan hurşîd-i kürûd-cemşîd-i temcîdleri pâyesi pişkâhında zerre-i nâçîz-âsâ ithâf ve ihdâ kılınur. Bâkî emr u fermân ve lütf u ihsân ve kerem ü imtinân ve mürüvvet-i zîb-i efzâ-yı gerîbân hân u hâkân ve kaân u sultân şehinşâh-ı cihânşah pâdişâh-ı Âl-i Osmân veliyyü'n- ni'am kerîmü's-şîyem efendimiz hazretlerindedir.

Bende-i mekârim harîde-i dirâ'at-me'âl

Baron de Hammer Purgstall

---

¹¹⁹ **HAT**, 1205/47279-G, (29.Z.1252/6.4.1837). (Daha önce Şerafettin Turan yayımlamıştır. Bkz: Turan, "Başvekalet Arşivinde Hammer'e Ait Vesikalar", s. 157-160.) (Hammer'in "*Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi*"ni neşretme tarihine göre bu tarihler doğru olmamalıdır. Eserin I. cildi 1836'da, II. cilt ise 1837 yayımlanmıştır. Hammer'in kitabı Sultan'a ithaf etmek için müsaade istemesi hususunda yapılan yazışmalar, birinci cilt basılmadan, 1836 öncesinde yapılmış olmalıdır. Eserin ikinci cildinin Sultan'a sunulmasına ilişkin yazışmalar da belgelerde belirtilenlerden tarihlerden daha önce olmalıdır. İkinci cildin sunulmasına dair 1837 yılı Şubat ayında yapılan Takvim-i Vekâyi haberi de bu durumu teyit etmektedir. Bkz. Belge 5.)

Belge 7

***Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi*'nin Sultan'a ithâfı için müsaade istenmesi**¹²⁰

Seniyyü'l-himemâ kerîmü's-ş-şiyemâ devletlü inâyetlü âtufetlü efendim hazretleri, Nemçelü Baron dö Hammer nâm müellifin Devlet-i Aliyye'de şimdiye kadar gelmiş bulunan şu'âra-yı İslâmiyye'nin esâmîsini ve her birlerinin ba'zı asârlarını tahkik ile tezkiretü's-şu'arâ vâdisinde Nemçe lisânı üzere bir kıt'a kitâb cem' ve tahrîr etmiş olup kitâb-ı mezkûr şu'arâ-yı İslâmiyyeyi hâvî olduğundan dibâcesinin nâm-ı nâmi-i hazret-i mülûkâne ile tezyîni husûsuna ruhsat istid'âsında olduğu Nemçe elçisi tarafından hizmet-i ri'yâsete ihbâr ve ifâde olunmuş ve işbu istid'âsı bir gûne emel zımnında olmayup mücerred te'lîfinin ism-i âli-i cenâb-ı cihânbâni ile müzeyyen olması kendüsine bâ'is-i mefharet olacağından ibâret bulunmuş olmakla bu bâbda her ne vecihle irâde-i seniyye-i şâhâne te'alluk buyurulur ise ona göre elçi-i mûmâ-ileyhe ifâde ve ihbâr olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîmine ibtidâr kılındı efendim.

Devletlü inayetlü übbetlü âtufetlü re'fetlü veliyyü'n-ni'am kesirü'l-kerem efendim hazretleri,

Resîde-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkire-i âli-i veliyyü'n-ni'amîleri mübârek ve mu'allâ hâk-i pâ-yı hümayûn-ı hazret-i mülûkâneye arz ve takdîm ile manzûr-ı mekârim-mevfûr-ı cenâb-ı cihânbâni buyurulmuş ve müellif-i mersûmun istid'âsı husûsuna müsâ'ade-i mekârim-'âde-i şâhâne erzân buyurularak keyfiyyetin elçi-i mûmâ-ileyhe ifâde ve ihbâr-ı irâde-i aliyye muktezâsından bulunmuş olmağla ol-bâbda emr u fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

---

¹²⁰ HAT, 1197/47034, (29.Z.1252/6.4.1837). (Daha önce Şerafettin Turan yayımlamıştır. Bkz: Turan, "Başvekalet Arşivinde Hammer'e Ait Vesikalar", s. 157-160.)

Belge 8**Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi'nin Sultan'a ithâfı için müsaade istenmesi hususunda Viyana elçisinin takriri¹²¹**

Seniyyü'l-himemâ kerîmü'ş-şiyemâ devletlü inâyetlü âtufetlü efendim hazretleri, Beç'de Nemçe Devleti Baştercümâmı Hammer'in *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* şeklinde te'lif ve irsâl etmiş olduğu kitâbı hâk-i-pây-ı hümayûn-ı hazret-i mülûkâneye takdîm olunmak üzere göndermiş olduğu arz-ı hâlini Der-saâdet'te mukîm Nemçe elçisi bir kıt'a takrîri ve mersûmun bir kıt'a arz-ı hâli ile makâm-ı Nezâret-i Umûr-ı Hâriciye'ye takdîm etmiş ve takrîr-i mezkûr tercüme ettirilerek zikr olunan kitâb ve arz-ı hâli ile me'an meşmûl-i nigâh-ı şevket-iktinâh-ı hazret-i zıllullâhî buyurulmak üzere mersûl-i sûy-i sâmilere kılınmış olmakla müellif-i mersûm kitâb-ı mezkûru nâm-ı sâmi-i hazret-i şehinşâhiye olarak te'lif ve takdîm etmesinden murâdı kendüsi nişân-ı Devlet-i Aliyye'yi pek arzulamış olduğundan emeline nâ'il olmak istid'âsına mebnî olduğunu mes'ûl ve mütemennâsi rehîn-i is'âf buyurulmadığı halde gûyâ lisân-ı şâ'iriyetle kendüsü ve elçisi karh olunacağını Nemçe tercümânı ifâde etmiş ve beru taraftan ibtidâ haber verildiğine göre kitâb-ı mezkûr dört cild olacağından işbu gönderilen kitâb fakat cild-i evveli olarak henüz nâkis ve nâ-tamâm olduğundan ve kitâb-ı mezkûr Nemçe lisânı üzere olup tercümesi dahî olmamak cihetiyle mutâla'asıyla dahî zevk-yâb olunur şey olmadığından bahisle olsa olsa bu ifadeler diğer ciltlerin itmâmından sonra olmak lâzım gelir yollu cevapla mukâbele olunmuş ise de ol-bâbda her ne vecihle irâde-i seniyye-i hazret-i cihân bâni müte'allik buyurulur ise ona göre icrâ-yı iktizâsına ibtidâr olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîmine ibtidâr kılınmıştır efendim.

Devletlü, inâyetlü, übbehetlü, âtufetlü, ref'etlü, veliyyü'n-ni'am kesîrû'l-kerem efendim hazretleri,

Esâbi-i zîb-i ta'zîm olan işbu tezkire-i veliyyü'n-ni'amîleriyle zikr olunan kitâb ve takrîr ve arz-ı hâl mübârek hâk-i pây-ı hümayûn-ı hazret-i mülûkâneye arz ve takdîm ile manzûr-ı mekârim-nüşûr-ı cenâb-ı şehinşâhi buyurulmuş ve vâkı'â kitâb-ı mezbûr henüz nâkis ve nâ-tamâm olduğundan diğer ciltlerin itmâmından sonra icrâ-yı icâbına bakılmak lâzım geleceğinden bu husûsa dâir verilen cevâb pek isâbet olmuş idüğü ve ber-minvâl

¹²¹ HAT, 1202/47215, (29.Z.1252/6.4.1837).

muharrer bundan sonra iktizâsına bakılması icâb-ı irâde-i seniyye-i mülûkâneneden olduğu ma'lûm-ı ilm-i vâlâları buyuruldu ol-bâbda fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Belge 9

Hellert'in tercümesi olan *Osmanlı Tarihi*'nin takdimi ve satın alınması talebi¹²²

Seniyyü'l-himemâ behiyyü'ş-şiyemâ inâyetlü atûfetlü oğlum efendim hazretleri Fransa'nın Ulûm-ı Şarkıye mu'allimlerinden Paris'te mütemekkin Haler [Hellert] nâmında bir şahıs tarafından bu def'a vürûd iden mektûbun tercüme-i me'âlinde tevârih-i Arabiye ve Osmâniye'yi ve mu'âsır olan Efrenç müverrihlerinin hikâyâtını hâvî Nemçelü Hammer'in Nemçe lisânında te'lif-kerdesi olan târihin Fransa lisânına tercüme eylediği altı cildini haritalarıyla berâber hâk-i pâ-yı hazret-i şâhâneye takdîm etmiş ve tercüme-i mezkûrenin kusur ciltleri dahî tekmi'l olduktan sonra birkaç takımının kabulünü ya'ni beher takımına takrîben biner kuruş bahâ i'tâsıyla on takımının taraf-ı Devlet-i Alfiyye'den iştirâ olunmasını istid'â eylemiş olmakla zikr olunan tercüme ve ciltler takımıyla manzûr-ı me'âlî mevfûr-ı hazret-i şâhâne buyurulmak için savb-ı vâlâlarına bâ's ve irsâl olundu. Tercüme-i merkûmenin mukaddemesinde zikr ve beyân olduğu vecihle târih-i mezkûre bi'l-cümle Avrupa hükümdârânı ve vükelâsı tâlib ve müşteri olmuş olduklarına ve menâkıb ve hikâyâtı dahî millet-i İslâmiye ve Devlet-i Alfiyye-i Osmâniye'ye dâir idüğüne nazar-ı taraf-ı saltanât-ı seniyyeden adem-i rağbet sûreti muvâfik olmayacağı zâhir ve hem dahî Frenklerin vekâyi'-i Devlet-i İslâmiye'yi ne vecihle zabt eyledikleri ve ne zu'mda nakl ve rivâyet idgeldikleri bilinmek için iştirâsı medâr-ı vukûf olacağı bâhir olduğundan istid'âsı üzere on takımının mübâyâ'asına izhâr-ı rağbet ile bunların dahî şimdiden tercümesine şürû' ve mübâşeret olunmak üzere Tercümân Odası'na ve Mekâtib-i Harbiye-i Şâhâne'ye taksîm olunması muvâfik-ı irâde-i seniyye-i hazret-i mülûkâne buyurulur ise iş'ârı menût-ı himmet-i behiyyeleridir.

Ma'rûz-ı çâker-i kemînelerdir ki resîde-i dest-i ta'zîm olan işbu emirnâme-i vekâlet-penâhileriyle zikr olunan tercüme ve ciltler mübârek huzûr-ı lâmiu'n-nûr-ı hazret-i mülûkâne'ye arz ve takdîm ile meşmûl-i nazar-ı şevket-eser-i cenâb-ı cihân-bânî buyurularak istid'â ve istîzan olduğu üzere on takımının mübâyâ'sına izhâr-ı rağbet ile

¹²² HAT, 1189/46837, (29.Z.1253/26.3.1838).

bunların dahî şimdiden tercümesine şürû' ve mübâşeret olunmak üzere Tercümân Odası'na ve Mekâtib-i Harbiye-i Şâhâne'ye taksîm olunması husûsuna irâde-i aliyye-i cenâb-ı şâhâne şeref-sünûh buyurulmuş olmakla icrâ-yı iktizâsı bâbında emr u fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Belge 10

Hammer'in Osmanlı Tarihi'nin Fransızca ilk altı cildinin tercüme edilmesi meselesi¹²³

Fi'l-asl Avusturya Baştercümânı Hammer tevârih-i Arabiyye ve Osmâniyye'den icmâlen ve her asır ve devirde Der-saâdet'te bulunmuş olan düvel-i nasârâ elçilerinin metbû'larına her bir madde ve kazıyye üzerine vâki' olan ihbârât ve takrîrâtlarını tatbîken ve tevârih-i müte'addide-i Osmâniyye'yi hikâyât-ı mua'sıra-ı Efrenciye ile mukâbeleten Nemçe lisânında te'lif etmiş olduğu Târih-i Osmânî'yi Paris'te Haler [Hellert] nâmında bir Fransalı beyne'l-mîlel mütedâvil ve münteşir olan Fransa lisânına nakl ve tercüme ile şimdiye kadar altı cildinin tab'ına dest-res olarak kusûr onaltı cildini dahî haritalarıyla berâber derdest-i tanzîm etmektedir ve işbu Târih-i Osmânî'yi bi'l-cümle hükümdârân ve vekilleri ve vâli-i Avrupa başka başka tedârik ve iştirâsına râğbet göstermiş oldukları gazete-i melfûfenin nihâyetinde munderiç olan i'lândan müstebândır. Mersûmu'l-isim Fransa mütercimi hayret-efzâ-yı ukûl olan menâkıb-ı celîle-i hazret-i cihândârî ile sâmiâ'sı müşennef olduğundan şimdiye kadar tercüme ve tab'ına dest-res olduğu altı kadar cildini bir kıt'a arz-ı hâl ve bir takım haritalarıyla berâber hâk-ı atabe-i ulyâ-yı cenâb-ı şevket-me'âb-ı cihânbanîye takdîme cesâret idüp cesâret-i vâki'asından maksûdu târih-i matbu' tercümesinden birkaç takımı kabûlüyle hakkında ihsân-ı âli-i hümayûn erzân buyurulmak ümniyesinden ibârettir. Bu târihin kesîrû'l-aded cildlerden mürekkep her bir takımı Beç ve Paris ve Londra sefâretlerinde ve Bâb-ı Âli'de tercümân efendi kulları odasında müstahdem mütercim efendiler kullarına taksîmen ve her bir mütercim elinden birer cildin tercümesine me'mûr buyurulduğu halde lede't-tercüme intişârı elvermeyecek ba'zı nukât ve zuamât var ise bi't-tenkîh mülâhhasen ve icmâlen Der-

¹²³ HAT, 955/40962/A, (29.Z.1253/26.3.1838).

saâdet'te müceddeden tab'ı dahî fâideden hâli olmaz ol-bâbda emr u fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Belge 11

Hammer'in Almanca'ya çevirdiği *Gülşen-i Râz*'ı doğum günü tebriki için Sultana sunmak üzere yazdığı mektup ¹²⁴

Devletlü atûfetlü emîr-i saâdet-masîr sefir-i kebîr-i celâlet-simîr Rıf'at Bey cenâbları rafa'allâhu kadruhû ile's-semti mine'n-nazîr gıbbe's-selâm-ı cedîr inhâ-yı fakîr budur ki tetimme-i târih-i güzîde-i Âl-i Osmân olan tercüme-i Şu'arâ-yı Devlet-i Âl-i Osmân nâm kitabının cild-i râbî'i Der-saâdet'te mukîm sefâret-i imparatoriye vesâtatıyla pâ-yi-taht-ı şâhâneye geçen posta ile takdîm olunmuş ise de aynı vakitte tab' u temsîl ve lisân-ı Nemçe'ye tercüme ve tenkîl olunan *Gülşen-i Râz* nâm kitâb-ı mümtâzın nüshâsı ez-berâ-yı tebrik-i velâdet-i hazret-i şehinşâhî mecdûdiyet bu rûz-ı meymenet-pirûza te'hir olunup ve bâr-i gâh-ı â'li-câha îsal ve tesyîri âvâtıf-ı aliyyelerinden mercû ve mes'ûldür.

Ed -dâi li-devâm-ı devlet kim

Hâlisü'l-bâl Hammer Purgstall

14 [Ramaza]N 1254

Belge 12

Hammer'in Almanca'ya çevirdiği *Gülşen-i Râz*'ın Sultana takdiminden dolayı bir kutu ihsaniyle taltifine dair Rıfat Bey'den gelen tahrirat¹²⁵

Hâk-i pâ-yı mekârim peymây-ı veliyyü'n-ni'amîlerine mâ'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki Avusturya Devleti Baştercümânı asâletlü Baron Hammer bu def'a terceme-kerdesi olup hitâma resîde olan *Gülşen-i Râz*'dan bir kıt'asını mübârek huzûr-ı fâizü'n-nûr-ı hazret-i şehinşâhiye arz ve takdîm olunmak ümniyesiyle teclîd ve tanzîm ile velâdet-i hümâyûn-ı şevket-makrûn-ı hazret-i şâhâne tezyînâtı gecesi bir nev'î îfâ-yı merâsim-i tebrik zımnında mahsûs cânib-i sefâret-i seniyyeye i'tâ' ve tesyîl etmiş olmakla tercüme-i mezkûre ol-bâbda taraf-ı çâkerîye mersûl tezkeresiyle takdîm-i savb-ı savâb-nümâ-yı mün'imânelerî kılındı. Ma'lûm-ı vâlâ-yı veliyyü'n-niâmîleri buyurulduğu vecihle Baron-

¹²⁴ HAT, 738/34975-H, (14.N.1254/2.10.1838).

¹²⁵ HAT, 738/34975-D, (15.N.1254/3.10.1838).

ı mûmâ-ileyh öteden berü veli'nimetimiz zât-ı şevket-simât-ı şehinşâhî efendimiz hazretlerinin dâ'î ve sitâyışkârı ve böyle vesîle-i münâsibe ile meşmûl-ı ifâde olan avâtıf-ı aliyye-i hazret-i şehinşâhîden aralıkda hissedâr-ı inâyet olmak nuhbe-i efkâr ve bâ'is-i kemâl-i iftihârı olduğuna nazaran rehîn-i müsâ'ade-i seniyyeleri buyurulduğu halde atıyye-i aliyye-i hazret-i cihândârı olarak meselâ bir adet münâsip kutu ihsân ve tisyârıyla bir kat dahî mesrûriyeti emrinde ve her halde emr u fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir

Fî 15 [Ramaza]n [12]54

Belge 13

Hammer'in takdîm ettiği nüshanın mahzuziyet-i şahaneyi mucip olduğu, tekrardan kendisine hediye verilmesine gerek olmadığı¹²⁶

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Ma'lûm-ı âlî buyurulduğu üzere mukaddemce Viyana sefiri saâdetlü Rıf'at Bey Efendi bendelerinin iş'âr eylediği Avusturya Devleti baştercümânı Mösyo Hammer'in ne sûretle mazhar-ı inâyet-i seniyye-i şâhâne buyurulmuş olduğuna dâir vâki' olan suâl-i âlî-i cenâb-ı mülûkâne keyfiyeti ma'lûm-ı çâkerânem olup tercümân-ı mûmâ-ileyhin mukaddemâ tertîb ve takdîm etmiş olduğu bir kıt'a nüshâdan dolayı taraf-ı eşref-i hazret-i şâhânenen kendüsine bir kıt'a kutu ihsân buyurulduğu ol vakit Beç Sefâreti baş serkitâbeti hizmetinde bulunan Hâriciye mektubcusu saâdetlü Enverî Efendi bendelerinden tahkîk kılınmış ve muahharan dahî tercümân-ı mûmâ-ileyhe bir kıt'a nişân-ı zîşân inâyet ve ihsân olunmuş idüğü Divân-ı Hümâyûn kaleminden ihrâc ettirilüp manzûr-ı mekârim-mevfûr-ı cenâb-ı mülûkâne buyurulmak üzere irsâl-i sûy-i vâlâları kılınan berât-ı âlî kaydından anlaşılmuş olmakla sefir-i mûmâ-ileyh bendelerinin iş'âr-ı vecihle bu def'a dahî bir kıt'a kutu ihsân ve i'tâ buyurulmuş veyâhud takdîm etmiş olduğu risâle nezd-i me'âlî-vefd-i hazret-i hilâfet-penâhide bâ'is-i mahzuziyet-i seniyye olduğunu kendüsine ifâde eylemek üzere sefir-i mûmâ-ileyhe beyân ve inbâ kılınması hususlarından her ne vecihle irâde-i ihsân-âde-i cenâb-ı şehinşâhî buyurulur ise ona göre icrâ-yı iktizâsına ibtidâr olunacağı ma'lûm-ı sâmilere buyuruldu. Emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

¹²⁶ HAT, 835/37696, (27.L.1254/13.1.1839).

Seniyyü 'ş-şiyemâ devletlü inâyetlü atûfetlü efendim hazretleri, İşbu tezkere-i vâlâlarıyla irsâl buyurulan berât-ı âlî kaydı takdîm-i atabe-i felek-mertebe-i cenâb-ı cihânbâni kılınarak manzûr-ı me'âlî-mevfûr-ı hazret-i pâdişâhî buyurulmuş ve tercümân-ı mûmâ-ileyh mukaddemce bir kıt'a kutu ihsân-ı celîlesine mazhâr ve muahharan dahî nişân-ı âlişân ihsân-ı aliyyesine nâil olmuş olduğuna binâen bu def'a tekrâr yine kutu i'tâ ve ihsân buyurulması iktizâ etmeyeceğinden risâle-i mezkûrenin nezd-i me'âlî-vefd-i hazret-i şâhânedede mûcib-i mahzûziyet-i seniyye olduğunun kendüsüne ifâdesi için sefûr-i mûmâ-ileyhe iş'ârı husûsûna irâde-i seniyye-i cenâb-ı tâcîdârî müte'allik buyurularak zikr olunan berât-ı âlî kaydı i'ade kılınmış olmağla ol bâbda irâde efendimindir.

Belge 14

Hammer'in Avusturya dışişlerindeki görevinden azliyle yerine Huszâr'ın tayin edildiği ve azil sebebine dair Viyana Sefiri Rifat Bey'den gelen tahrirat.¹²⁷

Viyana Sefiri saâdetlü Rif'at Bey Efendi hazretleri tarafından vürûd eden tahrîrâtın hallidir. Fî 20 Z[ilkâde] [12]54

Avusturya Devleti tercümânı bulunan Baron Hammer'in bu def'a hasbe'l-icâb hizmet-i mezkûresinden ihrâç ve teb'îdiyle yerine muvakkaten Mösyö Hosar'ın [Huszâr] nasb ve ta'yîn olduğu resmen baş kançılırya tarafından sûy-ı âcizâneme iş'âr ve ifâde olunup sebep ve hikmeti dahî lede't-tahkîk İmparator-ı sâbık zamanında mûmâ-ileyhin hâmil olduğu nişân rütbesinin terfî'i va'ad olunmuş ve İmparator-ı müşârûn-ileyhin vefâtından sonra dahî işbu va'din incâzına himmet olunacağı rütbelü Prens Metterniç [Metternich] cenâbları tarafından kendüsüne ifâde ve tebşîr olunarak şimdiye kadar mûmâ-ileyhe aralıkta işbu emeline vusûlünü niyâz etmekte olduğu misüllü geçende dahî istid'âsı vukû'unda mûmâ-ileyhân sırasında diğér ba'zı münâsibleriyle ma'an icrâ etmek üzere şimdi bir nev'î savuşturulmak için keyfiyetin huzûr-ı imparatorîye iş'âr ve istîzân olduğunun Prens-i mûmâ-ileyh ifâde etmiş ve yine arası uzayıp bir eseri zuhûr eylemediğinden keyfiyeti arz meclisi ashâbından istifsâr ile işbu ifâdenin aslı olmadığı tebeyyün eylemiş ve bu sûret Prens-i mûmâ-ileyh cenâblarına biraz girân gelip Baron-ı

¹²⁷ HAT 1197/47023-A, (20.Za.1254/4.2.1839).

mûmâ-ileyhin bu gûne istid'â ve tahkîkâta ibtidârından dolayı kalem-i İmparatorî ile muharrer bir kıt'a tenbihnâme istihsâliyle bi'l-vâsıta Baron-ı mûmâ-ileyhe kırâat ettirmiş ise de işbu tenbihnâme gûya İmparator-ı müşârûn-ileyhin kendü hatt-ı destiyle olmayup Prensın sanî'ası olduğu ve kat'an kendüsine te'sîr etmeyeceğini beyân ve Prese mektûb tahrîriyle tavr-ı edebe muhâlif kelimât derc ve isyân ile bunun üzerine tekrâr taraf-ı İmparatorî'den istâr ve tisyâr olunan tevbihnâmeyi dahî evvelki gibi adem-i isgâda ve tahfîf ve Prens-i mûmâ-ileyh[in] yüzüne karşı tekzîb idüp eğerçi muahharan kendüsine nedâmet gelüp isti'fâ-yı cürm ve kusûra teşebbüs eylemiş ise de bu madde zımnında lisânen ve iş'âren tavr-ı edebe müğâyir Prens-i mûmâ-ileyhe bir takım nâsezâ sözler söylemiş olduğu cihetiyle Prensın vikâye-i nâmus ve i'tibârı-çün nezd-i İmparatorî'de mukârin-i afv ve kabûl olmayarak ol-vecihle hizmet-i mezkûreden tard ve teb'îd kılındığı haber alınmış idiğu.

Belge 15

Hammer görevinden alındığı için takdim ettiği kitap için hediye verilmesine gerek olmadığına dair Rıfat Bey'den gelen tahrirat ¹²⁸

Hâk-i pâ-yı mekârim peymây-ı velîyyü'n- ni'amilerine ma'rûz-ı bende-i kemîneleridir ki Ma'lûm-ı âlî-i mün'imâneleri buyurulduğu vecihle geçenlerde ba'zı mevâd-ı vâkı'a ve icâbiyeye dâir takdîm-i hâk-i pâ-yı vâlâları kılınan ma'rûzât-ı çâkerânemin ecvibe-i celfesine dâir enmile-pîra-yı ta'zîm olan çend kıt'a tahrîrât-ı seniyye-i mün'imâneleri mezâyâ-yı aliyyesi rehîn-i ittîlâ'-i bende-i sıdk-ı vesîm olup mukaddemce Devlet-i Aliyye-i azîme ile İngiltere ve Fransa Devletleri beyninde mün'akid olan ticâret ahidnâmeleri irsâl buyurulmuş olmağın bu tarafta dahî ileride bir gûne lakırdısı olduğu halde bi't-tatbîk icâbına bakılacağı ve sâye-i inâyet-vâye-i hazret-i şâhânedede sâbık ve emsalleri vechile bu tarafta dahî ziyâfet-i resmî husûsuna müsâ'ade-i Aliyye-i hazret-i mülûkâne erzân ve mesârifât-ı vâkı'asıyçün ihtiyât poliçesi i'tâsına inâyet-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhâne şâyân buyurulmuş idüğünden ve fakat şimdiki halde karnaval mevsimi geçerek balo icab etmeyecek gibi göründüğünden alâ haddihî riâ'yet-i zâtiyye ve şahsiyye olmak üzere iktizâ edenlere resmî ziyâfetler tertîbiyle kâ'ide-i tasarruf-ı

¹²⁸ HAT, 737/34965-E, (27.Za.1254/11.2.1839).

mümkineye ri'âyeten mesârîfat-ı vâkı'a ve zuhurât-ı sâire-i mezkûr poliçeye mahsûben tıpkı iş'âr-ı âlîleri vech ile Baron Sina¹²⁹ tarafından ahz ile bi-mennihî te'âlâ keyfiyet savb-ı vâlâlarına tahrîr olunacağı ve Tiryeste şebbenderi Fecayini¹³⁰ bendelerine nişân i'tâsına dâir şâyân buyurulan müsâa'de-i seniyye keyfiyyeti kendüsine iş'âr ve tebşîr olunmuş ve diğer Devlet-i Aliyye şebbenderlerine dahî bu misüllü nişân i'tâsı şân-ı şevket-nişân-ı hazret-i şâhâne iktizâsınca mahz-ı isâbet olmuş Venedik ve Ligorna [Livorno] şebbenderleri dahî sâye-i inâyet-vâye-i mülûkânede Viyana sefâreti seniyyesi merbûtâtından bulunmuş olmakla mûmâ-ileyh Fecayini bendelerinin nişânıyla beraber diğer Venedik ve Ligorna [Livorno] şebbenderleri Serpos [Jacob Serpos] ve Tavaş [Joseph Tausch] bendelerinin nişânlarının dahî hîn-i i'mâl ve itmâmında sûy-i âcizâneye irsâli menût-ı re'y-i âlîleri idüğü ve Mavroyani Bey bendelerinin zamm-ı ma'âşî husûsunun sûret-i tesviyesi dahî kendüsine beyân ve iş'âr kılındığı ve Baron Hammer'in geçende vâki' olan iş'âr-ı âcizânem vech ile tercümânlıktan ihrâcî cihetiyle tercüme ve takdîm eylediği kitâbdan dolayı şimdiki halde vâkı'a hediye verilmesi icab etmeyeceğinden bu bâbda fakat beyân-ı mahzûziyet-i aliyye ile savuşturulmasına dâir olan irâde-i seniyye keyfiyyeti tamam muvâfık-ı maslahat ve mahz-ı kerâmet kabîlinden görülmüş olduğu muhât-ı ilm-i âlîleri buyurulduktan emr u fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 27 Z[ilkâde] [12]54

Belge 16

Osmanlı Şiir Şanatı Tarihi'nin ikinci cildinin sunulması¹³¹

Seniyyü'l-himemâ behiyyü's-şiyemâ inâyetlü atûfetlü oğlum efendim hazretleri, Ma'lûm-ı âlîleri buyurulduğu üzere Avusturya Devleti tercümânı Mösyö Hammer nâm müellif bundan akdem *Tezkeretü's-Şu'arâ* isiminde bir kitâb tertîb ve te'lîf ile cild-i evvelini atabe-i ulyâ-yı hazret-i şâhâneye takdîm etmiş olduğundan kendüsine taltîfen bir kıt'a nişân-ı iftîhâr inâyet ve ihsân-ı hümâyûn buyurulmuşdu. Mersûm bu def'a izhâr-ı

¹²⁹ Georgios Sinas (1783-1856)

¹³⁰ 1839 yılında Trieste şebbenderi Angelo Cazzaiti'dir. (D. A. Ottmayer, Handels- und Gewerbsalmanach für das Königreich Ungarn und die mit demselben gesetzlich verbundenen Nebenländer, Ofen 1842, I. Theil, s. 66.)

¹³¹ BAO, HAT, 1202/47190, (29.Z.1254/15.3.1839).

teşekkürü hâvî mübârek hâk-i pâ-yı me'âlî-ihitivâ-yı cenâb-ı mülûkâneye bir kıt'a arz-ı hâl ile berâber kitâb-ı mezkûrun cild-i sânisini ve târîh-i velâdet-i bâ-saâdet-i hazret-i şâhâneye dâir inşâd etmiş olduğu kıt'ayı dahî takdîm olunmak üzere Nemçe Sefâreti tarafından Nezâret-i Umûr-ı Hâriciye'ye gönderilmiş olduğuna mebnî manzûr-ı mekârim-mevfûr-ı hazret-i mülûkâne buyurulmak için mersûl-ı sûy-ı atûfleri kılınmakla muvâfık-ı irâde-i seniyye-i şâhâne buyurulur ise Umûr-ı Hâriciye Nezâreti cânibinden mersûma izhâr-ı mahzûziyet-i seniyyeyi mutazammım bir kıt'a mektûb tahrîriyle Sefâret-i müşârûn-ileyhâ tarafına i'tâ olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîmine ibtidâr olundu.

Ma'rûz-ı bendeleridir ki

Hâme-pîrâ-yı ta'zîm olan işbu emirnâme-i seniyyeleriyle zikr olunan kitâb ve arz-ı hâl ve kıt'a mübârek ve mu'allâ-yı hâk-i pâ-yı hümayûn-ı mülûkâne[ye] arz ve takdîm ile manzûr-ı şevket-mevfûr-ı cenâb-ı pâdişâhî buyurularak tıpkı istizân-ı samîleri üzere nezâret-i mezkûre tarafından mahzûziyeti mutazammın mektûb tahrîriyle Sefâret-i müşârûn-ileyhâ tarafına i'tâsı hususuna irâde-i aliyeye-i mülûkâne ta'alluk etmiş ve mezkûr kitâb ve arz-ı hâl ve kıt'a leffen i'âde kılınmış olmağla ol-bâbda emr u himem hazret-i veliyü'l-emrindir.

Belge 17

Osmanlı Şiir Şanati Tarihi'nin son cildinin takdimi¹³²

Nezâret-i Umûr-ı Hâriciye mesnedine Der-saâdet'te mukîm Avusturya elçisi tarafından takdîm olunan bir kıt'a mektubun tercümesidir.

Metbû'um Devlet-i İmparatoriye'nin tercümânı olan Mösyö Hammer'in te'lif-kerdesi olan Şu'arâ-yı Osmâniye risâle-i cedîdesinin dibâcesini nâm-ı nâmi-i hazret-i pâdişâhî ile mevsûm ve müveşşah olarak tab' ve takdîmine ruhsat-ı seniyye-i mülûkâne istihsâli emrinde sâ'y-ı cemîl-i âlîleri bî-dirîğ kılınmak iltimâsını hâvî bundan akdemce göndermiş olduğum takrîrime cevâben zât-ı sâmilere elsine ve ûlûm-ı şarkıyeye intisâb ile şöhreyâb olan dânişmend-i merkûmun is'âf-ı istid'âsına tefezzul ve telattuf-i âli-i şehinşâhâne şâyân buyurulduğunu bu dâ'îlerine ihbâra himmet eylemişti. Bir kıt'ası hâk-i serîr-i

¹³² HAT, 1204/47275-D, (29.Z.1254/15.3.1839). (Daha önce Şerafettin Turan yayımlamıştır. Bkz: Turan, "Başvekalet Arşivinde Hammer'e Ait Vesikalar", s. 157-160.)

hazret-i mülûkâneye takdîm olunmak üzere dibâcesi lisan-ı Osmânî'de mesbûk iki kıt'a risâle hürmetlü Prenc Meternik [Prens Metternich] cenâbları tarafından bu dâ'îlerine gönderilmiş olmağın bu husûs için vâsıta-i câlibetü'l imtinân-ı âlîlerine mürâca'ata ibtidâr olup mine'l-kadîm taht-ı âlî-baht-ı mevrûs-ı şâhânesine câlis olmuş olan ecdâd-ı izâmları içinde en ziyâde hâmi-i ulûm ve sanâyi' olmak sıfat-ı mahmûdesini dahî nice evsâf-ı celîle-i sâire ile me'an câmi' olan şevket- me'âb adâlet-nisâb hazretlerinin nâm-ı nâmi-i hümâyûnlarıyla işbu risâle-i matbû'a müzeyyen olmasına ezher cihet şâyân olduğunun ilâve-i ifâdesi zât-ı devletlerine der-kâr olan kemâl-i tevkîr ve i'tibârımın tevsikâtını tecdîde ni'me'l-vesîle ittihâz olundu deyû mastûrdur.

Belge 18

***Osmanlı Tarihi*'nin 10 takımının biner kuruştan alınması hususu**¹³³

Ma'lûm-ı âlî buyurulduğu vecih üzere Hammer nâm fi'l-asıl Avusturya tercümânının tevârih-i Arabiye ve Osmâniye'den icmâlen ve her bir asır ve devirde Der-saâdet'te bulunmuş olan düvel-i nasâra elçilerinin metbû'larına her bir madde ve vâkı'a üzerine vâki' olan ihbârat ve takrîrâtlarını müverrihîn-i İslâm'ın takrîrlere tatbîken ve tevârih-i Osmâniye'yi mu'âsır olan Efrenc müverrihlerinin hikâyâtıyla mukâbeleten Nemçe lisânında te'lîf eylemiş olduğu *Târîh-i Osmânî*'yi Paris'te Haler [Hellert] namında bir Fransalı beyne'l-milel mütedâvil olan Fransa lisânına bi't-tercüme şimdiye kadar altı cildinin tab'ına dest-res olarak kusur ondört cildini haritalarıyla berâber derdest-i tanzîm etmekte olduğu ve işbu *Târîh-i Osmânî*'ye bi'l-cümle hükümdârân-ı Avrupa ve vükelâları başka başka müşteri olmuş oldukları beyânıyla sâmia'sı hayret-efzâ-yı ukûl-ı deverân olan menâkıb-ı celîle-i hazret-i şehinşâhiyle müşennef olduğuna binâen bi't-tercüme tab'ına şimdiye kadar dest-res olduğu altı cildini haritalarıyla mashûben bir kıt'a arz-ı hâliyle hâk-ı atabe-i ulyâ-yı cenâb-ı şevket- me'âb-ı cihânbanîye takdîme mücâseret idüp işbu mücâseret-i vâkı'asının maksûdu târih-i matbû' tercümesinin birkaç takımının kabûlü ya'ni beher takımına takrîben biner kuruş bahâsına i'tâsıyla on takımının iştirâsıyla hakkında ihsân-ı âli-i hazret-i şâhâne erzân buyurulmak ümniyesinden ibâret idüğü münfehim olmakla ol-bâbda emr u fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

¹³³ HAT, 1194/46909-E, (27.Z.1255/4.3.1840).

Belge 19

Hammer'in nişana teşekkürü ve Osmanlı Şiir Sanatı'nın ikinci cildinin takdimi¹³⁴

Şevketlü kerâmetlü mehâbetlü pâdişâh-ı kîfî-penâh şehinşâh-ı saâdet-iktinâh müceddid-i nâmûs-ı kavânîn-i mülk ü devlet, müveffaz-ı fânûs-ı efânîn-i dîn ü millet müessis-i esâs-ı übbet ü celâl, musavvir-i tesâvîr-i akl u hayâl hazretlerinin 'bâ'is-i emniyet-i cihân ve mûcib-i meserret-i âlem-yân olan vücûd-ı şerîf-i meymenet rediflerini avâız-ı kevn ü fesâddan emîn eyleye âmîn bi-hürmeti seyyidi'l-mürselîn.

Arz-ı hâl-i dirâ'at-me'âl-i bende-i ni'met-i harîdeleridir ki taraf-ı eşref-i şehinşâhânenen i'tâ ve ihsân buyurulan nişân-ı fûrûğ-efşân ile bu bende-i hulûsiyet besteleri mümtâzû'l-akrân ve serefrâz-ı mefharet ü furkân olduğu mülâbesesiyle bu güne avâtıf-ı şâmiletû'l-avârif-i mülûkâneye edâ-yı merâsim-i teşekkür ü sipâsı ve ifâ-yı levâzım-ı tezekkür ü hakşinâsî birle dibâcesi nişân-ı âlişân-ı sultânî ve tuğrâ-yı garrâ-yı hâkânî ile müzeyyen tezkere-i tercümehâ-yı *Şu'arâ-yı Devlet-i Âl-i Osmân* nâm kitâb-ı hayriyet-nisâbın cild-i sânisî hâk-i pâ-yı pervîn fersâ-yı şehinşâhânelerine bi'd-dirâ'at u huşû' takdîm ve ihdâsına cesâret ve ictirâ kılınmıştır.

Bâkî hemîşe emr u fermân ve lütf u ihsân pâdişâh-ı âlem-penâh ve şehinşâh-ı devlet-destgâh veliyyün-ni'am kerimü'ş-şiyem efendim sultânım hazretlerindir.

Bende-i dirâ'at-me'âl

Baron Hammer Purgstall

Belge 20

Hammer'in *Takvim-i Vekâyi'*ye makale göndermesi¹³⁵

Viyana Sefâreti Seniyyesi'ne

Mahdûm-ı âlîlerinin i'ade buyurulacağına dâir şehr-i Saferü'l-hayrın on sekizi târihiyle müverrahan enmile-i zîb-i ihtirâm olan tahrîrât-ı âliyeleri meâl-i vâlâsı ma'lûm-ı âcizânem olmuştur. Siyâk-ı ihnâ-yı sâmi-i sefâret-penâhîlerinden müstefât olacağı vecihle mûmâ-ileyh ba'zı mertebe sıkılarak avdet arzusunda bulunmuş olup vâkı'a kendülerinin ibtidâkî gurbete çıkışları olduğundan avdet arzu eylemeleri umûr-ı

¹³⁴ BAO, HAT, 1415/57837, (29.Z.1256 / 22.2.1841).

¹³⁵ BOA, Mektubi Kalemi (HR. MKT), 19/70, (2.R.1264/08.03.1848).

tabiiyeden ve buraca dahî tahassür ve iştiyâkı bir derece olsun tahfif edecek mevâddan olmasıyla bu istid'âsının is'âfı kullarının dahî niyâz-kerde-i âcizânem olduğu ve Mösyö Hammer'in *Takvîm-i Vekâyî*'ye derci iltimasıyla taraf-ı eşref-i sefâret-penâhilerine takdîm etmiş olduğu fikra derç ve i'lân ettirilmek üzere dir bâkî emr u fermân

Belge 21

Avusturya Bilimler Akademisi'nin kuruluşuna dair Hammer'in gönderdiği haber¹³⁶

Haşmetlü Avusturya İmparatoru cenâbları geçen sene Viyana şehrinde Akademya-yı İmparatoriyye unvânıyla bir mecma'-ı ehl-i dâniş te'sîs ve inşâ edip Avusturya Devleti fahîmesi ministrolarıyla asilzâdegân ve süferâ-yı düvel-i sâire resmen mevcûd oldukları halde mecma'-ı mezkûra mahsûs olan mahal feth ve küşâd ve evvelâ me'mûr-ı nezâreti olan zât tarafından ba'zı makâlât-ı münâsibe serd ve îrâd olunduğu akabinde ol mecma'a reis ta'yîn olunmuş olan Baron Hammer dahî akademya ta'bir olunan mecâlis-i fûnûniye illet-i gâiye-i nâfi'âsından bahs ve beyân ve bunun şâkirdânı iki sınıfa münkasem ve bir sınıfı ulûm-ı riyâziyye ve diğeri fûnûn-ı edebiyeye mücid ve müte'allim olacaklarından bu iki nev'i ilim ve fenni lâ-yenhazu't-tayru bi-cenâhı vâhid meseline muvâfık bir ta'bir ile tayrın iki kanadına ve Viyana şehrinde nev-îcâd bir çeşme olarak üzerine Avusturya memâlikinde vâki' Tuna ve Elbe ve Pod ve Vistula nâmında olan enhâr-ı erba'a-i kebîrenin resimleri nakş ve tersîm olunmuş olduğundan dâru'l-'ulûm-ı mezkûra dahî zikr olunan çeşmeye teşbih ve işbu çeşme sûretde enhâr-ı erba'a-i mezkûre meyâhını câmi' olduğu misüllü Avusturya Devleti teb'ası dahî milel-i erba'adan ya'ni Nemçe ve Isklaman ve Macar ve İtalyan milletlerinden ibâret olmasıyla tevâif-i mezkûre erbâb-ı ma'lûmâtı bi'l-ittifâk enhâr-ı mehâretleri mahall-i mezkûr çeşmesinde müctemi' ve müncer olacağını ve fûnûn-ı lâzime elsine-i mütennevi'a üzere ta'lîm ve te'allüm olunacağı cihetle mezkûr mahallin Avrupa memâlikinde bulunanların cümlesine tefevvuk edeceğini tenvih ve ityân etmiş ve reis-i mûmâ-ileyhin işbu teşbihâtı muvâfık-ı akl u hikmet olarak çünkü hayât-ı eşyâ sudan hâsıl olduğu gibi nev'i insâna mahsûs olan ulûm ve ma'rifet dahî ashâbını hakîkaten ihyâ edeceği vâreste-i kuyûd-ı delâil bulunmuştur.

¹³⁶ *Takvîm-i Vekâyî*, no. 370, (5.R.1264/11.3.1848).

Belge 22

İspanya Eski Orta Elçisi Mösyö Antuvan'a, Hammer'e ve Ressam Eman'a nişan verilmesi¹³⁷

Tezkere-i sâmiye

İspanya Devleti tarafından orta elçilik ile mukaddemâ Der-saâdet'te bulunan Mösyö Antuvan Riklem'in [Antonio Riquelme] bundan evvelce bu taraftan avdeti vukû'unda taltîfi irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî muktezâ-yı münîfinden olup Avusturya Devleti Hâriciye Nezâreti müsteşârlarından Baron dö Hammer Purgstall'a birer kıt'a nişân-ı âlî i'tâsı dahî Avusturya Devleti Sefâreti cânibinden iltimâs olunduğu misüllü Ligorna [Livorno] Umûr-ı Mülkiye vekâletine muvakkaten me'mûr olan Dönkiyokki'nin [?] hayır-hâhân-ı saltanât-ı seniyyeden olduğu Ligorna'da [Livorno] mukîm Devlet-i Aliyye şebhenderinin vürûd eden mektûbunda beyân olunmuştur ve Avusturya Sefâreti'nin bunun hakkında dahî iltimâsı vukû' bulmuş olmakla ve Eflaklı Ressam Eman dahî mukaddemce takdîm ettiği Onyaniçe? Muhârebesi resminden dolayı eltâf-ı celîleye mazhâriyetini bir kıt'a tahrîrâtında iş'âr ve niyâz eylemiş olmasıyla bunlardan Antuvan Riklem [Antonio Riquelme] ile Hammer Purgstall'a ikinci ve Dönkiyokki?, Razkovniki'ye üçüncü ve Ressam Eman'a dahî beşinci rütbelerden birer kıt'a mecîdiye nişân-ı hümâyûnu i'tâsıyla icrâ-yı taltîf ve tatyîbleri şân-ı mekârim-nişân-ı âlî icâbından görülmüş ise de bu keyfiyetin nişân-ı hümâyûn meclîsine veyâhud savuşturulması hakkında her ne vecihle emr u fermân-ı ihsân-beyân-ı hazret-i pâdişâhî şeref-sünûh ve sudûr buyurulur ise mantuk-ı münîfi icrâ olunacağı ve zikr olunan mektûbların tercümeleriyle Avusturya Sefâreti'nin tezkiresi meşmûl-nigâh-ı me'âl-i-iktinâh-ı cenâb-ı mülûkâne buyurulmak için arz ve takdîm kılındığı beyânıyla tezkire

Belge 23

Hammer'e nişan verilmesi¹³⁸

Mâliye Nezâret-i celîlesine buyuruldu

İspanya Devleti tarafından orta elçilik ile mukaddemâ Der-saâdet'te bulunmuş olan Mösyö Antuvan Riklem [Antonio Riquelme] ve Avusturya Devleti Umûr-ı Ecnebiyesi

¹³⁷ BOA, Âmedî Kalemi (A. AMD), 59/99, (1271/1855).

¹³⁸ HR. MKT, 108/86, (28.Ş.1271/16.5.1855).

Nezâreti Müsteşârlarından Baron dö Hammer Purgstall'a ikinci ve Ligorna [Livorno] Umûr-ı Mülkiyesi vekâletine muvakkaten ta'yîn olunan Dönkiyokki? ile Kırım cânibindeki İngiltere ordusu generallerinden Borgon'un yâverlerinden Binbaşı Cohn [John] Börk'e üçüncü ve mülâzım Corc [George] İstopkord' ile Prusya Devleti asilzâdegânından Kont Döte'ye dördüncü ve Eflaklı Ressam Eman'a beşinci rütbelerden birer kıt'a Mecîdiye nişân-ı zîşâmı i'tâsı hususuna bil-istîzan emr u fermân-ı mekârim-unvân-ı cenâb-ı cihânânî mütea'llik ve şeref-sudûr buyurulmuş ve fi 9 Ş[aban] sene [12]71 târîhinde cânib-i teşrifât ilm u haberi verilmiş olmakla mezkûr nişânların i'mâliyle Bâb-ı Âlî irsâline himmet buyurula deyu.

Mâliye Nezâretine Buyuruldu-yı âli

İspanya tarafından orta elçilik ile mukaddemâ Der-saâdet'te bulunan Antuvan Riklem [Antonio Riquelme] vesâirenin tesviye-i nişânlarına dair.

Belge 24

Hammer'e nişân verilmesi

Avusturya Devleti fahîmesi Hâriciye Nezâreti müsteşârlarından işbu râfi'-i [tevkî'-i refi'ü's-şân-ı hâkânî]¹³⁹ Baron dö Hammer Purgstall erbâb-ı dirâyet ve kıyâsetten ve ma'lûmât-ı kâmile ashâbından ve asilzâdegân ve hayırhâhândan olduğuna binâen mücerred devlet-i müşârün ileyhâya olan hürmet-i mahsûsa-i pâdişâhaneyi te'yiden mûmâ-ileyhe olan İtibâr-ı mahsûsumuzu îlânen denilerek mûmâ-ileyhe dahî ikinci rütbeden bir kıt'a nişân verildiği beyânıyla

Derkenâr: Aslına tatbikan

Belge 25

Fuad Paşa'nın Hammer'e mektubu¹⁴⁰

S[on] E[xcellence] Fuad Pacha

á

Mons.[ieu]r de Hammer

¹³⁹ İbare tamamlanmayarak yarım bırakılmıştır.

¹⁴⁰BOA, İrade Hariciye (İ.HR), 122/6054-01.01, (20.L.1271/06.07.1855).

á

Vienne

Monsieur le Baron,

Le Ministère Impérial ayant soumis á Sa Majesté le Sultan l'ouvrage dont Vous lui avez fait hommage ainsi que la lettre de remerciements que Vous lui avez adressée au sujet de la décoration de l'ordre Imp[érial] du Medjidié que mon Auguste Souverain s'est plu á Vous accorder. J'ai l'honneur de Vous informer que Sa Majesté Impériale a reçu avec plaisir cet ouvrage et m'a donné l'ordre de Vous en exprimer Sa plus haute satisfaction. Permettez moi Monsieur le Baron de Vous dire combien je suis heureux de vous transmettre cet agréable message et de saisir l'occasion qui m'est offerte pour Vous faire agréer l'expression de ma parfaite estime et considération.

Belge 26

Hammer'in kendisine verilen nişan için yazdığı teşekkür mektubunun sunulması¹⁴¹

Atúfetlü efendim hazretleri,

Avusturya Devleti mu'teberânından Baron Hammer'in muahharan kendüsine ihsân buyurulmuş olan nişân-ı âliden dolayı teşekkürü ve te'lîf-kerdesi olan bir risâlenin takdîmini mutazammın tevârüd eden arzı risâle-i mezkûr ile berâber meşmûl-i luhâza-i âlî buyurulmak için arz ve takdîm kılındı. Muvâfık-ı emr u fermân-ı hazret-i tâcidâri buyurulduğu halde mûmâ-ileyhin bu veçhle vâki' olan teşekkürü ve risâle-i mersûlesi nezd-i âlîde mûcib-i mahzûziyet ve makbûliyet olduğuna dâir Hâriciye Nezâret-i celîlesi tarafından kendüsine tahrîrat tastîr ve irsâl olunacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim. 20 [Şevva]l [12]71

Ma 'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Hâme-i zîb-i tekrîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i âsafâneleriyle zikr olunan risâle ve arzâ manzûr-ı âli-i hazret-i pâdişâhî buyurulmuş ve ber-vech-i istîzân mûmâ-ileyhin teşekkürü ve risâle-i mersûlesi nezd-i âlîde mûcib-i mahzûziyet ve makbûliyet olduğuna dâir Hâriciye Nezâreti celîlesi tarafından kendüsine tahrîrat tastîr ve irsâl olunması müte'allik ve şeref-sudûr buyurulan emr u irâde-i seniyye-i cenâb-ı şehriyâri muktezâ-yı

¹⁴¹ İ.HR, 122/6054-02.01, (20.L.1271/06.07.1855).

münîfinden bulunmuş ve mârû'l-beyân risâle ve arıza tevkîf kılınmış olmakla ol-bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. 21[Şevva]l [12]71

Avusturya Devleti mu'teberânından Baron Hammer'in nişâna teşekküründen ve risâlesinden dolayı mahzûziyet icrâ eylediğine dâir.

Belge 27

Hammer'in nişan için teşekkürüne cevap verilmesi¹⁴²

Avusturya Devleti mu'teberânından Baron Hammer'e tahrîrat-ı âliye

Zât-ı ma'ârif-simât-ı asîlânelerinin âsâr-ı mehâsin-disârı nezd-i âli-i cenâb-ı mülükânede rehîn-i takdîr olduğunun nişân-ı celîli olmak üzere taraf-ı eşref-i hazret-i şehinşâhiden i'tâ buyurulmuş olan nişân-ı âlîden dolayı îfâ-yı teşekkürü ve te'lîf-kerdeleri olan risâlenin takdîmini mutazammın tevârüd eden tahrîrat-ı valâkârîleri risâle-i mezkûre ile berâber huzur-ı âlî-i cenâb-ı pâdişâhiye arz ve takdîm olunarak bu sûretle ibrâz-ı memnuniyet ve teşekküre vâki' olan himmet-i asîlâneleri bâ'is-i mahzûziyet-i seniyye olduğu misillü risâle-i mersûle dahî nezd-i âlî-i şehinşâhîde mûcib-i makbûliyet olduğu beyânıyla nemîka-i muhlisi ? terkîmine izbâr olundu.

Avusturya Devleti mu'teberânından Baron Hammer'e tahrîrat-ı aliyye

Nişâna teşekküründen ve risâleden dolayı cevâb ve mahzûziyeti hâvî

Belge 28

Hammer'in Cevdet Paşa'ya mektubu¹⁴³

İzzetlü semâhatlü dirâyetlü ulemâ-yı kirâm ve allâme-i fihâmdan hikmeti, reşk-endâz-ı hikmet-i Süleymân u Belkıs' vekâyinis-i Devlet-i Aliyye Cevdet Efendi cenâbları cenâb-ı âlî-meâblarına ed'îyye-i lâyika ve esniye-i fâyika i'dâsından sonra arıza-dâste-i bende-i sadâkat-perverleridir ki *Zeyl-i Tevârih-i Âli Osmân* olan cildi, elhamdülillahi Rabbil-âlemîn resîde-i eyâdî-i bendeleri olup edâ-yı merâsim-i teşekkür ve îfâ-yı levâzım-ı tezekkür şimdiye değin te'hîrinin bâ'is ve sebebi fakat mütâla' ve kırâ'ata lâzım olan vakte te'alluk edüp Meclis-i Erbâb-ı Dâniş'de okunan inhânın sûreti matbû'an bu

¹⁴² HR. MKT, 116/20, (22.Za.1271/06.08.1855).

¹⁴³ Y. EE, 36/121, (20.C.1272/27.2.1856). (Belge daha önce Christoph Neumann tarafından yayımlanmıştır. Bkz: Neumann, "Primärquelle und Sekundärliteratur im Dialog...", s. 211-224.)

mektûb-ı dostî üslûba ilhâkıyla tabhâne-i İmparatoriyede tab'ı bitmiş *Târîh-i Vassaf*'ın cild-i evveli tercüme-i Nemseviye dâ'îleri birle ithâf-ı huzûr-ı lâmi'un-nûrları gaybında hâl ve şerhi ilm-i âlemü'r-re'yi müşkilât-guşâlarına menût olan ba'zı su'âlât ve mücevvebât takdîmine cesâret kılınup

1. İbn Hacer'in *Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'eti's-sâmine* nâm kitâbında birkaç def'a Kütüb fi't-Tabâk ve'l-Eczâ ne ma'nâya gelüb ve hatt-ı mensûb ne vech hat olduğu,
2. Cild-i sânilerinde ilm-i kimyâya dâir bir istirât-ı ma'rifet-mefâdı mevcûd bulunduğu hasebiyle Karn nâmında Mısır'da bulunan cilddeki üstâdının tercümesi nerede bulunduğu ifâdesi,
3. *Ferheng-i Şu'urî*'nin kerrâtle mezkûr olan şâ'ir-i mâhiri Ebû'l-Me'ânî şu'arâ-yı Fârisî'den hangi şâ'ir olduğu,
4. *Zeyl-i Tevârih-i Âl-i Osmân*'ın cild-i sâni sahife 320 sûret-i hatt-ı hümâyûnda devletime sadâkat ile hizmet edecek me'mûl olduğundan ibâresinde müstamel ve Mecîdiye nişân-ı âlişânında mevcûd bulunan lafz-ı sadâkat, ekrem-i sıdk ma'nâsında istinbât olunmuş ise de belki Fransız lafz-ı *fidelit * ma'nâsına ahz olunmalı ve bu ma'nâya ahz olunmaz ise Fransız dilinde müsta'mel olan söz *fidelit * hangi Arab lafzına mütessâdif olduğu,
5. Târîh-i hicretin 307 senesinde mevcûd olan Vâkidî Târîhi mevcûdü'l-isim ve ma'dümü'l-cisim olup iki def'a İngiltere'de *Târîh-i Vâkidî* iddi'âsıyla bir târih sâha-i miyâne çıktığı ahvâl-ı ağrebden olup evvelki kere Oklı âm musannif *Târîh-i Vâkidî* iddi'âsıyla bir kitâb-ı hurâfât-nisâbı peydâ edüb ikinci def'a *Meğâzi-i Vâkidî* nâmıyla hâlâ Hindustân'da bu mektûba mantûk ve nazar-ı şeriflerine havâle kılınan bir kitâb çıkup ki kerrâtle haddesenâ al-Vâkidî îrâdiyle yedinci soyuna is'âd edüb sene-i 447 îrâd olunur ki Vâkidî'nin vefâtından sonra iki yüz kırk sene mu'ahhardır. İmdî ol vaktde ya'ni hicretin sene-i 447'de *Meğâzi-i Vâkidî* mevcûd olmayup fakad hadisi kaldığı burhân-ı müberhendir.

Bu su'âlât-ı hamseye bir cevâb-ı pür-savâbları iltimâsından gayri Halîmgiray'ın *Gülbün-i Hânân* nâm târihçesini bir ay için ödünç vermeleri yâhûd dostumuz Baron Şlehta [Schlechta] vesâtatıyla bir nüshânın tensîbine icâzet-i âlileri î'tâ etmeleri eltâf-ı kerîmânelerinden mercû ve mes'ûldur bâkî hemîşe-i saâdet dâ'im bâd

Bende-i dirâ'at-me'âl

Yûsuf Hâmmer Purgstâl

Der şehr-i Viyen

...

20 C. 1272

Belge 29

Encümen-i Dâniş adına Cevdet Paşa tarafından Mösyö Hammer'e yazılan cevap mektubu¹⁴⁴

Pîşvâ-yı erbâb-ı hüner Mösyö Yûsuf Baron Hâmmer cenâbları mukaddemâ Encümen-i Dâniş tarafından cânib-i dâniş câliblerine yazılmış olan mektûba cevâben bu def'a Safer'in onyedisi târîhiyle müverrah bir kıt'a mektûb-ı ma'ârif üslûblarıyla te'lîf etmiş oldukları *Tîr u Kemân* risâlesinin bir nüshâsı vârid olup mezkûr şukka kabza-i nazar-ı mütâla'aya alınarak ihâle-i sihâm-ı enzâr ve mezkûr risâle dahî meydâna konularak nişângâh-ı enzâr-ı huzzâr kıldıkda işbu şukkaları lîsân-ı Osmânî cenâb-ı ma'rifet-nisâblarının nasb-ı ayn-ı i'tibârı iken mukaddemâ yazılan mektûbun Fransızca olmasına hafif ve hafice bir i'tirâzı mutazammın ve bu risâleleri dahî ale'l-'umûm elsine-i şarkiye ve fûnûn-ı şettâda yegâne olduklarına bir güzel nişâne olduktan başka bi'l-hassa lîsân-ı Osmânîye'ye olan rağbet-i kâmile ve inşâ-yı Osmânî'de müsellemtâdan bulunan belki o mahâret-i tâmmelerini mübeyyin olmağın i'tizâr sûretinde bu vecihle cevâba ibtidâr olunarak cenâb-ı dostânelerinin lîsân-ı Osmânî'de ma'lûmât ve mahâretleri kaziyyesi ihticâc ve istidlâle muhtâc mevâddan olmayarak encümençe müsellemtâdan olduğu cihetle encümen tarafından gönderilecek mektûblar Osmânîce olmak lâzım geldiği bedîhiyâtdan olduğu hâlde mukaddemki mektûbun Fransızca yazılması Avrupa'da Fransız lîsânı ziyâde meşhûr olarak dâ'imâ Avrupa ile olunan mükâtebe ve muhâberelerde bu lîsânın isti'mâlîne alışıldığından ve cenâb-ı dostânelerine ise her hangi lîsânca yazılsa fehm ve istifâdece bir gibi olduğundan ol-vakt Fransızca yazılıvermiş olmasından neş'et etmiştir. Yohsa bir başka ma'nâya mebnî değildir. Ancak bu bahâne ile böyle bir güzel eserlerine nâilietimizden dolayı encümençe cümleten iktisâb-ı

¹⁴⁴ **Atatürk Kitaplığı (AK), Cevdet Paşa Evrakı (CP)**, defter 36, belge 36, (20.C.1272 /27.2.1856). (Belge daha önce Christoph Neumann tarafından yayımlanmıştır. Bkz: Neumann, "Primärquelle und Sekundärliteratur im Dialog...", s. 211-224)

memnûniyet olunmuş ve bundan böyle dahî cenâb-ı dostâneleriyle böyle güzel eserlerine dest-res olmaklığımız encümenin başluca temenniyâtından bulunmuştur.

Belge 30

Hammer'in *Osmanlı Tarihi*'nin gümrükten geçmesine izin verilmesi¹⁴⁵

Rüsûmat Emânet-i Celîlesi'nin Encümene muhavvel 16 Rabiu'l-evvel sene [1]307 târîhli ve otuz dört numaralı melfûf tezkiresinde Erzurum İstînâf mahkemesi reîsi saâdetlü Aziz Efendi'ye ait olup bi't-tevkîf gönderildiği beyân olunan Hammer'in Fransızca on sekiz cildten mürekkeb *Târîh-i Osmânî*'si öyle eyâdi-i avâmda intişâr edecek tüccâr malı kabîlinden olmayup me'mûrîn-i devletten olan Efendi-i mûmâ-ileyhin şahsına âit olduğundan i'âdesiyle imrârına müsâ'ade olunabileceği husûsunda cevâben emânet-i müşârün-ileyhâya iş'âr buyurulması bâbında emr u fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir. Fi 15 Rabiu'l-âhir sene [1]307

Ve fi 27 Teşrini's-sâni sene [1]305

Derkenar: Mektûbî Odası'na

Belge 31

Londra'dan Sakız'a gelen *Hammer Tarihi*'nin geri gönderilmesi mevzusunun tartışılması¹⁴⁶

15 Agustos [1]309

Hülâsâ

Londra'dan meşâhirden bir zât tarafından Sakız Rum Kütüphanesi'ne ihdâ edilen Hammer'in Fransızca Osmânî târîhinin tevkiften sarf-ı nazarla kendüsine i'âdesi münâsib olacağına dâir cevâb

Cezâyir-i bahr-ı sefid vilâyet-i celîlesine

Londra'da meşâhirden Harishova Lui nâmında mu'teber bir zât tarafından Sakız'ın Rum Kütüphanesi'ne ihdâ edilmiş olan Hammer nâm müverrihin Fransızca *Osmânî Târîhi*'nin inde'l-mu'âyene görülen fikarât-ı muzırrâsından dolayı tevkîfi Maâ'rif Müdüriyeti'nden ifâde olunmuş ise de bunun tevkîfinden sarf-ı nazarla kendüsine iâ' de ve irsâli münâsib olacağı beyânıyla istifzâr-ı mu'ameleyi hâvî 18 Muharrem sene [1]311 târîhli tahrîrât-ı

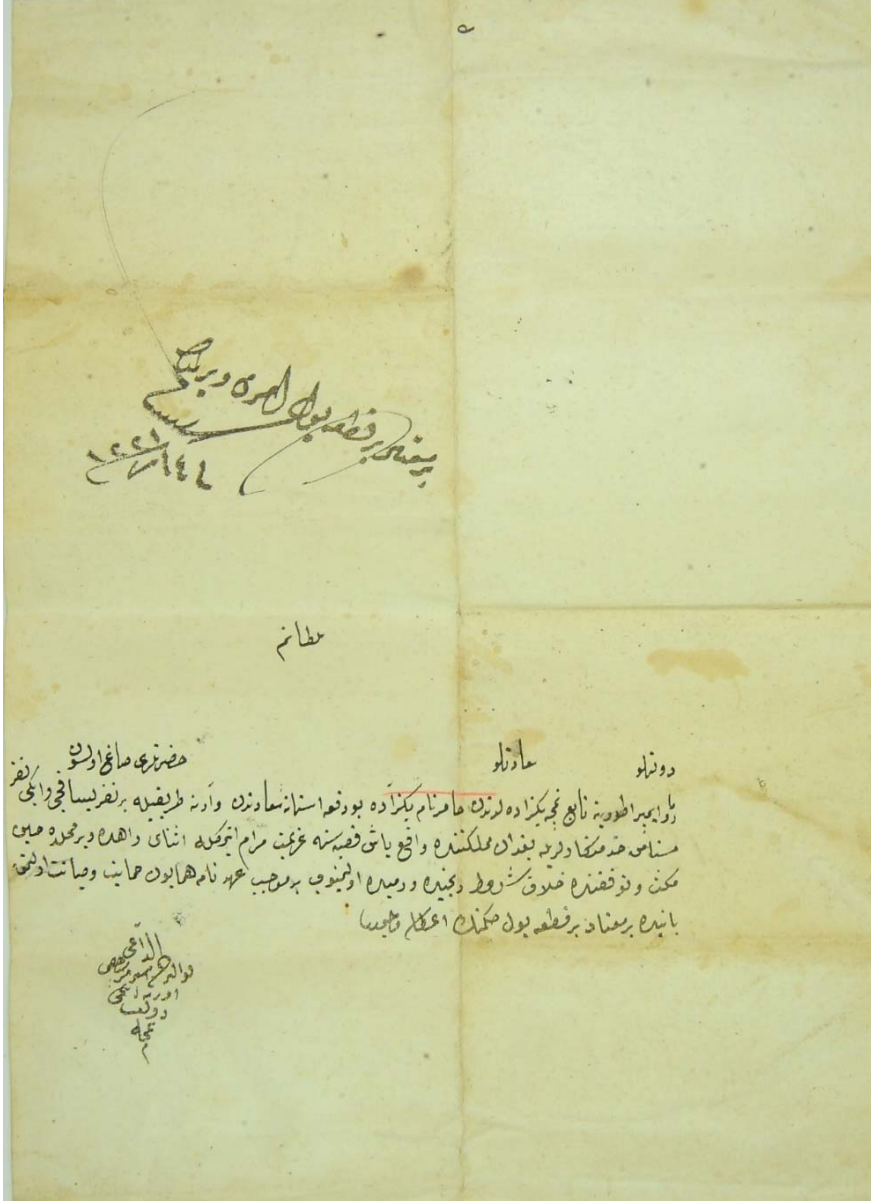
¹⁴⁵ MF.MKT, 114/68, (15.RA.1307/10.10.1889).

¹⁴⁶ MF.MKT, 181/26, (7.RA.1311/17.9.1893).

aliyye-i vilâyet-penâhileri Encümen-i Tefîş ve Muâyene'ye lede'l-havâle mezkûr târihin memâlik-i mahrûse-i şâhaneye idhâli câiz olup ancak mahrecine i'âdesinde bir mahsur olamayacağından icrâ-yı îcâbı husûsunun cevâben izbârı ifâde olunmuş olmakla ol-bâbda fî 6 Eylöl sene [1]309

EK I: HAMMER'E DAİR OSMANLI BELGELERİ

Belge 1: Hammer'in Yaş yolculuğu için verilen yol emri

Kaynak: CH. 135/6745 (14.R.1221/01.07.1806)

Belge 2: Hammer'in sunduğu eserlere dair *Takvim-i Vekâyi* Haberi

ملوك حكمت سلوكدن مشهور مارقوس انطونين نام فلسوفك موضوعي
مطلقا حكمتدن اولان تاليفنى بوندن اقدم لسان فارسى به ترجمه و اشعه
افانين در وصاى مارقوس انطونين ايله تسميه و ترجمه نولنده حر و فوات
تعليق ايله طبع ايتديروب * ومن عز عن كل الا نام مقامه * فاسن مايمدى ايله
كتاب * طرىقتدن و كلاء دولت ابد مدت بر نسخهنى دوت منار اليهاتك
در عليه ده مقيم سفيري واسطه سيله تقديم اعتم اولان حاله اوستريا دواتى ترجمانى
هر زمانه استنابن حاصر ايله مكنى اولان هيزمندن بودقمه دىي مجت عشق
حقيه يده جنتم كان سلطان سليمان خان مطاب راه حضرت تاري عصرى شعر استدن
او اوب طقوز يوزتمش بر سنه سنده كونا هيد ده باب امارنده كتاب ديوان ايكن وفات
ايدن فضلى نام شاعر ماعرك كل و بلبل اسمنده زيب سر شيشه نظم وانسا وشاح
آراى نطق و املا قيلدني متنويسني نجه لسانه نظما بانقل والترجه اصل
لطيف التفصلى بنه باروش خط تعليق طبع ايتديروب كذلك بر نسخهنى سفير
مومى ايله معرفتيله اركان دولته و بر قطعه سنى دىي تقويم و قايده عامه طرفته
تقديم و اهدا ايلد يكدن بشقه دوات عليه مؤيد عمليه دات بد واء سلطانتا
الاعظم الى يوم القيامه مع التوفيقات الصمدانيه لك آفتاب عاتاب ظهور نديرو
سر زده ساحه روز اولوب عربى و فارسى و تركى لسانلرله نقش حر بر تحرير
اولان ملاحم و آثار و احوالى حاوى كتب كثيره تواريحي جمع و استنساب ايله نجه
اسانده اون مجلد كبردن و تاليفان زبانه فرق مجلد صغيردن عبادت دولت
علميه به دائر بر تاريخ كير تاليف ايدوب طبعته شروع و خامده نسخهنى
تقديم ايله جكنى و شعراء دولت عليهك تراجىي محتوى برتد كر الشعرا محرفنه
دىي آغاز ايلديكنى و بو وجهله مديحه كوى سلطنت سنيه ولد يئنى بالا افتخار
تحر برانده انها ايتكله فى الحقيقه جوهر هيزم معرفتك زن در نلده قد رقىي
رواج داده و در دانش و حيثيت قرين ارتفاع او ايدني داب درين دولت
عليه مكارم معانده اولمله ترجمان تر زبان مومى اليهات اشبوخ دىي رسم بريفته
رعايه مطلب قنونه طبع و تمثيل و نتمندر

Kaynak: *Takvim-i Vekâyi*, no. 79, funûn kısmı, (30.L.1249/12.03.1834)

Belge 4: Hammer'e Eser Tercümelerinden Dolayı Enfiye Kutusu Hediye Edilmesine Dair Haber

شعراء دولت علیہ قابل پروردن فضلی مخلص شاعر بلاغت مختصک کل
و بلبل نام منظومہ مطبوعہ سنی حالا دولت فحیمہ اوستریادہ ترجان بوانسان
ابن حاضر ایله شهیر و مکتبی بر معر فتمند زبان اشنا نمچه لسانته نظما نقل و ترجمه برله
اصل و ترجمه سنی در سعادتہ تقدیم ایلدیکی ایش طقوزنجی دفعه طبع وانسان
تقوم وقایع نسختده الحاق حروف فنون تفریض ظروف اولمشیدی بودفمه
دخی صاحب التألیفات الجلیلہ علامه زحشرینک فن لطیف محاضر اندن
دیانه آرای شاهد معنی قلدیغی اطواق الذهب نام مؤلف بلخ مہذب ترجان
تر زبان مومی الیه ینہ لسان مذکورہ نقل واصل و ترجمه سبله طبع آیتدر دیک
نسختہ بی سفارت واسطه سبله معروض نکاه قدر آسکاه سلطنت قلمفله
منظور نظر کیمیا اثر شهنشاهی اولدیغنی مشعر مترجم مومی الیه کوندر ملک
اوزره جانب سلطنتدن احسان بیوریلان مرصع و مجوهر بر عدد انفیہ قوطبسی
مقام ریاستدن سفارت طرفنه اعطا اولمشدر

Kaynak: Takvim-i Vekâyi, no 96, (23.L.1250/22.02.1835)

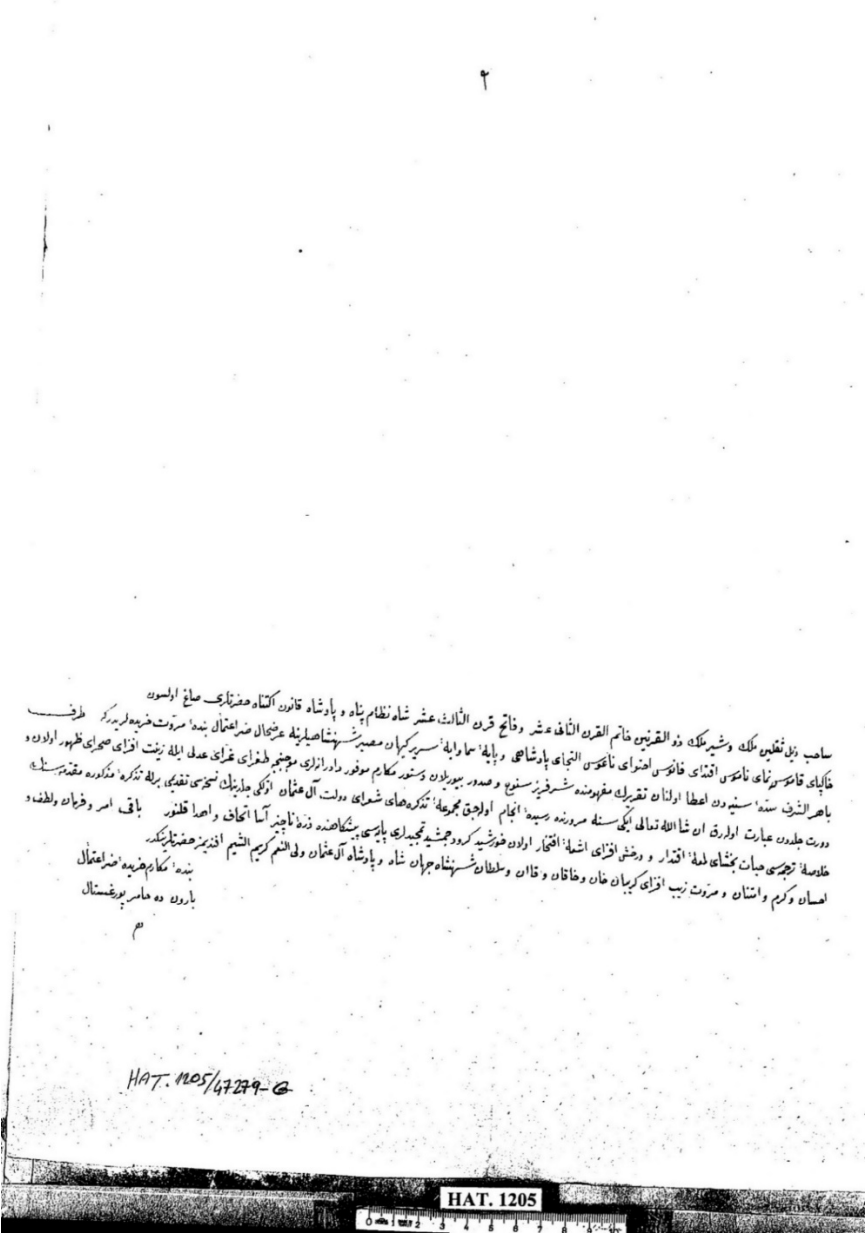
Belge 5: Osmanlı Şiir Sanatı'nın ikinci cildinin sunulmasına dair Takvim-i Vekâyi haberi

دوات علیہ عثمانیہ شمدی بہ قدر کدران ایدن شعرا وارباب سخنک اسامی
واحوال و بعض آثارخی مبین بجدہ نمچہ دولتی ترجانی مسدشار بادونده حامی
یورغستال هنر و سخن آشنا اولدیغندن بلغای دولت علیہک تألیف ایلدکاری
تذکره الشعرا لردن و اهل تبعدن اخذ برله نام نامی حضرت شهنشاهی
ایله زیبایش افزای دیباجه تسطیر اوله رق نمچہ لسانجه تألیف ایلدیکی
تذکره الشعرا سنک مقدا جلد اولنی عتبه علیای سلطنت سنبه به ارسال
وتقدیم ایتش وترجان مومی الیه هنرور و نمچہ دولتی زنده معتبر اولدیغندن
کندوسنه مقدا برقطعه نشان عالی اعطا واسرا اولمش و بودفعه ابراز
تشکر ایله برابر کتاب مذکورک جلد ثانیسی دخی تقدیم ایلش و بوجمله اظهار
تشکری زد عالیده محظوظینی موجب اولسدر

Kaynak: Takvim-i Vekâyi, no. 143, (13.Za.1252/19.02.1837).

Belge 6: Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi'nin 1. cildinin Sultan'a takdimi için Hammer'in yazdığı mektup.

HAT. nos/47279-G

HAT. 1205

Kaynak: HAT. 1205/47279-G, (29.Z.1252/06.04.1837)

Belge 7: Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi'nin Sultan'a ithâfı için müsaade istenmesi.

تختها کرم البها دونو عنایو عاقلند اتمم حضرتدی
نیجه لو بوؤف ده هاد نام نولفک دوتن عبه ده شویه فدرکلیج بونا و شعرای اسلامه نیک استی و هر بیک
بعضی نادولری نجیبو ایله نکره الشعر و دیننه نیجه سالد اووره برقطه کتاب جمع و تحیر بائیمج اولوب
کتاب نکره شعرای اسلامه بی حاوی اولدنیقدو دیباچه نیک نام نانی حریف ملوکانه ایله نینین خوضه
وخصه استعانه اولدنی نیجه ایچیبی طرفنده خدمت دیاشه اخبار و افاده اولوش و استیوات عکسی
املی خوضه اولوب بوجو نالیک اسم عالا جناح بائیل ایله ضرب اولسی کدوشه باعث سخوت اولدنیقد
عبادت بولموش اولخله بویایع هر بوجو افاده سنیه شاهانه تعافی جورد بولور ایله کاکوش ایچین موس ایله
افاده و اخبار اولدنی بائیله نکره تاوسی نرینه ایشاد ندی اتمم

وقد عنایو ایتو عاقلند اذقو زلیح کزایم قنم حضرتدی
دینت نطق اولاد استیواترک علالا نکره بارک و صدق کوی اولدنیقد
ملوکانه طرفی و تقیم ایله نظر مکالمونور جناب و هر بیکانی جویلی و مولف
مسودک استیواتی حوضه مساعده مکالمه شاهانه اذقو جویبارد
ایفکال ایلی مولایه انازه و ضایر اراده اولدنیقدن بولوش
ایفکال ایچین مسودک حقیق و نکره

HAT. 1197/47034

HAT. 1197

Kaynak: HAT. 1197/47034, (29.Z.1252/06.04.1837).

Belge 8: Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi'nin Sultan'a ithafı için müsaade istenmesi
hususunda Viyana elçisinin takriri

HAT. 1202/47215

Handwritten notes in Ottoman Turkish script, including dates and names.

Handwritten main text in Ottoman Turkish script, containing a formal request or report.

HAT. 1202

Kaynak: HAT. 1202/47215, (29.Z.1252/06.04.1837)

Belge 11: Hammer'ın Almanca'ya çevirdiği *Gülşen-i Râz*'ın doğum günü tebriki için Sultana sunmak üzere yazdığı mektup

دولتو علوققلو امیر سعادت حمیر سفیر کبیر جلالتسیریا
من الطیر غیب السلام جیر ازهای قفیر بو درک تمهه تاریخ کزیر، آل عثمان اولان
ترجمه شعرا دولت آل عثمان نام کتابک جلد اربعی در سعادت منیم سفارت امیر البر
وساطتله پای تحت شعله کچین پوسته اید تقدیم اولمش ابرده عین و قد طبع و
تعمیر و لسان اچیر ترجمه و تنقیح اوفان کلشن لار نام کتاب مشارک شعرا
از برای تبریک ولادت حضرت شهنشاه جبریت بو روز میمنت بروزه تاریخ ابر
و بارگاه اعلیاجام ایضال و نسیح عوائف علیر لردن مزب و مسرور

الرای لردم دولتم
ظلم البال حاضر بو قشال
ط ۱۲۵۴ ان

HAT. 738/34975-H

HAT. 0738

Kaynak: HAT. 738/34975-H, (14.N.1254/02.10.1838)

Belge 12: Hammer'ın Almanca'ya çevirdiği Gülşen-i Râz'ın Sultana takdiminden dolayı bir kutu ihsanıyla taltifine dair Rıfat Bey'den gelen tahrirat

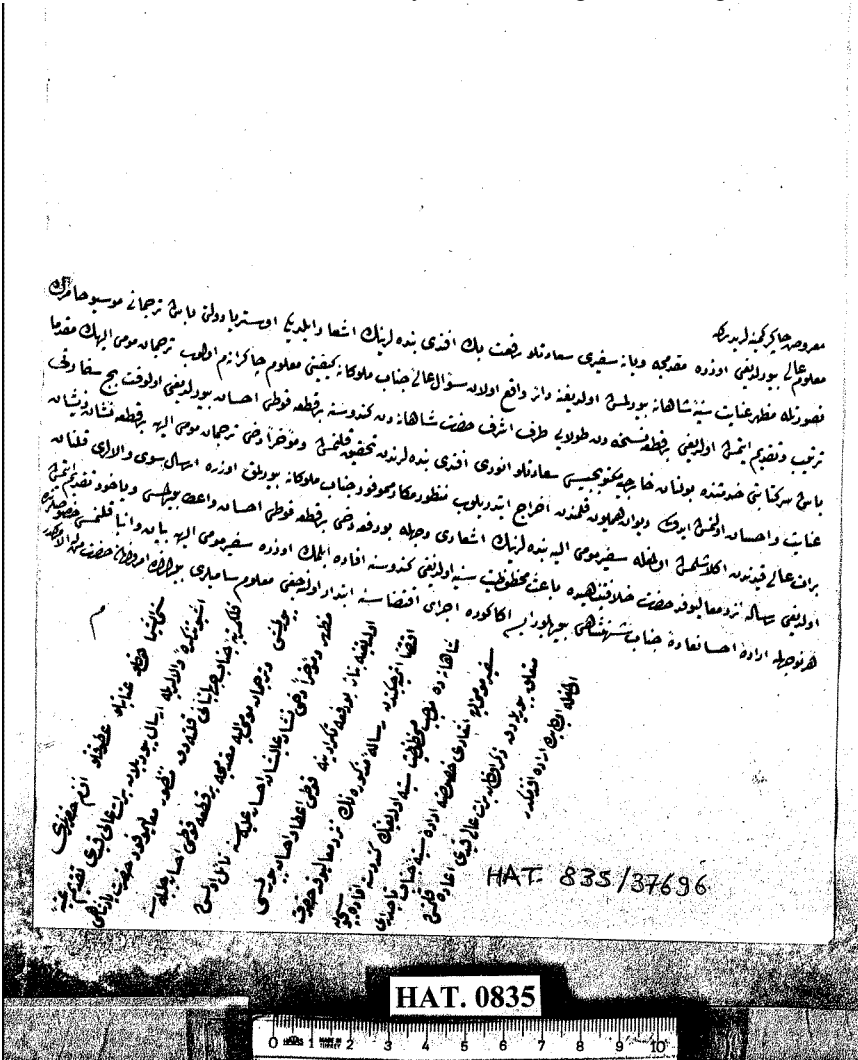
حکایتی مکاتیبی و غیره معروضه چاکری لایحه
اوسیا دولتی باشی نجهان اصالو بارود حاص بودغه نجر کوس اطلب ضامه سین اولاد کلش زادونه برضتی
مبارک حضور فاقه المهر حضرت شهنشاهی عهد و تقیم اولون اید سبله تجلد و تقیم اید ولایت هر بود کتبه
حضرت شاهانه نینیاخان کجی بزوع ایقائ لایحه بیک ضمتی مخصوصه جاب شماره سبیه اعصه و سبیل اسمی اظه
تجره مذکوره اولو بیه طرف چاکری رسول نکره سبله تقدیم صوب صوبنای متغایری قوی معلوم اولو
جوبلیش و جید باروده موثر اولو ندر دولتی نکره نکره شکسته شهنشاهی افتره ضمتی زعمی و سبیل کاری اولو
مناسبه شمول افاده اولاد عولض علی حضرت شهنشاهی هبیه الالقع حصر در غبات اولو تجر انکار و باع کمال
افخاری اولیفته نظیر رهیه ماعه سبیل لایحه جوبلیش خالد عظیمه علی حضرت جلالتی اولورده تدار جید
مناسب قوی اصانه و سبیل تجانه سردین امتح و هجواک امر و ضایحه عظیمه مه لایحه

HAT. 738 / 34975-D

HAT. 0738

Kaynak: HAT. 738/34975-D, (15.N.1254/03.10.1838)

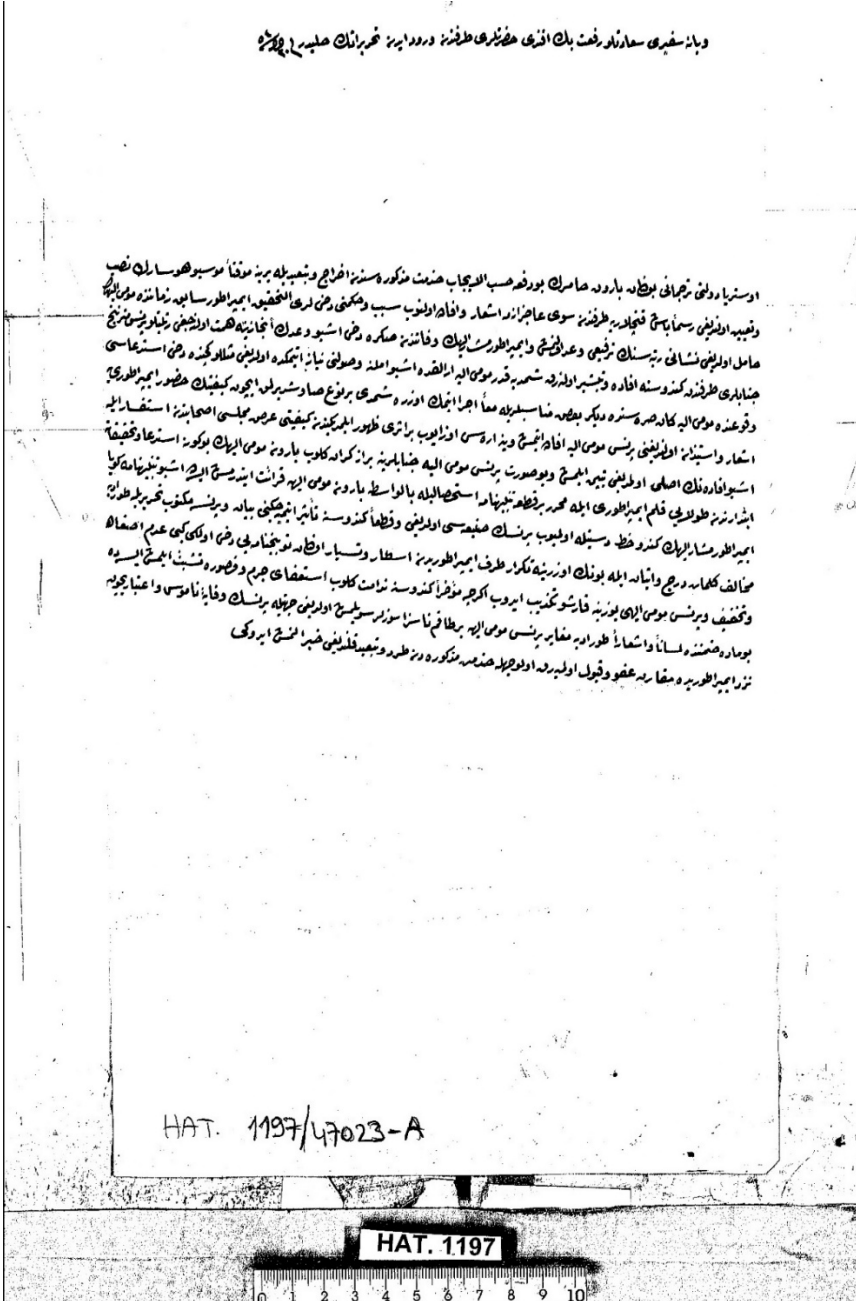
Belge 13. Hammer'in takdim ettiği nüshanın mahzuziyet-i şahaneyi mucip olduğu, tekrardan kendisine hediye verilmesine gerek olmadığı.

Kaynak: HAT. 835/37696, (27.L.1254/13.01.1839)

Belge 14. Hammer'in Avusturya dışişlerindeki görevinden azliyle yerine Huszár'ın tayin edildiği ve azil sebebine dair Viyana Sefiri Rıfat Bey'den gelen tahrirat.

Kaynak: HAT. 1197/47023-A, (20.Za.1254/04.02.1839)

Belge 15. Hammer görevinden alındığı için takdim ettiği kitap sebebiyle kendisine hediye verilmesine gerek olmadığına dair Rıfat Bey'den gelen tahrirat.

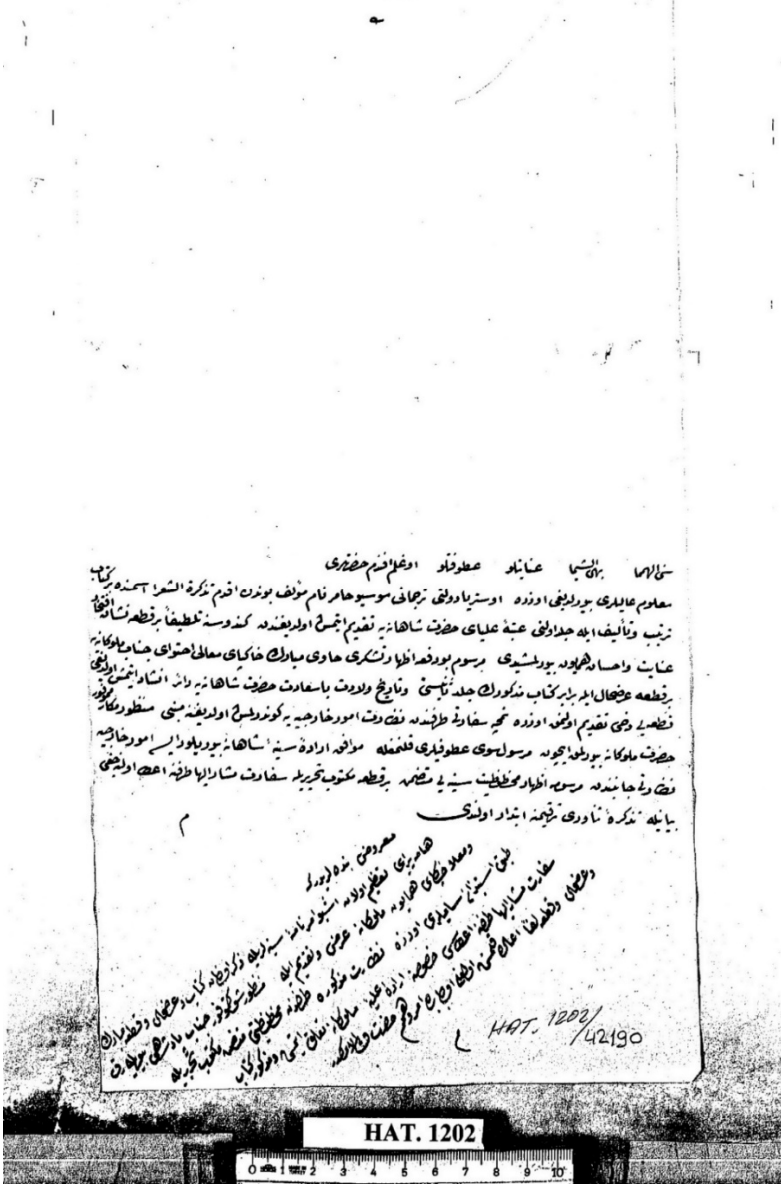
خبر و کتابهای تصدیق معروضه کتبه برادر
معلوم علی شاعری بودایی و حمد کتبه معروضه مورد درجیه برادر تصدیق کتابهای دارالرقیقا معروضات خاکداری اجور بعدیست درازا عریضی
تقدیر اولده جبر قطره همبسته اشعاری مزاج عریضی هبه اطلاع بن صدقه و سیم اولوب مضمرین عین عظیمه انکته و فرائض روزی عین معشوقه
تجارت عود نامری ارسال بولس ایله بولسره دهی ابدوده بکوز لغریسی اولیغ حاله بالیق ایجا با قوسی وسایعاً بنوا حضرت شکر و سابع
و شاعری و حمد بولسره دهی شب فنت رسم حضرت ساعده علیه حضرت ملوک اراده و مصارف و تصدیق و اشعار عین غایت سینه با س
باشا هاشا با به بولس ابر کتبه و قطره سیرجه اده قول موسی کبرک بالوا ایجا سیم جلک کوی کوز کتبه علی حده رعایت بانه و تحفظ اولده هر
اقضا اینده رسمی با قدر بیلدوقا عده تصرف مکنه رعایه مصارف و فقه و طولت سانه مکورد بولس جمن طین شاعر ایدی و حمد بار و نه سانه
اشعار جمالی کتبی صوب اولده هم بولس و زینده سینه دهی قافی بیع لینه شانه عطاسه داز سابع جوده ساعده کتبی کتبه و سانه
اولیغ و دیگر کتبه سینه در بدهی بونلاوشا مد عطاسه شکر نسا حضرت شاهزاده اقصای حصن هاشا بولس و وزیرک و بفرود سینه در بدهی
سابع غایب اولدو و بیاد مصارف سینه مرططه بولس اولیغ مولیغ قافی بده نیرک شانه بانه دیگر وزیرک و بفرود سینه در بدهی سربون و طایق
بیر نیرک شانه نیرک دهی هبده عمل زمانش سوی عاصیه ارسال نوط زدهی ایدی ایدی و دا و در وانی پاک بی نیرک ضم معاشی نوطت
صورت نسویسی دهی کتبه با به لاسا و بیغین و بار و نه هامرک کتبه واقع اولده اشعار عظیمه و حمد ترجمانه اهر جی حید نجر و نه امیر کتبه
سیرجه اده وضا هبه و بیسی ایجا سینه کتبه بویه فقط با مخطوطت عیله صا و سینه سینه داز اولده اراده سینه کتبی تمام باقی صفون و حضرت کرامت
تقدیر کورس اولیغ قاطعاً عیله جوردش امروضا حضرت فر اولدو

HAT 737/34965-E

HAT. 0737

Kaynak: HAT. 737/34965-E, (27.Za.1254/11.02.1839)

Belge 16. Osmanlı Şiir Şanatı Tarihi'nin ikinci cildinin sunulması

Kaynak: HAT. 1202/47190, (29.Z.1254/15.03.1839)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilen belge kopyası üzerinde belge numarası sehven 42190 olarak yazılmış olmalıdır. Zira arşiv kataloğundaki numarası 47190 şeklindedir.

Belge 17. Osmanlı Şiir Şanatı Tarihi'nin son cildinin takdimi

تکلیف امور و ما بعد سنه در رسانده بقیم ایستدیا الجیس طرفه تقدیر اوقافه بقطعه مکتوبان محمد سید

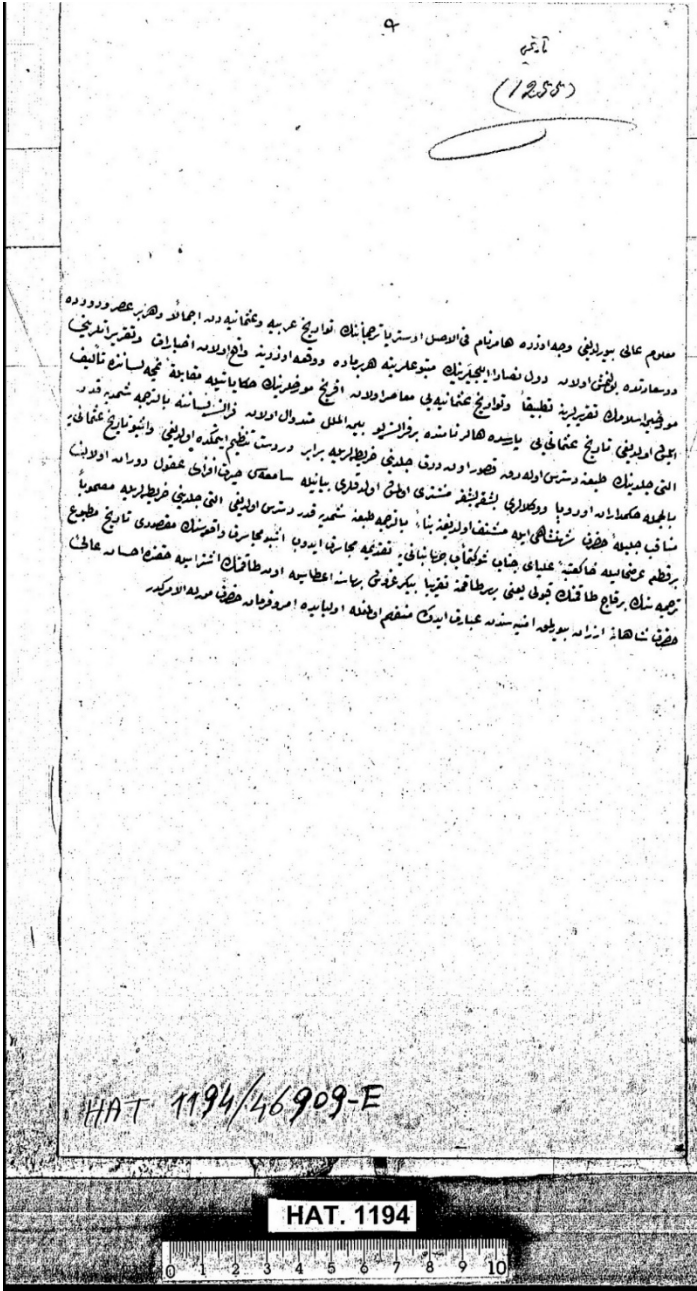
میتونم درین امر ایلیوره ناک تجانی اولاده منسوبو هامرکان بالی فکره سی اولاده نعلی عثمانیه رساله: حیدره سناک بیاجقه فخرانی
حضرت یاروش ایله موسوم و ترقیح اوله رده طبع و تهنیت رفعت سید ملک له سخالی امریزه سمجی اعلی الی بدیع فخرانی حافی
بوزره اوقچه کوزیش اولدیم تقدیریه جویا ناک سالی الیه و علوم شریفیه آف بایله شهرتیا اولدیه دانسته مرقومان اسف
استحسانه فخرانی و کطف عالی شرفانه شایه بیلیمن بودیعلیمه اخباره هنرنا ایشیدی بقطعه سی فاک سیر حضرت ملوکا نه
تقدیم اولغوزره بیاجقه سی لایتمانه سبول ایکی قطعه رساله هینلو بیخ شریک ضابطی طرفه بودیعلیه کوزیش اولغوزره
بودیعلی کوبه لسطه جانبته الاضایه الیه ملوعه اندرا اولغوزره مرالفیم تحت عالیجت موروث شاهانه بیس اولغوزره
اولد عظاما ای حیده ان زیاده های علوم و ضایع اولد صفت محمودی و فی حجه اوصاف جلیله سالیله معاجع اولان
شکتاب علاقتصاب مظهرینک نامی کایها بودیله اشورساله مطبوعه مزب اولغوزره ازهریت شایه اولدینک علاقه اولغوزره
زاده حضرتین و دکارا اولدیه کای توفیر و اعتبارک توفیقانی تجیریه نول لایله اتماز اولغوزره دیو طوردر

HAT 1204 / 47275-D

HAT. 1204

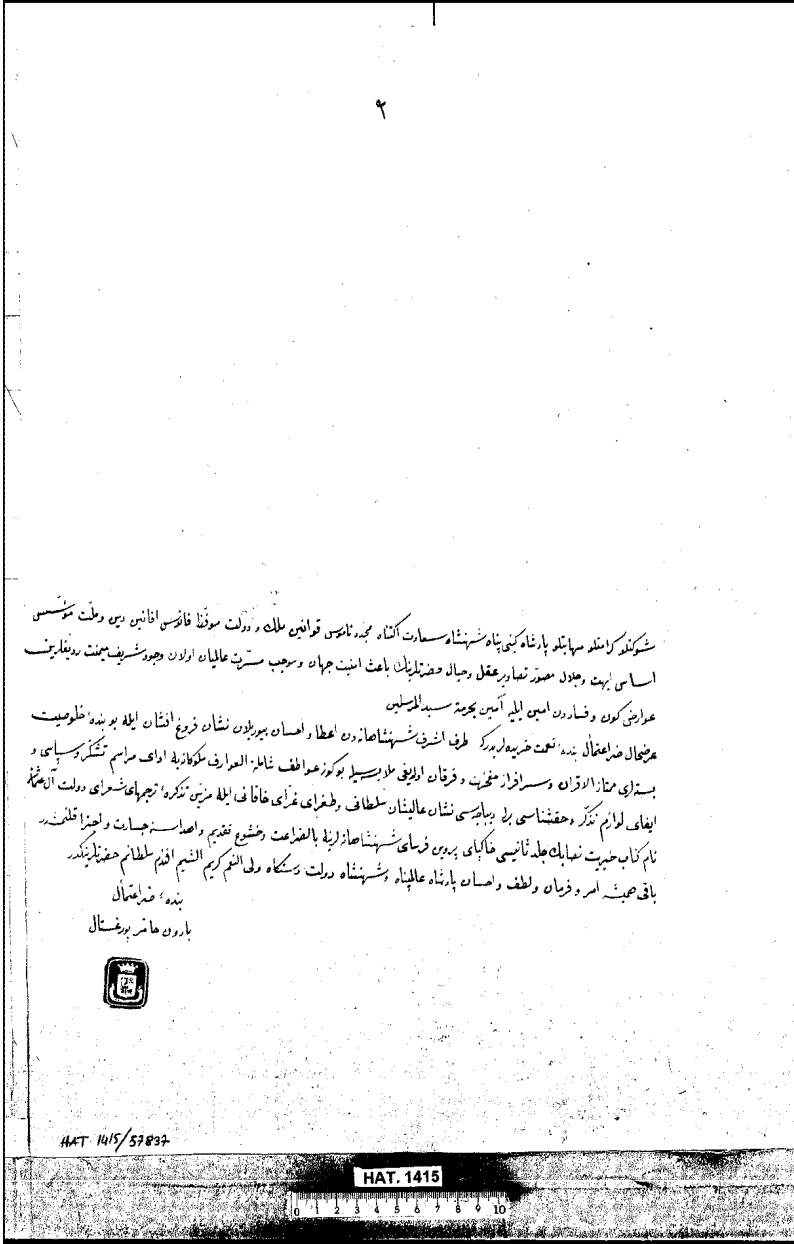
Kaynak: HAT. 1204/47275-D, (29.Z.1254/15.03.1839)

Belge 18. Osmanlı Tarihi'nin 10 takımının biner kuruştan alınması hususu

Kaynak: HAT. 1194/46909-E, (27.Z.1255/04.03.1840)

Belge 19. Hammer'in nişana teşekkürü ve Osmanlı Şiir Sanatı'nın ikinci cildinin takdimi

Kaynak: HAT. 1415/57837, (29.Z.1256/22.02.1841)

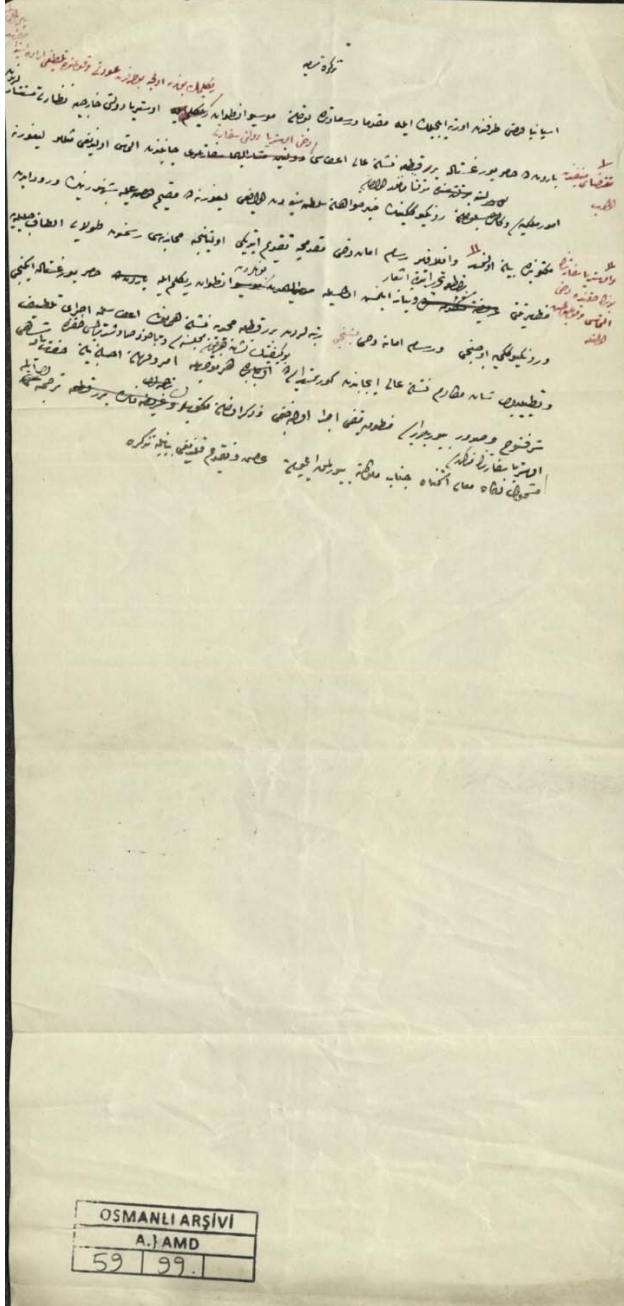
Belge 21. Avusturya Bilimler Akademisi'nin kuruluşuna dair Hammer'in gönderdiği haber

جنمٹلو اوسٹریا ایمرایطوری جنابلری کچن سنه ویا نه شهرنده آقادیبای
 ایمرایطوریه عنوانبله بر جمع اهل دانش ناسبس وانسا ایدوب اوسٹریا دولت
 قیضه سی منسزولریله اصلزادسکان وسفرای دول سنازه رسما موجود
 اولدقلری حالده جمع مذکوره مخصوص اولان محل قنح وکشاد واولا مأمور
 نظاری اولان ذات طرفندن بعض مقالات مناسبه سرد وایراد اولدیغی
 عقینده اول مجمعه رئیس تعیین اولنش اولان بارون حامر دخی آقادیبای تعیر
 اولسان مجالس فتوییه تک علت غایبه نافعہ سندن بحث وپیان وبونک
 شاگردانی ایکی صنفه منقسم ویرصنی علوم ریاضیه ودیگری فنون ادیبه
 مجد وتمعلم اوله جقلرندن بویکی نوع علم وفنی لاینهض الطیربیجان واحد مثلثه
 موافق بر تعیرایله طیرک ایکی قنادینه وویا نه شهرنده نو ایجاد بر جسمه اولدق
 اوزرینه اوسٹریا ممالکننده واقع طونه ولسا بود وبتولانا منده اولان
 انهارار بعد کیره تک رسملری نقش وترسیم اولنش اولدیغندن دارالعلوم
 مذکور دخی ذکر اولسان جسمه یه تشبیه واشبو جسمه صورتده انهارار ربعه
 مذکوره میاهنی جامع اولدیغی مثللو اوسٹریا دولتی تبعه سی دخی ملل ار بعددن
 یعنی نجد واسقلامان وبحار واتیالیان ملتلرندن عبارت اولسبله ملوایف مذکوره
 ارباب معلوماتی بالاتفاق انهار مهارتلی محل مذکور جسمه سنده مجتمع
 وجمهر اوله جغنی وفنون لازمه السنه متنوعه اوزره تعلیم وتمعلم اولنه جغنی جهته
 مذکور محکم اوروباممالکننده بولانلرک جمله سنه تفوق ایده جکئی ثوبه وایبان
 ایتمس وریس مومی الیهک اشبو تشبیهاتی موافق عقل وحکمت اوله رق
 چونکه حیات اشبا صودن حاصل اولدیغی صکی نوع انسانه مخصوص
 اولان علوم ومعرفت دخی اصحابی حقیقه احیا ایده جکی وارسته قبود دلائل
 بولمشدر

Kaynak: Takvim-i Vekâyi, no. 370, (05.R.1264/11.03.1848).

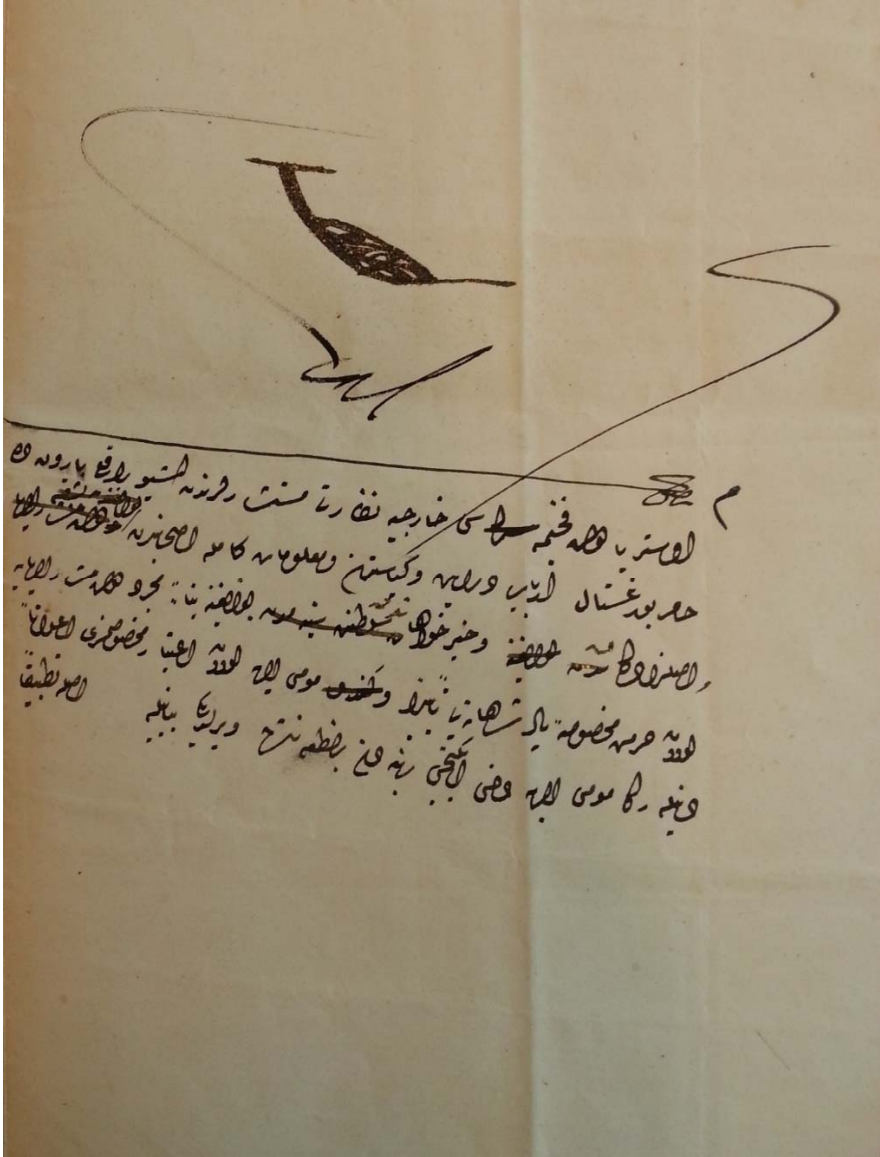
Belge 22. İspanya Eski Orta Elçisi Mösyö Antuvan'a, Hammer'e ve Ressam Eman'a nişan verilmesi

Kaynak: A. AMD. 59/99, (1271/1855)

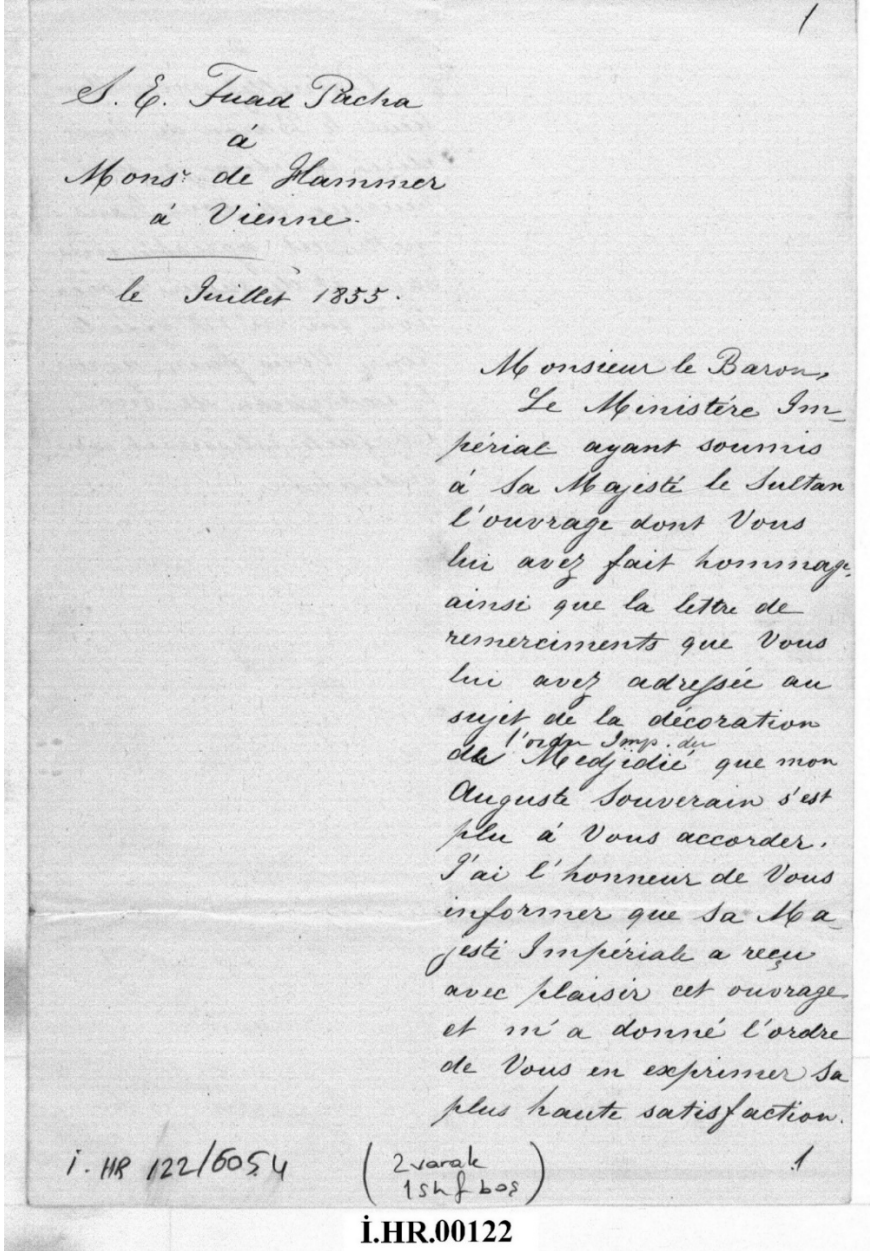

Belge 24. Hammer'e Nişan Verilmesi.

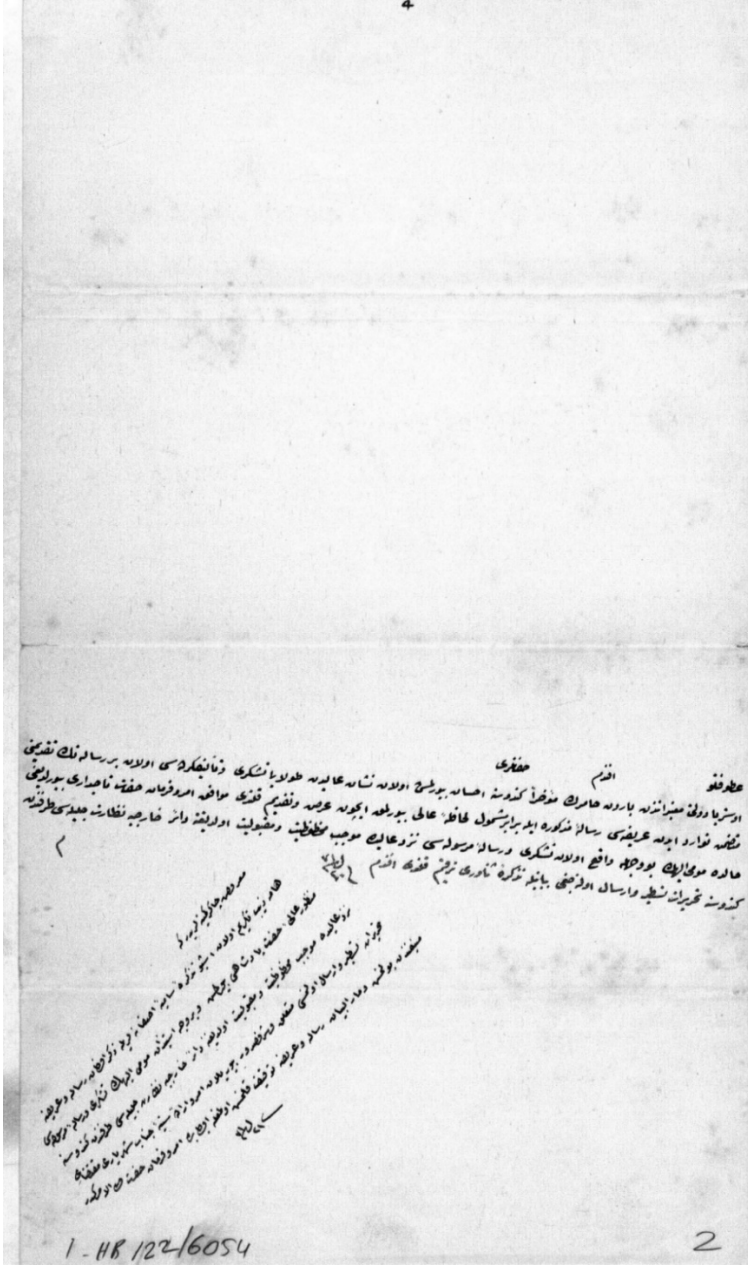
Kaynak: DVN. MHM. 14/15, (29.Ş.1271/17.05.1855).

Belge 25. Fuad Paşa'nın Hammer'e mektubu.

Kaynak: İ.HR. 122/6054-01.01, (20.L.1271/06.07.1855)

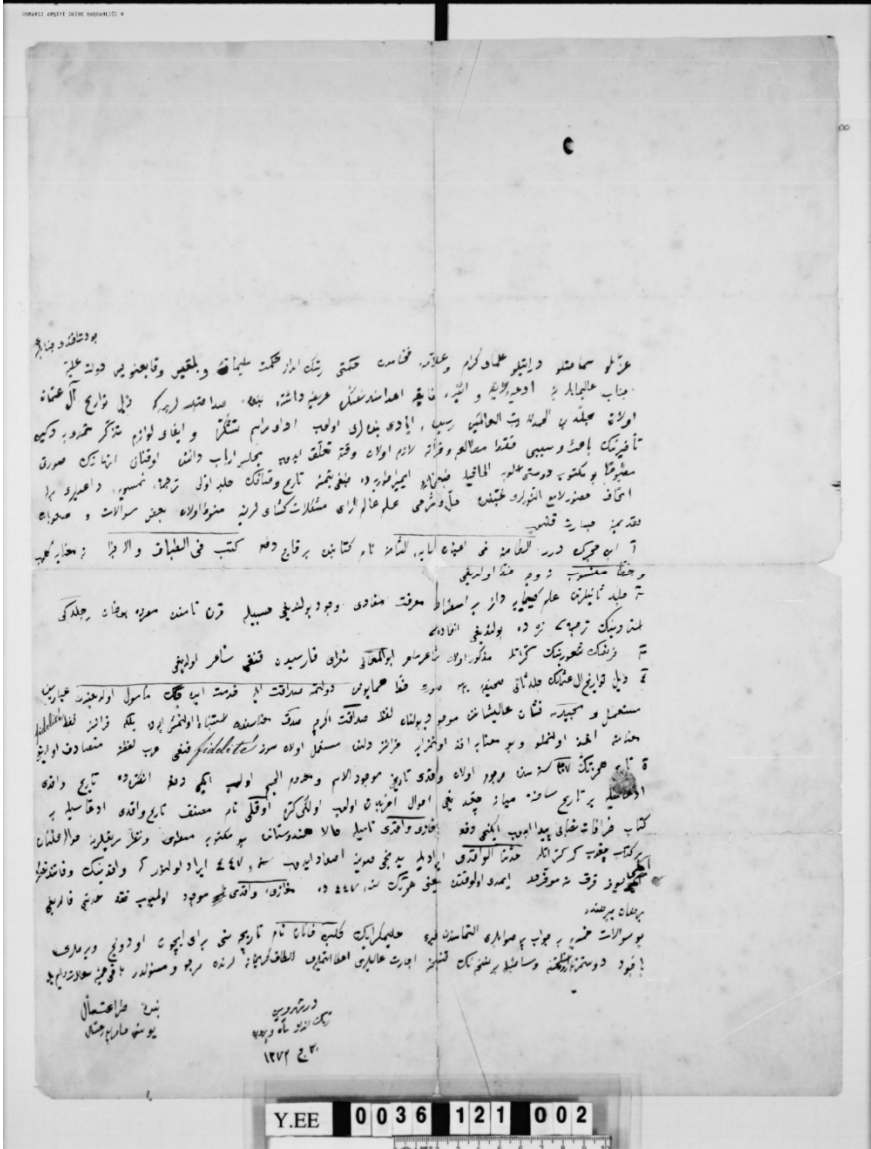
Belge 26. Hammer'in kendisine verilen nişan için yazdığı teşekkür mektubunun sunulması.

Kaynak: İ. HR. 122/6054-02.01, (20.L.1271/06.07.1855)

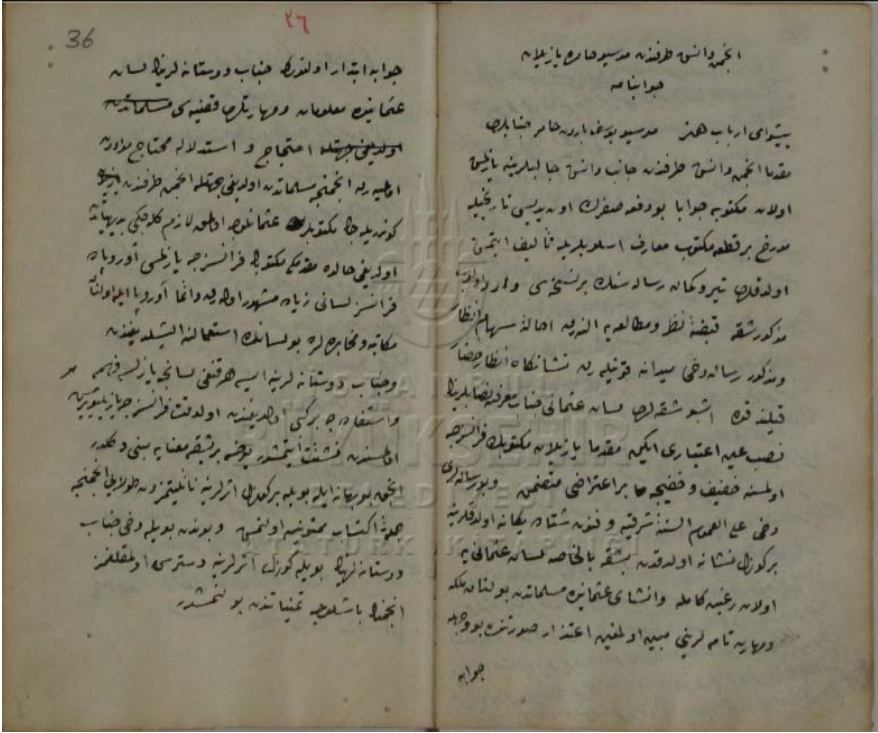
Belge 28. Hammer'in Cevdet Paşa'ya Mektubu.

Kaynak: Y.EE. 36/121, (20.C.1272/27.02.1856).

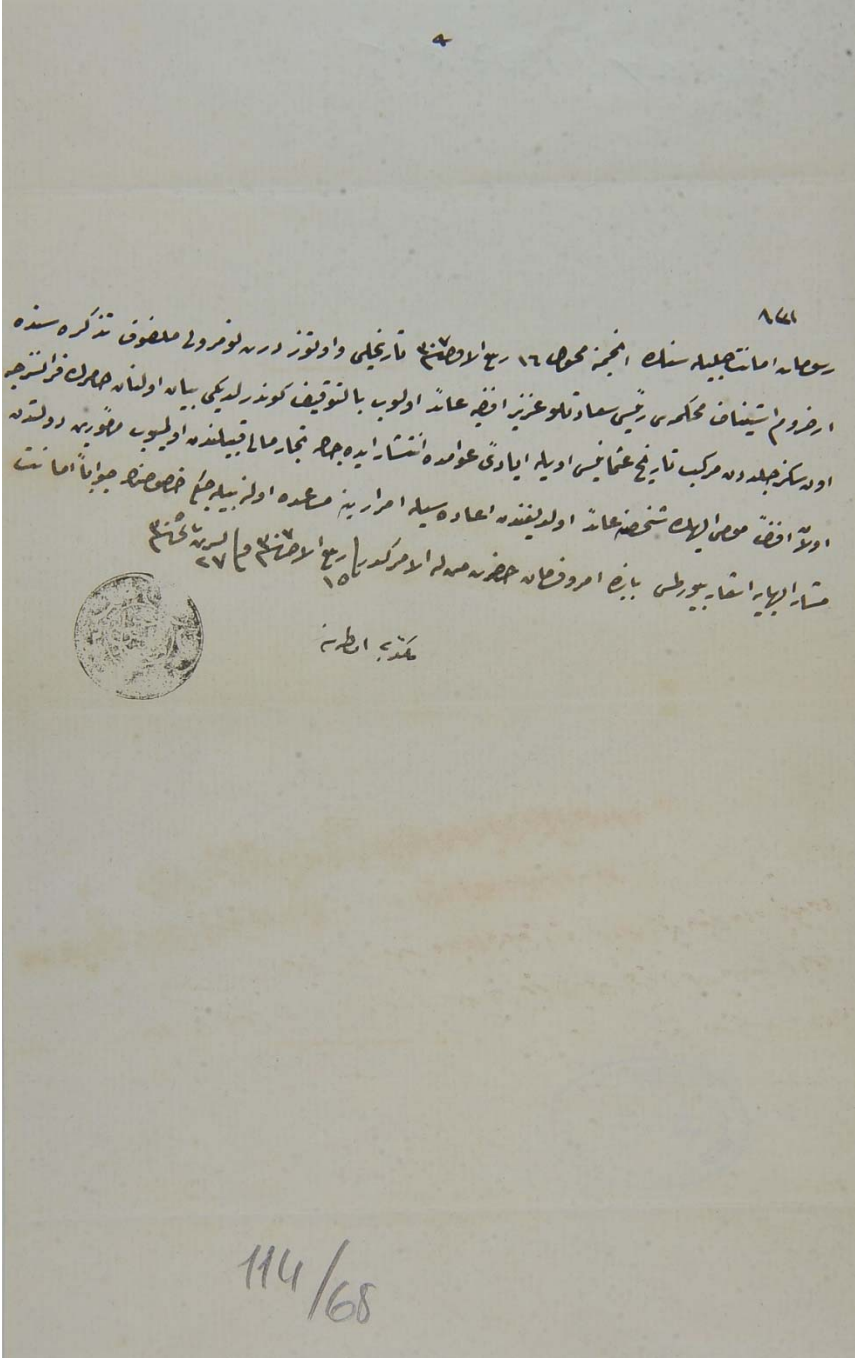
Belge 29. Encümen-i Dâniş adına Cevdet Paşa tarafından Mösyö Hammer'e yazılan cevap mektubu.

Kaynak: Atatürk Kitaplığı Cevdet Paşa Evrakı, 36, Blatt 36, (20.C.1272/27.02.1856).

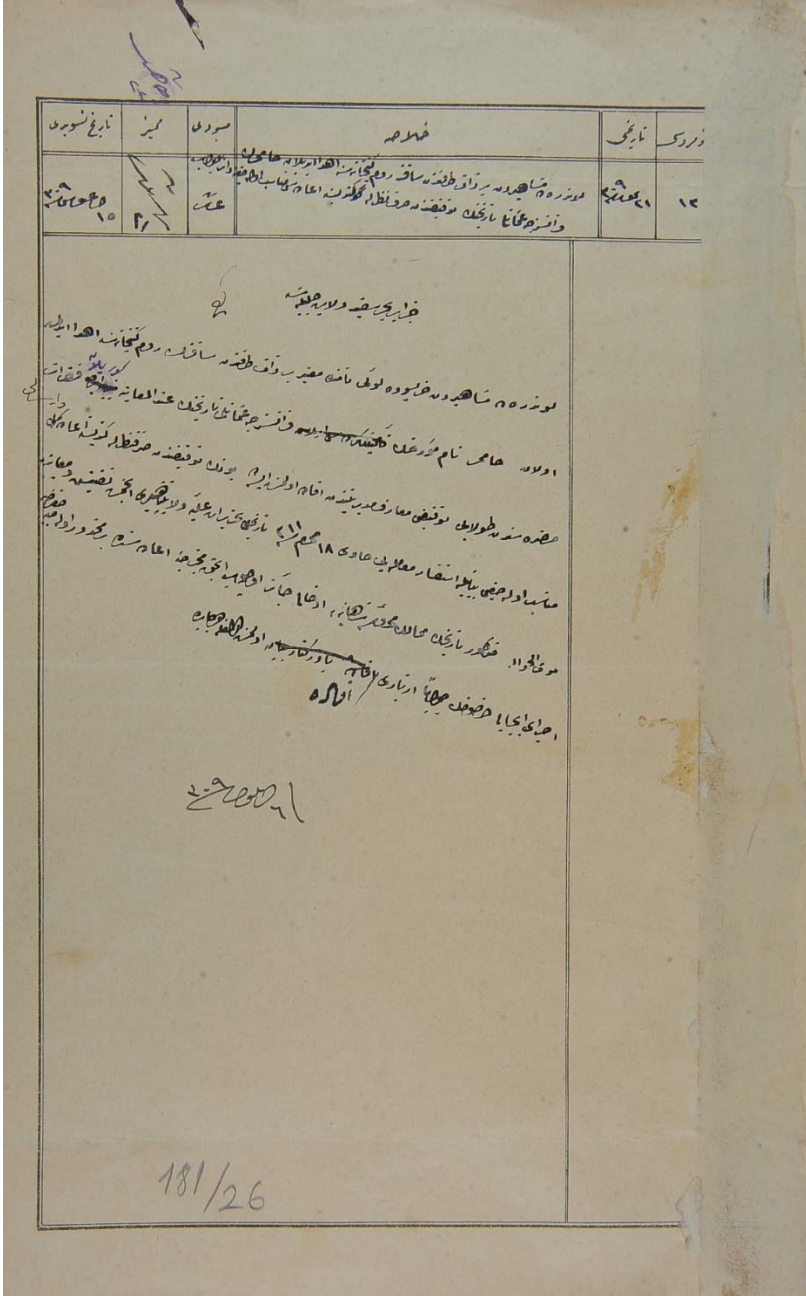

Belge 30. Hammer'ın Osmanlı Tarihi'nin gümrükten geçmesine izin verilmesi.

Kaynak: MF. MFK. 114/68, (15.R.1307/09.12.1889).

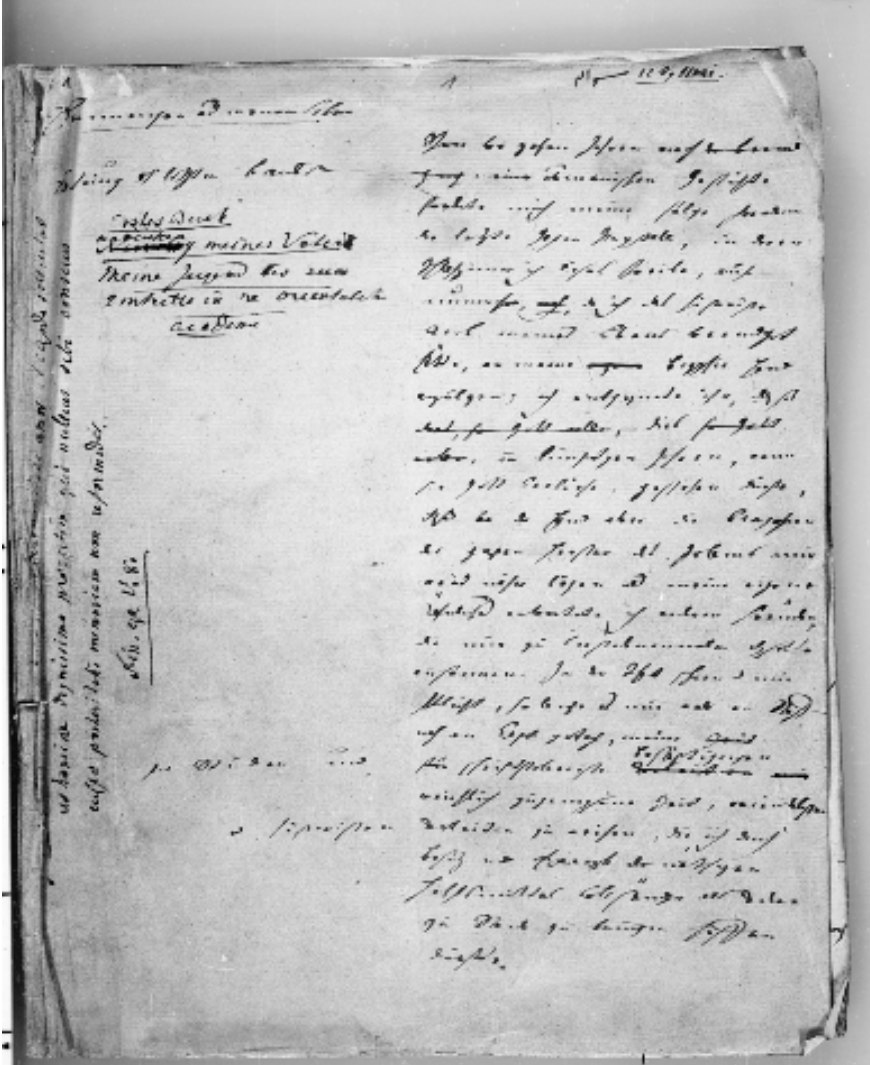
Belge 31. Londra'dan Sakız'a gelen Hammer Tarihi'nin geri gönderilmesi mevzusunun tartışılması.

Kaynak: MF. MKT. 181/26, (07.Ra.1311/18.09.1893).

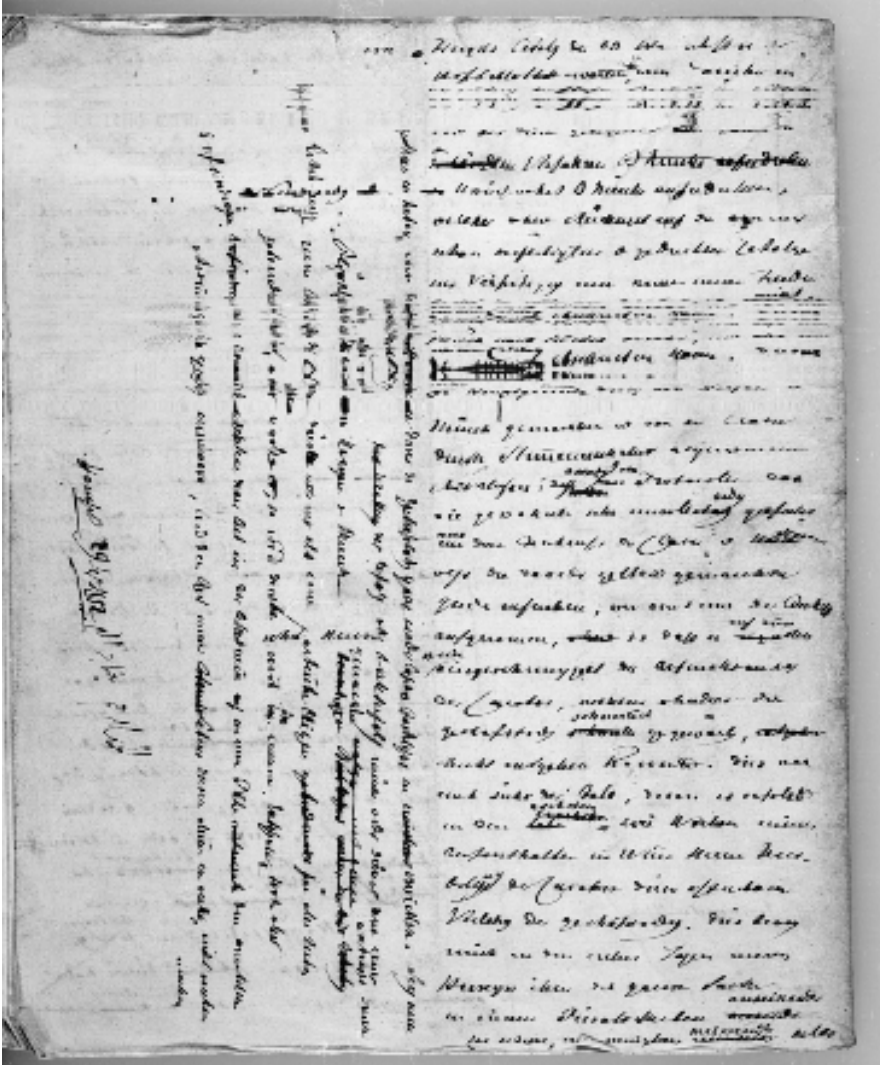
Ek II: HAMMER'İN HATIRATINDAN BAZI BÖLÜMLER

Belge 32. Hammer'in Hatıratı'nın "bismillah" ile başlayan ilk sayfası. (Metin ayrıca Hammer'in elyazısına örneklik teşkil etmektedir.)

Kaynak: Urschrift der Erinnerungen aus meinem Leben; [Hammer Hatıratı'nın el yazması], bölüm 1, s. 1. <http://gams.uni-graz.at/o:hpe-1> [erişim tarihi: 01.08.2016].

Belge 33. Hammer'in Hatıratı'nın "Elhamdulillâh temme bi-inâyetillâh" diye biten son sayfası. (Metin, yukarıda işaret ettiğimiz üzere, Hammer'in kızına ait olduğu düşünülen, Hammer'in elyazısına göre çok daha okunaklı olan yazıya örneklik teşkil etmektedir.)

Kaynak: Urschrift der Erinnerungen aus meinem Leben; [Hammer Hatıratı'nın el yazması], bölüm 26, s. 292. <http://gams.uni-graz.at/archive/objects/o:hpe-26/datastreams/IMG.586/content> [01.08.2016].

Belge 34. Hammer Hatıratı'nın "Ekler Bölümü"nden (daktilo nüshasından) Hammer'in şahsen kaydını tuttuğu mektupları gösterir sayfa. Sayfanın en başında Melekpaşazâde Abdulkâdir Bey'den gelen iki mektubun "Kadribeg-Türkçe Mektuplar" olarak kaydedildiği görülmektedir.

<u>Briefliste K/L)</u>	XVII)
<u>Kadribeg</u> Türkische Briefe	2
<u>Kisser von</u> Sekretär des Fürsten Metternich & Registrator der Staatskanzlei	1
<u>Kalchberg Johann Ritter von</u> Schriftsteller etc-	14
<u>Kalliarki Gregoire de</u> Ohne Ortsangabe	1
<u>Kaltenbaeck Johann Paul</u> Staatsarchivar & Schriftsteller	1
<u>Kast von Ebelsberg Marianne</u> Geb:Miss Sedillo.Gattin des Legationsrates Karl Theodor Ritter(später Freiherr)Kast von Ebelsberg	2
<u>Kastner August Dr.</u> Rostock (Deutsch)	3
<u>Keene Henry</u> Paris & London (Englisch)	36
<u>Keightly Thomas</u> London (Englisch)	2
<u>Kerkhove Viconte de</u> Präsident der archäologischen Akademie zu Antwerpen(Französisch)	6
<u>Kerr Balleigh William Sir</u> K.K.Oberleutnant im Inf.Rgt.Nassuchelli. Heffe der Gräfin Furgstall, Kaschau, Teachen, Podgorce, Krakau, Mauritius (Englisch)	5
<u>Kiesewetter von Wiesbrunn Raphael Georg Edler</u> K.K.Hofrat & Musikschriftsteller	6
<u>Kinsky Prinzessin</u> Französisch	3
<u>Kisselw Gräfin Sophie</u> Französisch	1
<u>Klepproth Heinrich Julius von</u> Kaiserlich russischer Hofrat & Akademiker	15
<u>Klausen E.K.</u> Ohne Ortsangabe(Deutsch)	2
<u>Kleyle Franz Joachim Ritter von</u> K.K.Hofrat.Kanzlei- & Güter-Direktor des Erhs.Karl	3
<u>Klier Jakob(genamt James Farmer)</u> Wien (Deutsch)	1
<u>Knechtl</u> Beamter der Polizei.Zensur-Hofstelle	1
<u>Knight Henry Gally</u> London (Englisch & Französisch)	2
<u>Kochler D.</u> Petersburg (Französisch)	1
<u>Königsbrunn Freiherr Ferdinand von</u> Ohne Ortsangabe (Deutsch)	1
<u>Köppen Peter von</u> Russischer Statistiker	7

Kaynak: (Typoskrit, Hatırat Daktilo Nüshası, Kitap 68d, s. XVII. <http://gams.uni-graz.at/hp/pdf/Typoscript-68d.pdf> [26.12.2016].)

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Belgeleri

- AÖAW [Archiv der Österreichischen Akademie der Wissenschaften]**
Hammer-Purgstall, Lebenserinnerungen, [Hammer Hatıratı].
Atatürk Kitaplığı (AK), Cevdet Paşa Evrakı (CP), defter 36, belge 36.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
Âmedî Kalemi (A. AMD), 59/99.
Cevdet Hariciye (CH), 135/6745.
Hatt-ı Hümayun (HAT), 1205/47279-G, 1197/47034, 1202/47215, 1189/46837, 955/40962/A, 738/34975-H, 738/34975-D, 835/37696, 1197/47023-A, 737/34965-E, 1202/47190, 1204/47275-D, 1194/46909-E, 1415/57837.
Hariciye Mektubi Kalemi (HR. MKT), 19/70, 108/86, 116/20.
İrade Hariciye (İ. HR), 122/6054-01.01, 122/6054-02.01.
Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT), 114/68, 181/26, 692/66.
Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), 36/121.

Gazeteler

- Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde,** no. 99, Viyana 10.12.1856.
Deutsche Allgemeine Zeitung 5.7.1847.
Die Presse, no. 146, Viyana; Brno 27.06.1855.
Die Presse, no. 278, Viyana; Brno 02.12.1856
Der Humorist, 2.7.1847.
Österreichischer Beobachter, 15.03.1837.
Sonntagsblätter 4.7.1847.
Takvim-i Vekâyi, no. 79 (Funün kısmı), no. 96, no. 143, no. 370, no. 449.

İkincil Kaynaklar

- Allgemeine Deutsche Biographie,** c. XIII, 1881, s. 768.
ARIKAN, Zeki, “Cevdet Paşa’nın Tarihinde Kullandığı Yabancı Kaynaklar ve Terimler”, **Ahmet Cevdet Paşa Semineri, 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler,** s. 173-197.
ARTUK, İbrahim, “Nişan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA.),** c. XXXIII, s. 154-156.
BABINGER, Franz, “Joseph v. Hammers Verdienste und die morgenländischen Studien”, **Hammer-Purgstall in Klosterneuburg-Weidling. Ein Führer durch die Hammer-Purgstall-Gedenkstätten in Klosterneuburg,** (edt. Erwin Mehl), Klosterneuburg 1959, s. 25-31.
BALCI, Sezai, “Osmanlı Devleti’nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası”, **Ankara Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Tarih (Yakınçağ Tarihi) ABD. Basılmamış Doktora Tezi,** Ankara 2006.
BAUM, Wilhelm, “Josef von Hammer-Purgstall. Ein österreichischer Pionier der Orientalistik”, **Zwischen Euphrat und Tigris. Österreichische Forschungen zum Alten Orient,** (edt. Friedrich Schipper), Viyana 2004, S. 3-19.

BEYDİLLİ, Kemal, “Joseph Von Hammer-Purgstall (1774-1856) ve Fundgruben des Orients (Şark’ın Hazinesi) Dergisi”, **Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal’a Armağan**, (edt. Hatice Aynur, Bilgin Aydın, M. Birol Ülker, c. I, İstanbul 2014, s. 129-277.

BEYDİLLİ, Kemal, “Ziştovi Antlaşması”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA.)**, c. XLIV, s. 467-472.

BIHL, Wolfdieter, **Orientalistik an der Universität Wien. Forschungen zwischen Maghreb und Ost- und Südasien. Die Professoren und Dozenten**, Viyana vb. 2009.

DUDA, Herbert, “Josef Freiherr von Hammer-Purgstall”, **Tausend Jahre Österreich: Eine biographische Chronik Jugend und Volk**, c. II. Vom Biedermeier bis zur Gründung der modernen Parteien, Viyana; Münih 1975, s. 19-22.

FÜCK, Johann, **Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts**, Leipzig 1955.

GIBB, Elias John Wilkinson, **History of Ottoman Poetry**, 6 Cilt, Londra 1900-1909.

HAMMER, **Tarih-i Devlet-i Osmaniyye**, (trc. Esad Cabir), c. I, İstanbul, Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, (1324-1908).

VON HAMMER, Joseph, **Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit. Mit einer Blütenlese aus zweitausend zweihundert Dichtern**, 4 Cilt, Pest 1836-1838.

VON HAMMER-PURGSTALL, Joseph, **Geschichte der Chane der Krim unter Osmanischer Herrschaft vom 15. Jahrhundert bis zum Ende des 18. Jahrhundert. Als Anhang zur Geschichte des Osmanischen Reichs zusammengetragen aus Türkischen Quellen. Mit Literatur-Übersetzungen und der Anmerkungen, mit der Zugabe eines Gasels von Schahingerai, Türkisch und Deutsch**, Viyana 1856.

HEPPNER, Harald, “Hammer Purgstall und österreichische Innenpolitik”, **Domus Austriae. Eine Festgabe für Hermann Wiesflecker zum 70. Geburtstag**, (edt. Walter Höflechner vd.), Graz 1983.

HEPPNER, Harald, “Hammer-Purgstall und die Orientfrage”, **ÖOH**, c. XXI., 1979. Viyana-Zürich, s. 89-96.

HÖFLECHNER, Walter; WAGNER, Alexandra (edt.), **Joseph von Hammer-Purgstall. Erinnerungen und Briefe**, Version 1 201107: Briefe von 1790 bis Ende 1819, 3 Cilt, Graz 2011. <http://gams.uni-graz.at/context.hp>

İSMAİLOĞLU KACIR, Tuğba, “Hammer Tarihi’nin Türkçe’ye Çeviri Teşebbüsleri ve Çevirisi Üzerine”, **Vakanüvis**, c. I/1, Mart 2016, s. 262-279.

MEISTER, Richard, “Ein bisher unbekanntes Projekt zur Gründung einer österreichischen Akademie der Wissenschaften. Vorgelegt in der Sitzung vom 21. November 1951”, **Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-historische Klasse Historische Kommission. Archiv für österreichische Geschichte**, c. CXIX, Viyana 1952, s. 5-35.

NEUMANN, Christoph K., “Primärquelle und Sekundärliteratur im Dialog. Zu den Beziehungen zwischen Ahmed Cevdet und Joseph von Hammer-Purgstall nebst einigen Überlegungen zum Verhältnis der Turkologen zu den Produzenten ihrer Texte”, **Turkologie heute - Tradition und Perspektive**, Wiesbaden 1998, s. 211-224.

OTTMAYER, D. A., **Handels- und Gewerbsalmanach für das Königreich Ungarn und die mit demselben gesetzlich verbundenen Nebenländer**, Ofen 1842.

PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. II, İstanbul 1971.

SOLBRIG, Ingeborg Hildegard, **Hammer-Purgstall und Goethe. Dem Zaubermeister das Werkzeug**, Bern vb. 1973.

SÜREYYA, Mehmed, **Sicill-i Osmani**, (çev. Seyit Ali Kahraman; edt. Nuri Akbayar), c. I, İstanbul 1996.

TUKİN, Cemal, “Osmanlı Devleti ve Yabancı Bilginler”, **Necati Lugal Armağanı**, Ankara 1968, s. 711-733.

TURAN, Şerafettin, “Başvekalet Arşivinde Hammer’e Ait Vesikalar”, **DTCFD**, c. I, Ankara 1953, s. 157-160.

TURAN, Şerafettin, “Marcus Aurelius Tercümesi Hakkında Hammer’in II. Mahmud’a Bir Mektubu”, **DTCFD**, c. III-IV, Ankara 1958, s. 79-82.

UZUNDAL, Edip, “19. Yüzyıl Tarih Yazıcılığı ve Ahmed Cevdet Paşa”, **Turkish History Education Journal**, c. II/2, 2013, s. 108-128, 117-118.

ÜREKLİ, Muzaffer, “Gülbün-i Hânân”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA.)**, c. XIV, s. 235-6.

WEBER, Karl Ludwig, “Hammer Purgstalls Leben und Werk”, (edt. Erwin Mehl), **Hammer-Purgstall in Klosterneuburg-Weidling. Ein Führer durch die Hammer-Purgstall-Gedenkstätten in Klosterneuburg**, Klosterneuburg 1959, S. 5-10.

WEBER, Karl Ludwig, (edt.) **Joseph von Hammer-Purgstall, An der Schwelle zum Orient**, Graz; Viyana 1957.

WENTKER, Sibylle, “Joseph von Hammer-Purgstalls erste Reise nach Istanbul im Spiegel seiner "Erinnerungen aus meinem Leben"”, **Osmanlı Araştırmaları**, c. XXV, İstanbul 2005, s. 225 – 247.

WIELAND, Christoph Martin (edt.), **Neuer Teutscher Merkur**, c. II., Weimar 1796.